KNJIŽEVNE NOVINE

GODINA V. BROJ 54 — BEOGRAD 12 APRIL 1952 GOD. — CENA 15 DINARA

Ljubinka Jovanović: KRKA

Josip VIDMAR

SPOR OKO TRSTA

Prirodno je, i samo po sebi razumljivo, što su jugoslovenski književnici duboko solidarni sa ogorčenjem i njegovim jednodušnim manifestacijama širom cele Jugoslavije, izazvanim italijanskom kampanjom za priključenje zone „A" Italiji kao i konferencijom u Londonu, na kojoj se vode pregovore o Trstu, i na koju Jugoslavija nije bila pozvana, dok na njoj učestvuju pretstavnici Italije. Isto tako je samo po sebi razumljivo da su književnici svih jugoslovenskih naroda s velikom satisfakcijom primili govor maršala Tita na poslednjem zasedanju Narodne skupštine kao smernicu za našu spoljnu politiku u vezi s tim pitanjem, jer su reči ovog govora bile izraz odlučne volje naših naroda, koji nepokolebljivo hoće da istraju i na svojim prirodnim pravima i na pravima koja proističu iz mirovnog ugovora s Italijom. Književnik se ponosi ovom kolektivnom voljom i sam je srastao s njom svojim punim srcem i smislom za dostojanstvo čoveka, za čovečnost i za velike pozitivne moralne vrednosti koje književnost svih vremena zastupa, razvija, saučestvuje u njihovom stvaranju.

Upravo zbog ovog naročitog smisla za visoke ljudske vrednosti, zbog naročitog staranja o njima, jugoslovenski književnik u sporu oko Trsta oseća pored svog nacionalnog otpora i ogorčenja još i jedno drugo, šire ogorčenje i neprijatnu uznemirenost koja ga uvek obuzima kad se bilo gde u svetu bezobzirno i ciničkigaze prava, kad se bilo gde neuke narodne mase navode i zavode u slepa neprijateljstva, u nacionalnu ili rasnu mržnju, ukratko kad se bilo gde i iz bilo kojih razloga vrši svesno i namerno izopačavanje i deformisanje ljudske prirode, a utoliko više ako se to čini na osnovu lažnih, nepravednih i samoj prirodi stvari neadekvatnih pobuda. Svega toga u Italiji — povodom pitanja Trsta — ima, i to smišljeno, uz hladan cinizam tobožnjih državnika, kojima za postizanje njihovih slepo zamišljenih namera nijedno sredstvo nije na odmet.

Bezdušno rutinerski karakter italijanske politike naročito je vidljiv u obe prve faze akcije: u uvodnoj kampanji u samoj Italiji, kao i u histeričnoj dreci protiv okupacionih vlasti, koje su fanatizovanoj fašističkoj i kominformističkoj masi zauzdale podivljalost već tradicionalnu na tim granicama Italije, pa i očigledno sakcionisanu, po shvatanjima italijanskih političara i novinara.

S otporom i gnušanjem, ali i sa žaljenjem koje izaziva jedan lažov bez časti, jedan zločinac koji bljuje izmišljene klevete protiv drugih kako bi skrenuo pažnju sa sopstvenog zločina, s takvim osećanjima odvratnosti svet je pratio ovu neverovatno nisku i neverovatno niskom intelektualnom nivou prilagođenu kampanju govora i članaka iz štampe. Klevete, laži, izmišljotine, sramoćenje i psovanje — sve je to u ovoj kampanji našlo majstore svog zanata, kojima su u takvom poslu ravni možda samo još kominformovski i sovjetski specijalisti slične profesije. I kad čovek razmišlja povodom toga o svojim osećanjima i o pravom, skrivenom smislu ove galame i dreke i besa, pridružuje se njegovom otporu, gnušanju i žaljenju jedna nova i veća tuga slična očajanju ,tuga zbog sveta koji sve to dopušta i gde je sve to uopšte mogućno, tuga pa i očajanje zbog one stare kulture koja živi još samo na rečima i možda u nekom mehaničkom sećanju njenih potomaka, i — nigde više.

Ali ostavimo pokojne pokojnima Šta je došlo namesto onoga što je izumrlo? Sa čime treba da računamo mi koji se nalazimo u susedstvu ove nezdravo-zagušljive atmosfere? Pre svega nigde se ne čuje nijedan smiren, trezven, razuman glas. Nijedan predlog za zajedničko rešavanje spora, ako ne već i za sam sporazum. Čuje se samo bezumna dreka čiji je jedini smisao i namera — mržnja, kao što je ujedno i odraz jednog jedinog osećanja — mržnje. Ali mržnja je slepa. Slepa ne samo za prirodne pristojne odnose prema susedu, nego i za istinu, za dostojanstvo čoveka, tuđe i vlastito, slepa za sve ono što je svakom čoveku, svakom narodu, dragoceno. U takvoj mržnji se smišljeno vaspitavaju italijanske mase čija je duhovna hrana dnevna štampa. U toj slepoj mržnji ,vaspitavaju se ljudi onog istog pokolenja ,čiji su članovi još u sasvim bliskoj prošlosti ispoljavali u našoj zemlji svoje herojstvo — moram da kažem — u brutalnim nasrtajima prema nezaštićenima i nenaoružanima i, pre svega, prema onima koji su im bili fizički potpuno prepušteni na milost i nemilost.

Tako je italijanske mase vaspitavao fašizam. Današnji italijanski vlastodršci primenjuju isto vaspitanje. Posledice ovakvog vaspitanja osećaju se naročito na našim granicama. Dok malobrojne italijanske manjinske grupe kod nas uživaju puna prava ravnopravnih građana — izuzev prava da budu fašisti — Italija sramno postupa s našim manjinama. Slovenci u Italiji skoro nemaju svojih škola i, gde ih i imaju, deca mogu da ih pohađaju samo uz izlaganje fizičkoj opasnosti. Isto tako, oni nemaju verske nastave na svom jeziku. U italijanskim školama se maternji jezik slovenačkoj deci najstrožije zabranjuje, čak i kad ona sama međusobno razgovaraju, itd., itd., Da li svetska javnost primećuje ovu razliku? Da li je pravilno ocenjuje? Plašim se, naime, da Italijani i zajedno s njima još mnogi na Zapadu da smatraju ovu razliku samu po sebi razumljivom, jer tamo još nisu zaboravljene fraze kulturnih šarlatana kao što su „dvehiljadugodišnja kultura", „inferiorni narodi", „balkanizam" i sl. Jugoslovenski književnik, uprkos svemu, ostaje ponosan što pripada zemlji koja postupa onako kako postupa; i on dobro zna i šta je kultura i gde je ima, i on isto tako zna kako je jevtino i ujedno zločinačko osećanje nacionalne superiornosti.

Kakav je smisao — ako pogledamo izbliza — takvog postupka italijanskih vlasti prema našoj manjini? Ako izvesnom građaninu oduzmeš pravo da se školuje, da se prosvećuje i čak uopšte da se služi svojim vlastitim jezikom, zar on u očima onih koji ta prava uživaju ne postaje bespravan i čovek niže vrednosti? I ako uz to čitavim svojim propagandnim i novinarskim aparatom pobuđuješ i gajiš u masama mržnju prema tom čoveku i njegovom narodu, zar to ustvari ne znači pozivati izvesne ljude — na kakve se nažalost nailazi svuda — da svojoj mržnji prema tom obespravljenom svetu daju svakojake oduške, pa makar to bilo i fizičkim zlostavljanjem, pa i samim uništenjem? Ako se nekome čini da je moja misao preterana, neka se seti čitavog niza ubistava koja su izvršili italijanski šovinisti poslednjih nekoliko godina nad našim svesnim ljudima, i neka se seti i činjenice da fanatična rulja u Gorici na ulicama prebija slovenačku decu kad ona idu u školu, u slovenačku školu. Međunarodno pravo poznaje zločin koji se naziva genocid. Smatram da je takav postupak italijanskih vlasti bar indirektan, ako nije čak i direktan genocid. To je posledica nacionalne superiornosti koju italijanski propagandni aparat uporno uliva u glave svojih jadnih čitalaca i slušalaca. Kako je bedna, kako zaostala i nekulturna ova superiornost koja potomcima dvehiljadugodišnje kulture daje pravo da se iživljavaju u ubistvima, pa na kraju i u premlaćivanju i sramoćenju — dece! Da li je italijanska propaganda, politika i žurnalistika svesna u kakvu preistorisku tamu vodi svoj narod i kakvu mu sudbinu sprema? Zar ovi predvodnici naroda iza kojih se sakriva katolički Vatikan, ne žive u veri da političko zverstvo nije isto što i moralno zverstvo i da ono ne ostavlja pustoš samo u srcu već i daleko oko njega?

Međutim, ne radi se tu samo o Italijanima, jer Italija je jedno, a Trst je drugo. Trstom upravlja vojni pretstavnik zapadnih saveznika po intencijama svoje vlade. Od prvih dana dolaska anglo-američkih trupa u Trst, saveznička uprava deluje u smislu italijanskih interesa. Nipodaštavanje jugoslovenskog življa, ogranič-

(Nastavak na trećoj strani)

Viktor CAR EMIN

SKOKOVI U MRAČNO

Razdoblje između londonskog pakta i sadašnjih »razgovora« u Londonu ispunjeno je čitavim nizom ucjenjivanja s jedne a popuštanja i skakanja u mračno s druge strane.

U Londonu, godine 1915, Italija je izišla s parolom: »Ili ćete mi dati što tražim, ili ću ići sa drugim!" Malo poslije iredentisti su plagirali Garibaldija — bolje reći onog neznanca koji je pred njime u Marsali uskliknuo: »Roma o morte!« Rim ili smrt! Pa su taj povik primjenjivali na Rijeku, Dalmaciju, Lovćen itd. Sada je u modi nova parola: Ili Trst ili — Staljin. To bi imalo da znači: ili ćete dati Italiji Trst ili će na izborima ogromna većina Italijana s kominformovcima!

Koliko grube vulgarne mistifikacije u toj krilatici! Sa njome se je operiralo i godine 1948, uoči aprilskih izbora. I što se dogodilo. Desilo se to da ogromna masa italijanskih birača nije se uopće ni osvrnula na onu tripartitnu deklaraciju ali je jednako dala de Gasperiju veliku većinu, a zašto? Zato, što je glavom sam sveti otac papa ušao u izbornu arenu, održao na radiju govor pun prijetnja protiv onih, koji bi svoj glas dali ljevici, a pomogle su, pored toga, i glasine što su se u one dane širile o Madoni, koja se na više mesta prikazivala i opominjala ljude, da glasaju za demo-kršćane!

Slične metode su već u pogonu i za iduće izbore u maju. Pratite li talijansku emisiju radio-sera? U tome se programu ukazuje na čudesa, što su, kažu, u Italiji u posljednje vrijeme učestala proviđenja, neočekivana ozdravljenja, pa neke druge čudne pojave i tako redom.

U tim i takvim trikovima, a ne u nekim londonskim razgovorima leži i tajna buduće de Gasperijeve izborne pobjede. Sve je to kao na dlanu. Pravo je čudo što to Zapad ne vidi već nasijedajući sveđer talijanskim iredentistima pravi sve dublje skokove u mračno iz jedne provalije u drugu.

Gospodin Antoni Idn, sadašnji engleski ministar za inostrane poslove imao je u prošlosti mnogo udjela u jednoj avanturi koja je svojom dramatičnošću privlačila pažnju čitavog svijeta — pune tri godine. To je bilo u doba, kada je Musolini upirući se na svoju parolu: »O espansione o esplosione« izašao pred svet sa svojim imperijalističkim prohtjevima prema Etiopiji, jednoj sasvim miroljubivoj zemlji.

U ono vrijeme imali smo u Ženevi famoznu Ligu naroda u kojoj je gospodin Idn, može se reći, vedrio i oblačio. Svijet je sa pravom očekivao neku odlučnu gestu, kojom će se stati na rep fašističkom diktatoru i njegovim ekspanzionističkim prohtjevima a to nije bilo ni teško. Zamislite samo kakvu je kartu držao tada Zapad u svojim rukama! Suecki Kanal! Zatvorite mu vrata i već ste agresoru presjekli put. Kad tamo — Zapad je otvorio još jedna vrata — ona što vode k popuštanju. Na dlaku kao i danas... Pošao je i korak dalje. Poslao je gospodina Idna u Rim sa torbom punom vanrednih ponuda. Tu su, na mapi bili nacrtani neki najbogatiji krajevi što će se voljom evropskog Zapada otkinuti od etiopiskog carstva i pokloniti Italiji sve u svrhu da se izbjegne rat. Da, ali pokažite vi talijanskom imperijalisti prst pa da vidite kako će od vas mahom tražiti obje ruke! Musolini odbi. Stavše: on je ono svoje ne! propratio i jednim grdno uvredljivim izrazom, koji je ušao čak i u historiju...

Ono je bio tek prvi čin tragedije a kakav li joj je bio bjedan završetak! Sjećate li se? Epilog se odigrao u Ženevi. Nekoliko mjeseci nakon zauzeća Adis Abebe. Italija dobro naoružana pobijedila je goloruku žrtvu i podvrgla sebi čitavo Negusovo carstvo i jednog julskog dana eno nje pobjednice gdje pristupa ženevskom džentlmenskom areopagu da se brani? Da se opravda za sva ona zločinstva, što su ih njeni vojnici počinili Abisiniji? Ni govora! Naprotiv: ona je došla pred Ligu naroda da od nje zadobije rehabilitaciju i još koješta drugo. I zaista: tadašnji se ženevski džentlmeni požurili da Italiju prikažu u svjetlu nedužnosti. Nedužnosti što otsjeva sa lica pompejske madone koju je papa Pije XI otpremio u Mongadišio da bdije nad pokorenom katolicizmu novostečenom zemljom Abisinijom. U isto vrijeme i u istoj veličanstvenoj, tek sagrađenoj palati Lige naroda odigrao se i jedan vanredno dirljiv prizor. Sastanku bio je nazočan i Haile Selasije, etiopski car u progonstvu. Njegov ulazak u dvoranu bio je popraćen divljom mačjom derišnom, što su mu je priredili nazočni fašistički novinari. Ne osvrćući se na pogrde kojim su ga obasipali Musolinijevi slugani sa svoje tribine crnj je čovjek otpočeo da govori nekim tankim umornim glasom, glasom trojanske porodice koje nitko ne sluša. Ukazao je na smrtne opasnosti što ih držanje Lige naroda u sebi krije za čitavo čovječanstvo, a što je pak do nagrade kojom su gospoda obdarila agresore, ono — reče — znači smrt savjesnosti, sigurnosti i pravde u svijetu.

Otada proteklo je otprilike petnaest godina. Svirepi događaji, što su nakon toga slijedili, ona nevjerojatna skakanja iz jedne jame bezdanice u drugu — kao posljedica nepojmljivog popuštanja zavojevaču zar ne pružaju dovoljno dokaza iskustvu kuda može sve da dovede svijet jedna ovakva nepromišljena politika?

Ni pola jada, da se sa tog pogibeljnog puta skrenulo! Kad tamo stara se pesma ponavlja. Mandolina je ista, prsti što po njoj prebiru su isti i džentlmeni gotovi da pripevaju također su od prije poznati. Razlika je samo u tome što se ovaj put na pazarištu ne nalazi Etiopija, već bi na nj htjeli da izvedu našu Jugoslaviju. Tu bi oni htjeli da podijele haljine njene, a ona da to gleda šutjeći sva pocijepana, poderana, ogoljena i da do kraja odigra ulogu afričkog crnog čovjeka, svrgnutog cara Haila Selasija. I opet jedan račun bez Maršala Jugoslavije.

On nije čekao, da nas izvedu pred neko pazarište već jednog historiskog dana stao na svoje slobodno tlo i pred svojim ljudima otsjekao: ne damo! I obrazložio je to odlučno, nepobitno, razlozima potkrijepljenim neumoljivom željeznom logikom. A što je na to svijet? Dobronamerni povladiše, a zainteresovani zapadoše u ljutnju. Bolje tako negoli da nas hvale!

Eros SEQUI

Pismo „Književnim novinama"

Dragi drugovi,

plebiscitarne manifestacije kojima su narodi čitave Jugoslavije izrazili svoj jednodušan gnev prema prljavoj igri koju italijanski imperijalisti razvijaju oko pitanja Trsta čine, u neku ruku, suvišnim da pojedine ličnosti dižu svoj poseban glas odlučnog protesta, jer su narodne mase Jugoslavije govorile dovoljno jasno i imale u drugu Titu najboljeg tumača.

Tako sam dosta dugo razmišljao, pre no što sa mdošao do zaključka da i moj izdvojen glas Italijana treba da se čuje. Odlučio sam se da pišem, jer sam siguran da izlažem mišljenje svojih sunarodnjaka koji u Rijeci i u Istri daju svoj svestran doprinos zajedničkoj izgradnji socijalizma u Jugoslaviji.

U osećanjima Italijana i Hrvata, Srba i svih bratskih naroda socijalističke nam domovine nema nikakvih razlika. Svaki pošteni Italijan koji živi u Jugoslaviji zna da je sraman pokušaj rešavanja tršćanskog pitanja, bez sporazuma ili, još gore, uzaludnim ucenama jedne herojske zemlje kakva je ova u kojoj bratski živimo i radimo za jedan sve lepši život, za slobodu, za pravdu i mir.

Nije potrebno isticati i borbenu gorčinu koju izaziva i u svima nama Italijanima raspušteni pusti bes fašista i kominformista Italije.

Ali postoji jedan poseban vid problema, koji se naročito tiče baš nas, pripadnika italijanske manjine u FNRJ. Radi se o buntu koji mi osećamo protiv onih koji hoće još jedanput da oblate naše inie Italijana. Mi smo ponosni što smo građani zemlje kao što je Jugoslavija, zemlje koja ide putem socijalizma, tvrđave socijalne i nacionalne pravde, bedema slobode i mira. Ali smo i ljubomorni čuvari svog imena Italijana i smrtno nas vređaju sramni razuzdani lavež po trgovima Italije i sramni manevri italijanske vlade na štetu Jugoslavije.

Mnogi od nas imali su čast da se bore u partizanskim redovima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Borili smo se za uništenje fašizma i za uspostavljanje jednog novog i pravednog socijalnog sistema. Borili smo se za pravdu svih naroda, a u prvom redu naroda Jugoslavije, ugnjetenih i iskrvavljenih od italijanskog imperijalizma. Borili smo se za sve čovečanske ciljeve koje je u programu borbe naroda za oslobođenje naznačila slavna Komunistička partija Jugoslavije i u toj borbi mi smo cementirali neraskidivo bratstvo sa svima narodima FNRJ.

Ali mi smo se borili takođe kao Italijani da iskupimo naš nacionalni ponos od sramote koju nam je nanelo fašističko varvarstvo.

Kad smo, sa crvenom zvezdom na čelu i osvetničkom puškom u ruci, prolazili krajevima u dimu i ruševinama koje su prouzrokovale fašističke horde koje su govorile našim jezikom, kada smo podnosili sve tegobe partizanskog života i lili našu krv tamo gde su kriminalni varvari naše nacionalnosti ,prolevali nevinu krv jugoslovenskih ljudi, osećali smo kako se ublažava u našim srcima gorčina sramote, tako intezivno osećane, koju su nam neljudi koji govore kao i mi, naneli svojom bestijalnošću.

Samo onaj koji je to iskusio može da razume dubinu naše radosti kad bi nas neka mati srpska ili hrvatska ili slovenačka, kojoj su italijanski fašiti ubili sina i razrušili ognjište, zvala »braćo Italijani«, kad bi govorila svakom od nas, kao nekad svom detetu: »sinko«.

I eto, danas dostojni potomci onih protiv kojih smo se borili i za oslobođenje naroda Italije, potomci onih protiv čijih krivičnih dela smo ustali, iskupili našu čast Italijana boreći se ra o uz rame sa svim narodima Jugoslavije, ti potomci nam danas upravljaju preteće povike i nastoje da ponovo gurnu nesretni italijanski narod na put nepravde ugnjetavanja, propasti i sramote.

Ali mi se bunimo. Mi, Italijani Jugoslavije, bićemo čvrsti i postojani kao i drugi narodi ove zemlje. A naša odluka je pojačana našom voljom da ne dozvolimo prljanje našeg imena. Mi nećemo dozvoliti da nepravda i fašizam pobede. Mi ćemo se, ako to bude potrebno , boriti rame uz rame s vama, braćo Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci. Borićemo se sa istom odlučnošću kao i vi jer , u sebi nosimo blago naše socijalističke i duboke čovečanske svesti. Mi ćemo, Italijani Jugoslavije, braniti slobodarske tradicije Garibaldija, braneći time i slobodu samog italijanskog naroda, koji slobode i svetlosti budućnosti neće imati sve dok po gradovima Italije mogu slobodno da besne neofašistički otpaci i sluge povezane s Moskvom; sve dok vladi Italije nepoštenje ne postane neljudsko; sve dok se oni koji upravljaju sudbinom Italije ne sete da nema slobode za narode koji ugnjetavaju druge narode i na kraju shvate da se prema novoj Jugoslaviji ne mogu upravljati pretnje i ekspanzionistički zahtevi, nego se mora pružiti ruka bratske saradnje.

Mnogo bi se, dragi drugovi, moglo reći, kad bi hteli da adekvatno izrazimo naš gnevni protest. Ali meni je u prvom redu stajalo na srcu da istaknem kako italijanski imperijalizam najsurovije vređa i našu čast Italijana.

I bilo bi dobro da se neofašisti Rima potsete da u zemljama Jugoslavije, između milion i sedamsto hiljada palih Jugoslovena, trepere još i kosti nekoliko hiljada partizana italijanske narodnosti koji su pali u borbi protiv fašizma ,iskupljujući i ime Italije.

Ljubo Belogaski: PORTRE

Nekoliko problema likovne umetnosti

Često je kod nas rečeno da umetnost pripada narodu, da ona u našoj zemlji treba da dospe i tamo gde je do sad nije bilo, da joj treba proširiti delovanje. Činjeni su i razni pokušaji u tome pogledu, neki su pokazali uspeha, drugi nisu, a čitav niz problema i potreba ostao je još uvek po strani. Kako među ovim zadnjim ima i takvih pitanja, čije bi rešenje znatno doprinelo baš proširenju umetničkog delovanja u narodu, proširenju opšteg interesovanja i razumevanja specijalno likovne umetnosti na koju ovde mislimo, to želimo da ukažemo na neka od njih, koja nam ne izgledaju tako teška da bi opravdala dalje odlaganje.

Veći deo tih problema vezan je za likovnu kritiku onih umetničkih dela koja su do sada samo retko bila njen predmet. Mislimo naročito na slučajeve većih projekata, otkupa i porudžbina, kad su u pitanju spomenici, ukrasni radovi, uređaji javnih zgrada i parkova. Dobro bi bilo da se takve kritike u izvesnom obimu izvrše i ranije, pre nego što su projekti izvedeni, ali je neophodno čuti javnu reč kada se radovi dovrše. postave ili otkriju.

Kod nas međutim, stvari, najčešće, stoje sasvim drukčije. Dok likovna kritika u dnevnoj i povremenoj štampi redovno prati izložbe slika i skulptura, dotle se vrlo retko šta kritički napiše o novopostavljenim spomenicima ili o izvedenim zidnim dekoracijama. Čak je najčešće slučaj da vesti u dnevnoj štampi ili na radiu o otkrivanju kojeg spomenika ne sadrže uopšte ni ime, a kamo li koji drugi podatak o autoru i njegovom delu. Dalje, izvršuju se dekorativni radovi i uređaji većeg obima, a da niko o tome ne obavesti javnost ili bar ne kakvim kritičkim osvrtom. Ako se ima u vidu da su to radovi s kojima dolazi u dodir veliki broj ljudi, ili da su oni u drugom smislu javnog karaktera i da više opterećuju javne budžete nego li relativno mali otkupi sa izložaba, onda postaje jasno koliko je velika potreba da se o njima govori i piše. Ne samo zato da bi se neko pohvalio ili osudio, već je i to jedan teren za uspostavljanje boljeg kontakta između široke javnosti i umetničkih problema, dobra prilika za sticanje veće i bolje obaveštene umetničke publike.

Pozorište je takođe mesto gde se okuplja mnogo ljudi, među kojima i omladina, na koju će svaka pretstava verovatno ostaviti svoj trajni utisak. To pozorište očigledno nije samo scena sa koje se govori, nije samo misao, reč i zaplet, već je isto tako i prizor u svoj svojoj današnjoj koncepciji, sličan umetničkoj slici, s atributom da možda jače od nje pogađa maštu onih gledalaca, koji nemaju još dovoljno kontakta sa samim slikarstvom. I dok pozorišne kritike redovno i sa raznih strana osvetljavaju problematiku pozorišne literature, režije i glume, one se vrlo retko i tek po nekom rečenicom osvrću na dekor i kostim, koji su ustvari bili isto toliko spona između sadržaja komada i doživljaja gledalaca koliko i igra samih glumaca, a da ne go-

(Nastavak na drugoj strani)

Gradimir Aleksić: CRTEZ

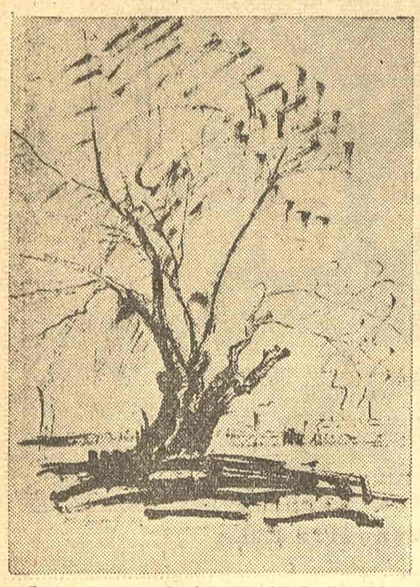

Živan Vulić: STARO DRVO

(Nastavak sa prve strane)

vorimo o baletu gde njihova uloga stoji u prvom planu. Kod nas je bilo pretstava koje su manje uspele u pogledu pozorišnih interpretacija u užem smislu, a više kao prizor, a da to niko nije podvukao i obratno, ima i takvih pretstava kod kojih dekor svojom stereotipnošću ništa ne doprinosi naporu režije i ansambla da pruže sveži doživljaj starog komada. Ništa nije logičnije nego da se kritika osvrće i na ovu granu umetnosti. Isto se može proširiti na plakate i opremu knjiga, naročito onih ilustrovanih, koji takođe veoma jako deluju na razvoj ukusa i razumevanje likovne umetnosti. Povremeni kritički osvrti i objašnjenja bili bi korisna dopuna širokom uticaju koji mogu da izvrše, bilo u pozitivnom bilo u negativnom smislu.

Konstatujući sve ove potrebe mi ipak ne gubimo iz vida da se ključ svega likovnog događaja, središte likovnog izraza i stila nalazi u centralnoj matici likovne umetnosti: u slikarstvu, vajarstvu i grafici. Međutim, i tu postoje u društvenokulturnoj delatnosti izvesni organizacioni nedostaci, koji prilično utiču na činjenicu da likovna umetnost ne prodire dovoljno u naš život kao potreba mnogo većeg broja ljudi nego li što je to za sada slučaj. Pogotovu u našim društvenim prilikama gde umetničke i kulturne delatnosti mogu da računaju na obimnu podršku države i javnosti, ovi nedostaci bi se relativno brzo mogli rešiti.

Dok s jedne strane imamo česte prolazne izložbe, bilo to pojedinaca ili skupne, domaće ili strane umetnosti, katkada sa prilično velikim brojem posetilaca, dotle kao komplemenat ovima nedostaju stalne izložbe i umetničke monografije. Gledalac koji dođe sa interesom na kakvu kratkotrajnu izložbu ne može to svoje interesovanje da zadovolji širim znanjem, bilo samom umetniku koji izlaže, bilo o drugim umetnicima ili pravcima, naročito on ne može lako doći do jednog bitnog elementa za upoznavanje likovne umetnosti koji se stiče samo poređenjem. Pravi je paradoks da Beograd ,najveći grad u zemlji, u kome se izložbe pred mnogobrojnom publikom smenjuju jedna za drugom, ne poseduje svoju stalnu izložbu savremene umetnosti. To odgovara otprilike otsustvu biblioteke!

Isto tako onaj koji bi želeo da se obavesti o nekom našem savremenom slikaru ili vajaru morao bi da se upusti u dugotrajna traženja po godištima dnevnih listova ili časopisa, da bi našao pisane podatke. A koliko je to još uvek daleko od onoga što mu je ustvari potrebno kao minimum, može da dopuni fotografijom ili reprodukcijom. Knjige o pojedinim umetnicima snabdevene tekstom i reprodukcijama su nužan oslonac za upoznavanje bilo koje umetnosti u jednoj sredini. Čini nam se gotovo suvišno naglašavanje ove potrebe, toliko je ona razumljiva za svakog koji se umetnošću interesuje, a ipak, konstatujući da u našoj beogradskoj sredini ona nije ni najmanjim delom zadovoljena, smatramo za potrebno da bar ovako letimično ali glasno ukažemo na ovaj flagrantni nedostatak.

Ako smo ovde istakli nekoliko specifičnih problema naše sredine, mi to činimo zato jer verujemo da je njihovo hitno rešenje veoma traženo i moguće. Ono će biti stvaran doprinos našim naporima i željama da umetnost pripada narodu. Ističući ove probleme, naša redakcija je spremna da otvori svoju rubriku, kako za izjave zainteresovanih činioca, tako i za druge doprinose u cilju njihovog konkretnog rešavanja.

Mihail Berendžija: ISPOD STAROG ZEMUNSKOG MOSTA

Miroslav KRLEŽA

IZLET NA OMLADINSKU PRUGU BRČKO–BANOVIĆI

(FRAGMENAT IZ DNEVNIKA OD 5 NOVEMBRA 1946)

Bajramsko jutro u Brčkom: dva-tri fesa, dvije-tri feredže, tu i tamo po koji pucanj iz dječje pištolje, volooka, homerska ljepota pogleda govedeg, mokre daske na savskom mostu. Mnogo slika, zapravo staromodnih, čudnih, osamdesetih godina prošloga stoljeća. Stojim na savskom mostu, na vlažnim, od kiše natopljenim daskama, i razmišljam o Savi kao o motivu našega slikarstva i naše književnosti. Već više od stotinu godina teče Sava kroz našu umjetnost, a osim Nikole Mašića nije inspirisala ničije palete. Jedan od sentimentalnih pjesnika savskih, njenog tihog lirskog toka i zelenih joj obala, bio je A. G. Matoš. Save u Turopolju ili pod Beogradom nitko nije dao bolje od njega.

Stojim na mostu sa rukopisom pjesama jednoga dječaka, koji radi ovdje u Brčkom kod glavnoga štaba Omladinske pruge, i koji mi je, nekoliko minuta prije toga u restoranu, doznavši da sam stigao, predao svoje pjesme na ocjenu. Razgovarajući s početnicima, godinama, nikada nijesam ni jednom odrekao da nema dara, jer su ljudi rođeni zapravo kao pjesnici. Djeca (uz najrjeđe iznimke) sva su lirski ingeniozna, a dječje igre čista su poezija. Prirođenu nadarenost otupljuje glupost građanske dresirane proze, koju, ne znajući zašto, zovemo »životnom stvarnošću«. Koliko je pjesničkih talenata dotukla ta prozračna „životna stvarnost", o, koliku masu svježine ličnih doživljaja je pokvario neukus vremena? Građanskom društvu, koje ubija da bi zarađivalo, potrebna su bića bez pjesničke fantazije, jer stvaralačka uobrazilja jalova je pojava sa stanovišta poslovnog, a pitanje je kako da se njeguju lirski talenti pod ovakvim okolnostima, gdje konvencionalni principi neukusne, profiterske estetike upropaštavaju najosnovniju istinu, istinu neposredne, ljudske inspiracije?

Postavlja se — i danas sve se češće čuje — pitanje: zašto nemamo književnosti a šta je s njom i kako to da je nemamo i da se nigdje ne vidi ta književnost? Kao da s njom nešto nije u redu? Zaista: čitajući naše časopise i sve ovo što se, uglavnom, u ime književnosti danas kod nas štampa, čovjek neupućen, mogao bi, na prvi pogled, da ima impresiju kao da je zaista nemamo. Moglo bi se isto tako postaviti pitanje: gdje je bila ta naša književnost između 1918—1941, i kako je izgledala? Zašto je nije bilo ni tada kada se mislilo da je ima? Naši književnici poslije 1918 ostali su regionalno ograničeni na vrlo uzahne horizonte svojih književnih zavičaja, prepisujući u sjeni dragih, tradicionalnih seoskih tornjeva samo ono što su generacije pred njima o tim toliko dragim seoskim tornjevima izdeklamirale. Pošto su to zadaci nesvakodnevni, da se shvati i pojmi, da se doživi, osjeti i odrazi, a na koncu i izrazi sve ono što se u ovoj zemlji zbiva već trideset godina, a što više nije seoski toranj jedne intelektualne palanke, to su novi motivi ostali neobrađeni iz mnogobrojnih razloga, koje da ispitujemo u ovome trenutku nije nam zadatak. Svi događaji od balkanskih ratova i od južnoslovjenskog državnog ujedinjenja 1918 prevazišli su palanačke, lokalne književne mjere, jer su se pod Palilulom i oko Palilule našli Gorensko i Bela Krajina, Varaždin, Sveti Križ-Začretje i Sveti Ivan-Zelina podjednako kao Livno i Dicmo, Sveti Duje i Budva, Mostar, Sandžak, Kosmet i Negotin. U našoj književnoj prčvarnici (predratnoj malograđanskoj), skuvalo se ovo lirsko ćufte sa ćevapčićima, sa brinjevcom i baškotom u jugopapazjaniju oko Glavnjače i Uzunovićeve palate Devanha, a taj balkanski lonac policijske stvarnosti ostao je do danas književno neserviran: kao onaj nedoklani jarac iz narodne pripovijetke ova se književna nedopečena pečenka kreće među nama kao prikaza. Južnoslovjenske političke i kulturne problematike nije književno obradio nitko. Zapadnoevropske književnosti kao svjetovi od hartije po bazarskim izlozima, slažu se u harmoničnom krugu igračaka, u višim sferama profita i ljepote već vjekovima. Zapadnoevropski pjesnici izrezuju svoje pjesničke slike kao djeca kartone, kupujući ih po estetskim bazarima. Da bi netko mogao da opiše i da vidi našu stvarnost, on ni u kakvom zapadnoevropskom književnom bazaru ne može da kupi lirske kartone od kojih bi mogao slijepiti svoje književne igračke: sve naše princese po lirskim perivojima i labudovi, sve je to nestalo u vihoru kao dim: danas napisati za lunu da je „zlatni balonček« bilo bi smiješno. God. 1904 to je u Sloveniji lirska moda, u koju vjeruje još jedini Pavel Golia... Te su stvari danas mrtve i u antologijama. Tako su logično ostali neobrađeni poetski motivi političkog ujedinjenja, vojske, dvora, policije, parlamenta, politike, političkih partija, historijskih pokrajina, motivi južnoslovjenskih zemalja, njihove bogate prošlosti, motivi demagogije, nasilja, gluposti, inteligencije i njenih moralnih i intelektualnih slabosti, motivi građanske klase sa svim njenim prosperitetima, političkim krizama, bitkama, atentatima, mržnjama i inostranstvovanjem, intelektualnim robovanjem tuđinu itd., u jednu riječ: motivi za koje nije bilo i ne može biti uzora u inostranim književnostima.

Šta znače stihovi ovoga dječaka, koji gradi prugu Brčko—Banovići, i koji u svojim stihovima prepisuje kartonske slike iz pomodnog ruskog književnog žurnala, robu za nas potpuno apstraktnu, na vlas tako kao što su bili Heredijini Kentauri ili princese Albera Samena (Albert Samain) u dučićevskoj varijanti? Gdje su pjesnici koji više neće biti glupe sadrene figure na starim književnim furunama? Oko nas umire jedan krabuljni ples islamskog srednjeg vijeka, i gdje je pjesnik koji bi mogao da opjeva ovo sentimentalno bajramsko jutro u Brčkom godine 1946, mjeseca novembra? Mogu li mu kod te rabote pomoći Njekrasov, Rilski, Tihonov, Simonov ili Palevoj? Dvostruko rimovani osmerac kakvim se izražava u poslednje vrijeme Ilija Erenburg, to harambašićevsko artističko sredstvo nije adekvatno za motive Omladinske pruge. Rajski Feniks Vojislava tu je démodée upravo tako kao i falšia patos Desanke Maksimović.

Valja se jugovina po smeđim oranicama. Nad Majevicom i nad Konjuhom nosi vjetar oblake, daleki horizonti otvaraju se u talasanju bakrene bukove šume, a krajina potsjeća na žumberački pejzaž oko Novog Mesta i Stične, gdje pod Kostanjevicom tiho teče Krka, poigravajući se trskama na zelenom ogledalu vode kao sa libelama. Putujem s jednim zapadnjakom, inostrancem, koji je prije dva dana doputovao iz Pariza u beogradski »Majestic«, a jutros krenuo s nama da posjeti Omladinsku prugu. Kako da objasnim ovom zapadnjaku, inostrancu, koji se prvi put nalazi na našem terenu, gdje smo i kakav je ovo prostor i kakvo je ovo vrijeme i šta se tu oko nas zbiva? Šta je Bosna, tko su bogumili, zašto je »Bosna pala šaptom«, kako je Rim ovdje jalovo vladao in partibus infidelium, tko su ovi naši Muhamedanci, te fantastične figure kurdistanskih krabulja, koje se kreću kao maske crnih domina, kako to da su upravo te maske »naša Toscana«, zašto je bitka za Jajce trajala šezdeset i više godina i što znači ovo magleno bajramsko jutro na Omladinskoj pruzi?

Blatne ceste, ustalasani vidici, a u oblacima planine nad dalekim modrim ostrvima. Divno, srebrno jutro sa pastelnim i vedrim smaragdno-zelenkastim jezerima, koja se gube u polarnoj rasvjeti, nad fantastičnim arhipelazima neba.

— Kakav je smisao ove pruge i što znači to, da šezdeset hiljada omladinaca prodire u bosanski i balkanski srednji vijek?

Kao stare, posivjele i olinjale magarice, sve u blatu i u ruševinama tu kleče umorne i bijedne crkvice na samrti, pod mračnim i sivim vjetrovima što sviraju sa Konjuha i Majevice. To je ova naša zemlja po kojoj pjevaju zeleni vodopadi pod hrastovima, a starci, sa tankim, staroilirskim, suvonjavim stražnjicama, kosturi u čoji, žvaču duvan i pričaju o hajducima i o hajdučiji, kojoj nema kraja ni konca. Kao ovaj starac kod kiseljačkog tunela jutros, pričao mi je jedan od stotinu tisuća takvih staraca na Uzdolju, nad grobom Mutimirovim, o hajduku Senjaninu Radojici, koji je tu poginuo u borbi sa Fanfognom i njegovim mletačkim haramijama.

— Radojicu, uskoka senjskog, kao hajduka, biva, tu su ubili na onoj povišе tamo glavici! Nadiru Mlečići na Uzdolje, a oni, Senjani, baš o'đe, kod ovijeh grobova, dadoše otpor i tako se otvori puškaranje, a Radojica bog mu dušu prosti, izrešetan vas, baš tako tu je i ostao, a to je bilo kad je moj šukunđed još sisao mliko...

Žvače »Dravu« čiča stogodišnjak, poštapa se o izlizanu štapinu sa rovašima spaljenu, opanci su mu okoreli od zelene galice, od blata, od vjekova, neobrijan je, čekinjav, rutav, a bio je carski kapral i još uvijek se nosi i drži kao carski kapral iz godine 1878. Kada je Vranja oteo Bosnu Abdulu i to mu je još i telefonirajo: oj, oj, Abdule, da znaš oteo sam ti Bosnu, onda je već njegov unuk kao carski šuckor pušku nosijo, epski raspoložen starac, a koljeno mu je pokrpano talijanskom tendom šatorskog krila. Zaogrnut je tom talijanskom krpetinom kao »imperméablom«, išaran alamanderski, žućkasto-smeđe-zeleno, za kamuflažu, te izgleda kao gušterica, kameleon ili kalibanska sablast. I on je negdje nešto provitiro od neprijateljskih magazina, kada su planuli, majku mu staru!

Sve su ove šume pune grobova. U sjeni ilirskih hrastova povijali su grčki carski ranarnici Augustovo božansko koljeno kad je bio ranjen jednog proljetnog jutra, u sjeni tamnozelenkastog, smeđeg, uvelog klorofila, što treperi po obrazima pastijerske djece, koja se tu skupila, promatrajući kretanje oko carske nosiljke upravo tako kao oko našeg Forda jutros. Jutro je. Smaragdne vode teku, osjeća se miris smole sa stoljetnih omorika, a sa Majevice kotrljaju se božanski mramorni kamenolomi od oblaka. Tu stoje vodenice kao u Fortisovo vrijeme: žive lutke iz etnografskog muzeja govore o vucima. U »claire-obscure«-u ovog malog mlina šapat ljudskih sjenki u polumraku slijeva se sa šumom vodeničkog točka u monotoniju stoljećnog, arhajskog motiva: otima vuk stoku, povrvjela zvjerad, nema danas više zvjerokradica ni pušaka! Arkadija. Mekeću koze, biju se ovnovi i ždrijepci. O, kako je tajanstven šum slapova na mjesečini, gdje huk sove u gluvim i praznim, mletačkim i kurdistanskim noćima priča o žalostima našega života, koje nije opjevao nitko. Prije petstotina godina skitao se po ovim bosanskim šumama jedan pjesnik, koji je znao da čovjek religiozan ne može biti poetom. — »U boga tko vjeruje — taj pjesnikom ne može biti« — (nemo religiosus et poeta est). Ubili su ga i diskreditovali pred pokoljenjima kao bezbožnika i pederasta, a tome je već davno... U remetskoj zagrebačkoj crkvi razorili su mu grob i rasuli mu kosti, jer je prvi doveo helikonske Muze na Dunav. Kao danas, što ova zemlja vrvi internacionalnim brigadama, prije pet, šest, sedam vjekova vrvjela je inostrancima upravo tako kao i danas. Sjedište manihejskog Antipape i patarenskih univerziteta, Bosna ostala je zemljom djevičanski nepoznatom. Na proplancima spavaju bogumilski sarkofazi, pocrnjeli i karbonizovani gromovima. Po koji ljiljan i po koji mač na kamenu izlckanu kišnicom govori o tome, da su ovdje živjela pokoljenja po ilirskim bunjama, po zemunicama, po brlozima, i mnogo ih je bilo na tom kamenju, jer pomriješe čitavi rodovi bezbožnika sa mačevima i ostrugama. Vukla se ova pogana čeljad po vrletima, u stravi pred čaranjem poganskim, pred urocima, vampirima, bogovima, pticama, mrakovima, zmijama, znamenjem zlosłutnim i svakojakim, a horizonat ćutao je mračan vjekovima od Lijevna prokletog do Svilaje i od Kozjaka do Grmeča i od Bjelašnice do Romanije i do Konjuha, gdje vijuga bijela cesta što vodi do biskupije Svetoga Andronika u Sirmiumu, kamo se krade mračna družba grčkih monaha s oružanom pratnjom.

To su bili najsmioniji pojedinci, koji su se pod cijenu životne opasnosti usudili da se probiju do velike vode pod Aspalatonom, do Diokleci-janovih mrkih gradskih zidina, gdje ih čeka ropstvo, smrt i prokletstvo. Tamo se pod korintskim kolonama puši tamjan nepoznatim mramornim bogovima, tamo se našijenci vuku oko gradskih zidina kao šakali, ne bi li gdje nešto zdipili u graji latinskoga sajma. A bilo ih je mnogo. Rušili su se hramovi, carstva, gradovi, nestajali su kraljevi, bogovi, stećci, stubovi, zvonici, baroni, grofovi, vojske, a danas prkose mrke gradine i huču sove. Jedan od hiljadu ratova spalio je opet jedamput ovu ukletu zemlju, koju šezdesethiljada dječaka i djevojčica diže kao traverzu: za dva-tri stoljeća više! Ljudi tvrdi, rutavi ,grubi, veliki, mrki, crni, ozbiljni i kao granit dostojanstveni ljudi preživjeli su sitnu tragu anžuvinsku, mletačku, arpadovsku i austrijsku i danas probijaju tunele kroz ovaj stoljetni kamen.

Pruga kao tehničko djelo: borba sa klisurama, sa kamenim terenom, s vodama, sa zemljom, sa kišom, sa bujicama, sa suncem i sa srednjim vijekom. Kod Kiseljaka borba s blatom. Samo u Galiciji između Strija, Rožnjatova i Kolomeje godine 1916, u vrijeme ofenzive generala Brusilova vidio sam toliku masu blata kao ovdje kod Kiseljaka. Blato boje glinene, svijetlo-žućkaste, razliveno, masno, panonsko blato, koje je progutalo stoljeća i civilizacije, sa Duceom i Führerom i mnogima kojima se danas ni imena više ne zna.

Blato-čorba, u kojoj su se skuvale serije krvavih političkih kombinacija i bitaka, blato-prolijev, od strašnih historijskih panika, kada urla zvijer u čovjeku i steže se utroba u smrtnome strahu. Blato elementarno, strašno, crno, balkansko, prablato predrasuda, prošlosti i sramote. U ovom gustom smradu što se lijepi za bakandže kao kadaverična alva, gdje svaki korak ljudski prati gnjilež podmuklih grobova, blato gusto, vodnjikavo, što se prelijeva kao prežgana supa svih bosansko-hercegovačkih gladnih bataljona na Soči i po Galiciji (1914—1918), ovo »blato kao takvo«, »blato po sebi«, izbrazdano kolosjecima, buldožerima, gvozdenim šinama, nad samim tunelom Kiseljaka: nekoliko stotina omladinaca u pokretu. Vika, zvukovi pile, odjek nakovnja, brujanje motora, a nad svime parabola kiseljačkog tunela, dostojna pera jednog velikog umjetnika, koji bi nad ovim pakleni', gustim kakaoom od blata umio da raspne jedan luk, luk vidovite uobrazilje, u ovom historijskom trenutku jedinog mogućeg izlaza iz blatnog groba naše bijede i zaostalosti. Ogromna, nedogledna blatna poljana razastrla se pred našim očima kao velika monumentalna kompozicija sa masom smeđih lirizama impresionističke palete. Kiseljak sa svojim tunelskim slavolukom, sa svojom betonskom potkovom, karbitnim lampama i skelama, sa pokretom mase bosonogih dječaka i djevojčica, dostojan je monumentalne poeme na platnu. Dati ovaj tunel bio bi zadatak slikarski idealan za veličanstvenu fresku. Nije ovo prva pruga na svijetu sigurno, ali je prva koju su izgradila djeca i poklonila je Titu, koji je prvi čovjek naše politike, te mu uspijeva da probija tunele kroz najmračnije srednjevjekovje naše prošlosti. Ima sve to svoj dublji smisao.

Prše sumrak novembarski nad Kiseljakom, a nad tamno-smeđim hrasticama boje čokolade sve odjekuje od naivne, vedre, spontane, srebrne dječje pjesme. Na horizontu zeleni se mjesečina i u smeđoj noći, u magnezijskom svijetlu svjetionika svjetlucaju dječje oči kao mačje. Mješine oblaka putuju nad mokrim jesenskim šumama umorno i lijeno. Zemlja je prokopana. U njedrima te teške bosanske zemlje, u grobu jedne uklete prošlosti pojavila su se djeca sa buktinjama u ruci i kao prava štafeta vjekova, pronose svjetlost kroz naš mrak, i ona će tu svjetlost predati pokoljenjima. Djeca minera i inžinjera dat će ovoj ranjenoj i umornoj zemlji knjiga, lijekova i hljeba, čelika, ugljena i salitre. Što više čelika i salitre, tim manje opasnosti za ove oranice, da ih pregaze tuđi točkovi i tuđi topovi, koji ovu zemlju preoravaju i po njcj ruju kao historijski krmci dvije hiljade godina.

Ovaj tunel je grob svega što treba da bude pokopano: grob svega što je vrhunaravno i lažno. Grob jedne glupe političke retorike, koja se vodi već čitavo stoljeće između grčko-latinskih palanaka kao dijalog na motiv razgovora o formuli narodne svijesti, sazdanoj na grčko-latinskoj uzajamnoj negaciji. Grob Azije i grob refleksa francisko-jozefinskih. Grob malenih, provincijalnih nacionalističkih shema, koje su se formirale na Drini, jer da Drina dijeli evropski Istok od evropskog Zapada od početka Svijeta i tako ima da ostane sve do konca. Grob vizantijsko-rimske antiteze, koja nema „s nama kao takvima« nikakve veze, i koja će u ovoj zemlji vladati tako dugo dok se njeni stanovnici budu kretali u opancima. Grob inostranih cekina i kamatnjaka jednog društvenog uređaja u agoniji, u jednu riječ: grob svih stoljeća od četrnaestoga do dvadesetog. Grob carigradskog baroka u vakuumu jedne subkolonijalne zemlje, gdje su šedrvani, svilene bečke tapete sa papigama na mimozama i serajski motivi konaka u haremu bili dekorativne ljepote jedne »bidéizirane« civilizacije bečkih javnih djevojaka kao predstavnica društvene kreme u ovoj zemlji. Grob Austrije i njene bobijevske uloge tu u ovim gradovima, gdje agramerske fasade Trenkove, Hatzove i Rainerove ulice (sa balkonima i erkerima i alkovenima u dvosobnim stanovima bez kupatila) predstavljaju sarajevsku karikaturu svega što su o toj zemlji pisala gospoda Patsch, Tálloczy, Benjamin Kállay, Kosta Hörmann itd. itd. Grob naše bijedne historiografije, koja do dana današnjega nije progovorila kao subjekat ni riječi, prepisujući tuđinske pamflete kao historijsku istinu, izgovorenu protivu nas sa gledišta rasne superiornosti bečkih i peštanskih osvajača.

Nad ovim blatom gdje još i danas stoje begovski čardaci kao znamenovi azijatske nepokretnosti i gdje su haremi oko Zlatnog Roga jedini lirski motivi bajoslovnih carigradskih karijera (sa zlatnim epuletuškama i galonima na tamno-modrim begovskim mundirima), nad ovim kiseljačkim blatom pjevaju djeca pjesmu romantične poetske stvarnosti. Ta pjesma nije više slabo rimovana strofa ilužija, nego stvarnost banalnog, voznog reda Titove državne željeznice.

Mnogopoštovani cilindraši, opojeni kuranskim derviškim, hodžinskim, kurdistanskim tamjanom na liniji endehazijskih šuckora, za koje je već Josip Juraj Strossmayer u liku fra Grge Martića govorio da je krajnje vrijeme da omaste konop historijske logike, znamo što mrmljaju u svojim dosadnim, nihilističkim korovima, deklasirane inteligencije.

— »U doba besposlice — antisocijalno muktašenje, bordelski promiskuitet, čisti besmisao, sifilis, trudne djevojke i tuberkuloza!«

U tome dijalogu vjekova trebalo bi ovim nadbiskupijama vrhbosanskim, carskim i kraljevskim behadrajovskim, baščaršijskim i tašljihanskim, kosovskim, lazarskim, patrijaršijskim i flotenferajnsko-pravoslavno-katoličkim, šestojanuarskim pogledima na svijet odgovoriti ne samo zbog političke logike, nego pjesnički i likovno, jer je ovaj napor dostojan doista sretnih inspiracija jedne politike, koja hoće da prevlada opanak pod svaku cijenu i da pređe u Dvadesetdrugo Stoljeće što prije i što logičnije.

Osim toga: trebalo bi imati neobično mnogo dara i poznavanja ovog našeg nesretnog medija, da bi čovjek mogao opisati one, neshvatljivo mračne razdaljine, koje odvajaju ovu Omladinsku prugu od prosječne, filistarske stvarnosti, kojom smo okruženi na svakome koraku. Ovdje se goloruka i bosonoga omladina bori sa blatom grobova i vjekova, a tamo, u krčmi panonskoj, agramerskoj, kartašima je tema Omladinske pruge simbol za nekakav kartaški trik. Nema tome ni dvije-tri nedjelje što sam u jednoj krčmi na zagrebačkom savskom bajeru, iza bugarskih vrtova na Kanalu, čuo gdje se pojam Brčko—Banovići javlja kao kartaška sablast.

— Aha — aha — aha — aha — — — voljamo paprika, eko, paprika ajnc, cvaj, draj, fir, bentifijolicu, fuć, zmača, gotovo, fertig!

— Je, drek, fertik: stante, gospon druk, ni on iz Pišče Bustre, pardon, baltivrag mameka: eko, gospon druže! Tak se brčka u glupanovičima, a ne pri nas na bajeru, prosim lijepe ponizne: cvancik v kari i v trefu i sad permejduš adio!

— E, ček, ček, če, stante, Marijane, kaj špricer si povedal, kistijand i falen Jezuš: evo ga: ovo ti je Stepinec ajnc, Stepinec cvaj i draj, ausi sem: zmača, sluga pokoren, a vami gospon drug Brčko je Banoviči i serbus!

— Je, drek: frišku figu ti bum Stepinca priznal, ni Brčko ni Banoviče.

— A kaj je praf je praf: Stepinca je pokazal, a Banoviće ima v ruke, kaj ne vidiš Zmača je, bog i Hrvati.

— Kaj zmača? I tišler, Sapej v Novoj Vesi bil je zmača, pak su ga zaprli, ti boga! Rukuvodilac je došel z Brčkog, pak je ruku zmicaus i tak ga je ZAVNOH odnesel! Knoj aut! E viva la menaža, dovesi bene maža! Naj se niš ešofirati! Samovozno se bumo otpelali v Brčko—Banoviče!

O, kako su daleko ovi glasovi te pijane panonske Karokraljevine sa bajera na Kulmerovim livadama iza bugarskih vrtova na Savi, od ovog romantičnog sna, koji više nije san nego stvarnost, koja hoće da bude ostvarenje sna socijalističkog.

Omladina predratna (mislim predratna u periodu prije prvog imperijalističkog rata 1918), prve falange naše socijalističke omladine razvile su u sebi jaki koeficijenat lične volje u borbi s ovim našim intelektualnim panonskim, balkanskim krčmama. Onaj „Pozitivni Čovjek" (neopisan još u našoj beletristici), povjerovao je da volja pojedinca može da djeluje na volju mnoštva, u svojoj prvoj inspiraciji. Pokoljenja su se razračunavala kod nas sa predrasudama vjekova na toj voluntarističkoj, romantičnoj osnovi. Odoljevajući stihiji mnogobrojnih i raznovrsnih predrasuda, omladinske generacije postale su u toku decenija negativne i drama je počela. Sukob se je uslijed slobodnog načina razmišljanja stao razvijati sve više i ritam je iz godine u godinu postojao opasniji. Oslobodivši se vrhunaravnih pretpostavaka, omladina je stekla uvjerenje da svijet nije stvoren na sliku i priliku vrhunaravnih pojmova nego obratno. Oslobodivši se svega što je u čovjeku vrhunaravna fraza, omladina počela se kretati našom zemljom kao slobodan čovjek, a to je saznanje raslo godinama. Smisao za dijalektičko shvaćanje razvijao se po zatvorima i došlo je do prvih metaka, do atentata, do ratova, do državnog oslobođenja, do ilegalnih pokreta, do ovoga rata, do revolucije i do ove pruge, kojom se već danas putuje u smjeru socijalizma. Tuneli su prokopani i vožnja je počela: grobovima srednjovekovja, krčmama, opancima u prkos.

LONDONSKA POGADJANJA

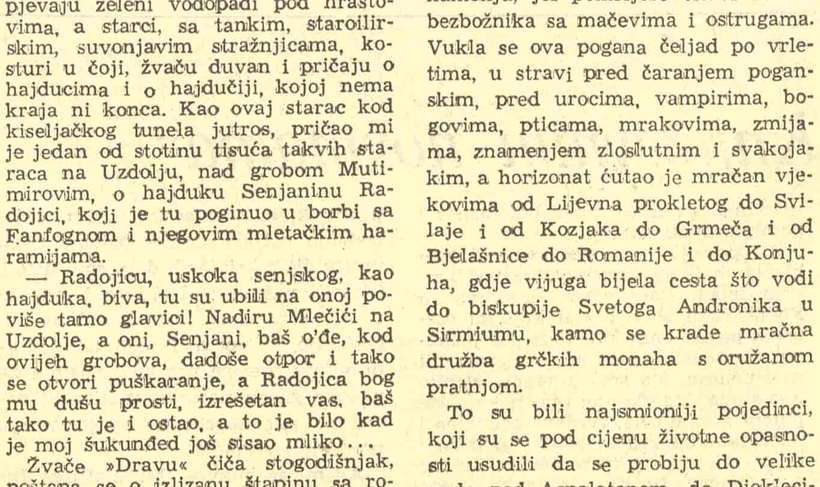

(Karikatura Pjera Križanića)

De Gasperi: *Gospodo, požurite sa rešavanjem pitanja Trsta u našu korist, jer bi se moji Italijani mogli prisetiti da su u Britaniji pre dvadeset vekova bile rimske legije.*

Idn: *Pa kad već imaju takvo pamćenje, lakše će se setiti da su pre svega osam godina u Italiji bile britanske divizije sa svojim saveznicima Jugoslovenima.*

ODGOVOR VOROŠILOVU

Nije lijepo smijati se starcima. Ali je još gore kad starci namjerno ne govore istinu. A Kliment Jefremović već poodavno jedino to i čini, bar posljednjih godina i bar koliko dopire do javnosti njegov rad. A od 1945 godine njegov je glavni posao da dokazuje mađarskom narodu kako je njihovu zemlju oslobodila od Njemaca Crvena armija — što i tako i tako zna svak, i kako Mađarima nema spasa, a možda ih na svijetu više ne bi ni bilo, osim ako slučaju svoju stariju rusku braću — što je već teža stvar. A kako Vorošilov nije neki naročiti logičar, a ni govornik, a ponajmanje pisac, dokazivanje mu ne ide mnogo od ruke i uglavnom se svodi na to što se pojavljuje kao stara, reprezentativna figura, koja u Sovjetskom Savezu više ne znači ništa ni u armiji, ni u politici, ali može još da služi — po mišljenju njegovog starešine — kao revolucionarni rekvizit, pogotovu za izvoz, jer ni sam starešina nije kadar da vidi kako žalosno i tragikomično djeluje u samoj Pešti figura starog maršala, koji nije mogao ništa da riješi čak ni u vrijeme kad je bio komandant okupirane Mađarske 1945 i 1946 godine, a pogotovu danas.

U svoje vrijeme su pričali vodeći ljudi K. P. Mađarske kakve je sve gluposti Vorošilov pravio dok je komandovao Mađarskom. Čak je i Staljin, kasnije, morao da „ispravlja" mnoge stvari. Izgleda da stari maršal nije nikako mogao da shvati da bar u Mađarskoj ne mora da bude samo figura i počeo je da donosi odluke i naređenja koja se ne samo nijesu slagala sa Staljinovim namjerama, nego ni s Rakošijevim. Izgleda da je sam Rakoši u svojoj podaničkoj poniznosti bolje prozirao Staljinove želje nego sam Staljinov dugogodišnji saradnik.

Ja sam Vorošilova prvi put vidio za vrijeme svetkovina u Budimpešti, povodom stogodišnjice Mađarske revolucije, marta 1948 godine. Između CK KPJ i CK SKP(b) već su bili zategnuti odnosi, i prve poslanice već su bile počele da nam stižu. Pisati o svemu kako je tamo bilo, bilo bi predugo. Ali je bilo očevidno da su neki mađarski rukovodioci nešto već znali o sukobu, a pogotovu je to znao Vorošilov. Mađari — od pretsjednika Republike i Rakošija do kelnera — držali su se krajnje servilno prema Vorošilovu, i to ovi prvi upadljivije od drugih, jer su drugi to činili samo s profesionalnom dosadom i hladnoćom, a prvi sa slašću i sladostrašćem kaluđera koji utoliko više uživaju ukoliko same sebe i svoju savjest više bičuju. Ali, uprkos tome, niko nije držao ni do riječi ni do mišljenja kočopernog i samouvjerenog starčića u maršalskoj uniformi. Nijesam imao prilike da ga izbliže i lično upoznam i samo sam se jednom s njim rukovao. Jugoslovenska i sovjetska delegacija na toj svetkovini su se kretale svaka za sebe i sve niti između njih su bile pokidane. I kad je neki enkavedeovski general počeo da me nagovara da tražim prijem kod Vorošilova, uveravajući me da bi me on svakako rado primio, jer da je divan i neposredan čovjek, ja sam to odbio, rekavši da maršal može i sam da me traži ako želi i da ja ne mogu da mu dosađujem. A pošto su Rusi držali do prestiža, a mi do ponosa — tako se nijesmo ni sreli.

U svoje vrijeme, opet, pričao mi je jedan od komandanata Crvene armije zašto su Vorošilov i Buđoni palj na ispitu kao komandanti u toku teške 1941 godine. Svu složenost savremenog rata ni prvi nije mogao da shvati, a drugi nikad ništa nije ni učio. To nije ni čudo. Ako je Vorošilov mogao u građanskom ratu sa uspjehom da komanduje čitavim armijama i da bude član revojensovjeta Prve konjičke armije, zadaci su se komplikovali s masovnim učešćem u bitkama tenkova, aviona i dr. i morali su da dođu novi ljudi, kadri da shvate nove pojave. Iako se Staljinu može zamjeriti što je takvim ljudima dao da vode vojsku u početku rata, mora mu se takođe priznati da je ipak uspio da uoči na vrijeme da bi s njima Crvena armija mogla samo da bude tučena. I što je Vorošilov smijenjen i povučen na pozadinske dužnosti nije ni čudno ni neprirodno. A što je i dalje ostao u Politbirou CK SKP(b), — on je u njemu uvijek i bio više simbolično, pa je kao simbol mogao ostati i dalje. Ali je bilo utoliko neprirodnije što je došao za komandanta (pretsjednika savezničke kontrolne komisije) u Mađarskoj, u kojoj on sam nije ni ratovao; a činjenica da je Staljin poslao baš njega, člana Politbiroa, pokazuje da taj biro nije nikakav biro, nikakav kolektiv, a da u svakom slučaju Vorošilov u njemu ne igra nikakvu ulogu, jer više u njemu ne pretstavlja — kao nekad — ni oružane snage Sovjetskog Saveza.

Vorošilov — kako su mi pričali Mađari — ima, osim drugih, i strast da svako jutro radi gimnastiku i pješači. Ali time ipak nije uspio da očuva i duhovnu svježinu. Govor koji je tada držao u peštanskom parlamentu nije, očevidno, bio njegov i bio je primjer skrivanja i ublažavanja istine da su baš carski kozaci ugušili Četrdesetosmu u Mađarskoj. Bio je momenat da pretstavnik nove »socijalističke« Rusije kaže Mađarima velike riječi. Bio je momenat da to učini baš on, Vorošilov, čovjek koji se nekad, u Oktobru, borio pod Lenjinovim vođstvom i stvarao armiju drukčiju — kako se vjerovalo — od carske. Ali ništa nije rečeno, osim klišetiranih fraza o oslobodilačkoj ulozi Sovjetskog Saveza i tome slično. I nimalo čudno: Crvena armija se pretvorila u osvajačku i ugnjetačku, bivši revolucionar se u međuvremenu pretvorio u praznu i poslušnu figuru jedne kontrarevolucionarne politike, a pošto ipak nije mogao da govori jezikom carskih generala, morao je govoriti prazno i sivo i dosadno i djelovati kao ličnost krajnje tragikomično... A naročito se ta tragikomika otkrila kad je na jednom ogromnom banketu podigao zdravicu u čast — ne Četrdesetosme i mađarskog naroda, nego svega i svačega. Vorošilov je pritom, očevidno, za čitav brojni skup uzvanika, zaboravljao iduću rečenicu, dok je prevodilac prevodio onu koju je već rekao. Kičeljivo je prekinuo prevodioca: »Ostavite me! Ja ne mogu tako! Ja sam agitator!« — viknuo je i to je doista bilo nešto ljudsko i neposredno, reakcija priprostog čovjeka, ali njegove riječi su bile isto tako prazne i šuplje kao i one tuđe koje je pročitao u Parlamentu. A starog maršala je slabo služilo pamćenje i usred govora je iza riječi »oslobođeni su« ili »ujedinili su se« zastao, zamuckujući: »Ne mogu da se sjetim... htio sam da kažem...« Svi smo mislili da je zaboravio neku sitnicu — ime, mjesto, stranu riječ, na čemu mu se ne bi moglo zamjeriti: čovjek je već star, možda se nikad nije ni odlikovao memorijom. Ali on je zaboravio riječ: „narodi dunavskog basena«... To je bilo previše čak i za starca: prvo, takvih naroda nema; drugo dunavski basen ne postoji; a treće, pa ipak, zaboraviti takvu »sitnicu«... Kliment Jefremović je dugo upravljao Mađarskom, a eto na toj svetkovini, na kojoj su se svaki čas svirale četrdesetosmaške bojne pesme i marševi, on je svaki čas pozdravljao, jer nije utuvio ni mađarsku himnu, misleći da orkestar uvijek svira samo nju.

A i uopšte je ta proslava Četrdesetosme više bila slavljenje Rusije nego Mađarske revolucije. Otkrili su baš tada i spomenik Sovjetskoj armiji, na brdu u Budimu, djelo glomazno i ružno, koje stravično stražari nad doista lijepim gradom. Vijenac su morale polagati sve delegacije, iako je to bila ustvari samo rusko-mađarska stvar. Prvo Vorošilov, pa mi za njim. Rekoh tu i tada Rakošiju: da je lijepo što su zahvalni Crvenoj armiji, ali da bi morali da podignu spomenik i svojim ustanicima, recimo revolucionarima iz 1919 godine, jer da to jača svijest i samosvijest naroda. Zbunio se, očevidno, i rekao da sam u pravu i da i to imaju u vidu...

Eto, to su moja sjećanja na Vorošilova.

I kada je danas uzeo za jedan od svojih zadataka, ili kad mu je taj zadatak određen — što je na kraju krajeva svejedno — da uz »usrećavanje« Mađarske kleveta i Jugoslaviju, to za nas ne bi imalo nikakve važnosti, jer to znači obično brbljanje jedne bivše političke i vojničke lješine, punjene lješine i običnog rekvizita, koji je još samo kadar da pljuju nas poplјuje (ne znam samo po koji put!) svoju revolucionarnu prošlost, — sve bi to, rekoh, bilo danas bez značaja kad je u pitanju današnja ličnost Vorošilova, kad te gadosti ne bi značile i »miroljubive« prijetnje Staljinove vlade našem miru i našem stvaralačkom radu. Jer, iako je danas Vorošilov samo obična nakinđurena lutka i izlapjeli starac i stopostotni đuturum, on je ipak velika lutka po rangu i spoljnjem značaju koji mu zvanična propaganda pridaje ,pa po tome treba cijeniti i njegove inače šuplje, lažljive i klišetirane grdnje. Svoj zarđali mač- koji nije baš zablistao ni protiv Nijemaca, on mora iz godine u godinu psujući nas, ustvari da zabada u srce mađarskog naroda i prijeteći nama da Mađare goni u pokornost. Tražiti od njega logiku — s jedne strane brbljarije o miru ,a s druge prijetnje — isto tako je besmisleno kao kad bi od njegovog vođe i učitelja tražili da prestane biti birokratski car i imperijalista iako se on na te ljestvice uspeo teškom mukom i krvavim putem.

No sve to skupa je ipak za nas još jedna pouka: da ne treba da gajimo iluzije u njihove dobre namjere ,nego u svoje snage; njihov plan je bio i ostao da pokore narode Jugoslavije, i oni ga se neće tako lako odreći, bar ne nikad iz nekih moralnih ili socijalističkih razloga, jer su sa ovima davno raskrstili u svojoj sopstvenoj zemlji. A primjer takvog pada je danas i K. J. Vorošilov, koji se preobrazio u tragikomičnu figuricu, koja se razlikuje od običnih plaćenih agitatorčića samo po tome što nosi gomile ordena ,vuče za sobom ogromnu i nepotrebnu pratnju, jer mu ni od koga više ne prijeti opasnost, pošto lično više ništa i ne znači i uživa svakojake privilegije — a sve to na osnovi stare revolucionarne slave i izdaje socijalizma i na osnovu Staljinovih, Višinskijevih, Maljenkovljevih i Molotovljevih potreba da tu staru slavu i dalje koriste, srozavajući samog Vorošilova sve niže i niže. Ali oni to ne čine mimo njegove volje, jer niko ne može biti reakcionar i imperijalista po volji drugih, nego samo po svojoj i po volji sistema koji i sam stvara i koji stvara njega. A Vorošilov je u pretvaranju SSSR-a u državnokapitalističku i imperijalističku zemlju igrao i te kakvu ulogu, ako i ne kao inicijator i teoretičar tog preobražaja a ono kao njegov veoma krupan izvršilac i zavjerenik.

M. Đ.

Petar Omčikus: GLAVA ŽENE

Dušan KOSTIĆ

U čekanju kiše

Diše li šuma? Mir je. Od iskona.
Modro je nebo stalo, ko da spava.
Koraka nigdje. Ni stada.
Ni zvona.
Samo je sunce nad svim. Samo trava.

Tišina ljubi sve proplankom, tio,
ko da se vratit nikad neće više.
Mirišu trave.
Dugo.
Dan se svio
u čekanju neke blage, meke kiše.

Hoće li sići — zeleno da kroči
i stiša žar, i novi talas krene?
Da niz uvale i strane zapotoči,
poljubi mene?

Zelenu zdravicu pijem

Zelenu zdravicu pijem. Tugu kosim.
Proljeće, primi ranjene oči moje!
Slutim otkose u srebru jutra, u rosi,
zelenu zdravicu pijem. Veselo sebe nosim
u rodni kraj mi razgran'o grane što je.

Nek šume vode. Sanjivo neka rone...
Planine dobre, željan sam vašeg jeka!
Nevine još ste. Evo me — tio tonem,
zelenu zdravicu pijem za grudi mnogo bone —
— pijem! Ispočetka...

(Iz neobjavljene knjige „Zov lišća")

SPOR OKO TRSTA

(Nastavak sa prve strane)

čavanje njegovih prava i njegovog kulturnog života, uvođenje italijanskih zakona itd., zar to nisu rečiti dokazi neprikrivenih simpatija ove uprave prema Italiji, neprikrivenog stvaranja jedne situacije u kojoj bi Trst mogao takoreći bez bolova i neprimetno da pređe u italijanske ruke? Uza sve to, saveznička uprava ni najmanje ne uzima u obzir kako Italija svojom politikom prema našoj manjini neprekidno krši mirovni ugovor. Saveznička uprava sama postupa sa slovenačkim življem Slobodne Teritorije Trsta po receptima italijanskih vlasti i nikako nije sklona da uzima u obzir nešto što bi bilo više od prirodnog otpora tog življa prema opasnosti da ponovo bude pripojen Italiji, čije postupke može da prati svakog dana i čije je nasilje teško trpelo skoro trideset godina. Zar se savezničkoj upravi u Trstu ne čini da svojom pristrasnošću za Italiju samim tim podupire i njeno ugnjetavanje slovenačkih manjina i da time saučestvuje u stvaranju onog bednog i zločinačkog osećanja superiornosti, što je najmanje podesno sredstvo za stvaranje sporazuma između dva suseda?

Za momenat se mogao u Trstu steći utisak kao da saveznička uprava želi da bude objektivna. Ona je obuzdala podivljale manifestacije šovinističke rulje. Ali odmah posle toga sledio je udarac na drugoj strani: konferencija u Londonu. Jugoslavija nije pozvana. Pozvana je samo Italija. Jugoslavija ne sme da učestvuje u razgovorima u kojima će se pretresati sudbina znatnog broja Slovenaca i Hrvata, i kojima bi moglo da zapreti isto što se već dešava njihovoj braći na italijanskoj teritoriji. Jugoslavija ne sme ni da se interesuje za njih, dok će Italija naići na uvažavanje u nastojanju da utiče na sudbinu tih naših ljudi. Tako se odmerava pravda među saveznicima! Toliki broj života koje je Jugoslavija dala za zajedničku savezničku stvar — bačen je u zaborav i to više ne vredi. Teške žrtve koje Jugoslavija već punih pet godina doprinosi evropskoj kulturi, civilizaciji i svetskom miru svojim prkošenjem pritisku sa Istoka više ne vrede. A šta onda vredi? Vredi nekadašnja uloga Italije u trojnoj osovini. Vrede zgarišta i ubistva koja je ona ostavila na Balkanu. Vredi njena zločinačka superiornost — to je sve, što je još ostalo od dvehiljadugodišnje kulture. Po tu cenu stvara se čvrst mir u tom delu Evrope.

Ovo je mrak. Ovo je crna sudbina. Ne naša, jer mi imamo svoju jasnu svest. Ali je crna sudbina sveta koji tako slepo deli pravdu. To je onaj širi bol koji književnik oseća povodom tršćanskih događaja. Ali mi imamo jasnu svest da istina u istoriji ipak pobeđuje, da ona mora da pobedi, da mora biti priznata, i mi joj služimo. I služimo joj i time, što u njeno ime i u ime naših prava protestujemo protiv toga, čvrsto zbijeni, složni i ponosni. Naš protest nije podivljalost, nego je upozorenje svetu i poziv njegovoj svesti u ime velikih vrednosti s kojima i za koje čovečanstvo živi. U poslednjem ratu mi smo za njih vodili borbu na život i smrt, i bilo bi nam žao ako bi nas svetski mrak prinudio da ponovo dokazujemo da su nam one draže od života, tuđeg i našeg.

Mirko VUJAČIĆ

Samica

(ODLOMAK IZ PRIPOVIJETKE)

Danas su svi zatvorenici izišli na sunce, i ne umiju da se snađu. Bježe natrag u kauše i boje se svijetla kao krtice. Zamislite, naši južnjaci boje se sunca!

Sunce, ovaj besplatni medikament, pršti po gnjilinama zidova, ubija bacile, liječi godišnje šuge i sa očiju zatvoreničkih skida memlu. Ono provaljuje svuda — po ćoškovima tamničkog dvorišta, svoje zlatne ruke stavlja na zatvoreničke krpe, oživljava logorske vaši što mile po hladnim betonskim pločama. Ono provaljuje kod samičara, osuđenika na smrt Sima Perkovića, i svojim sjajem draži njegov umoran vid. Pada po zarđalim olucima i bezbojnom krovu tamnice — pa kad s večeri zađe, opet će tamnica biti puna leleka i pustinja, a tako su danas ljudi živnuli i ne možete ih prepoznati. Ti, veliko plemenito oko: u tvoje zdravlje ako se spasemo ovih voltova, popićemo sve crnničko i nudoljsko vino! I kad umremo, prijateljima ćemo ostaviti zavjet da nam ruke ne prekrštaju, već da ih široko otvore, — da nam oči ne zatvaraju, — neka se zjene i ruke pretvore u prah pod tvojim okom! I da nas ostave na nekoj crnogorskoj prisojnoj strani nepokopane, jer smo za života premalo vidjeli tvoga dobra!

Sve je dvorište pusto. Samo poneki dim iz ćoškova vije se bespomoćno, a onda umre uz sive voltove. I glas se ljudi nekako promijenio — čini se da ljudi progovaraju odnekle iz raka. Ovi moji poznanici sada sasvim drugačije govore!

Tražim kakav bilo predmet da se na nečemu zabavi oko. Ali, ništa nema. Okrenem se desno — Milan Pušić sanja o toplini svojih Paštrovića i kuka za vinogradima koji su već treću godinu pusti — nema ko da ih obriježe ni njeguje. Sad čovjek misli šta li će roditi na tim nekadašnjim pitomim lozama, — mora da se sva loza razgubala i svakako nešto na njoj raste divlje i gorko. On zna da su svi kočevi

istruli, popadali i urasli u zemlju, a neke su potoci unijeli u more, loze polegle po stranama, podivljale i postale sve drugo samo više ne paštrovićske pitome vinorodne biljke.

Budala jedna, kuka za lozama! Čemu to plakanje za onim što se može ponovo podići i imati. Ne umije da računa. Ograničen je. I ja bih zaplakao, ali ne za lozama već za njegovom ograničenošću. Toliko projeća pred njim stoje. U jednom od njih prekopa paštrovićsku zemlju i posadi vinograd, i za tri godine biće toliko roda i dobrog vina. On nikad nije toliko tužan što postepeno kopni ovdje u tamnici, što linja i stari među bajonetima, stražarima i žicama, nego zbog kuće i loza primorskih. I nikako ne umije da sračuna da više vrijedi jedan čas ljudske slobode, jedan slobodan dan uz paštrovićske virove i mirisne pelenove strmeni — nego svi primorski vinogradi! On kuka za nekom oronulom pojatom — suvomeđom koja toliko vrijedi da je čovjek zapali, da nije teško onom komadiću zemlje na kojem je sazidana. Svima nam je dosadio svojim žalbama i sad već ni pred kim nema da oplakuje svoje uboge kapitale. Jedino mu je ostao Mitar Borilović koji je tako dobar i strpljiv i koji ne umije da pobjegne od ove čežnjive seljačke napasti.

Onaj iz samice, koji već drugi dan živi na bijelom hljebu, ne daje glasa od sebe, niti šta želi, samo po cijeli dan nečim struže po gvozdenim vratima i nikako ne mogu da se domislim šta to zapisuje: ili se, možda, time zabavlja. Kažu da nije ni duvana tražio. Bio je strastven pušač, pa kad su ga na smrt osudili i duvan mu se ogadio. Taj paradoks mučio me cijeli dan i ko zna da li bi mu uzorka našli medicina i psihologija. Sjutrašnji pogubljenik katkad proviri kroz rešetku i moj se pogled nekoliko puta sreo sa njegovim. Ništa nijesam umio progovoriti i u zatvoru sam uočio jednu slabost živih prema onima koji to sjutra ne mogu biti — nemaju misli ni riječi da razgovaraju sa ljudima osuđenim na smrt. Osuđenik iza rešetke upitao je kako stoji front oko Staljingrada i čuje li se nešto ili ima neki znak od proleterskih brigada, a onda je prebacio razgovor na vrijeme, na hladnoću koja malaksava, na ljeto koje će doći. Gledam ga i čudim mu se — što se to njega tiče — sjutra će mu zabraniti da gleda sunce, iz ruku će mu pronići trnje, ljeto neće dočekati, vojsku neće vidjeti... Pogledam ga još bolje da se osvjedočim nije li to, možda, poza — ali to ne mogah otkriti u njegovom pogledu i u tom stražar dreknu dvije drske psovke, sebi za poslasticu uz ubilačko stražarčenje, a nama za osjećanje odvratne slabosti i ništavosti.

Učini mi se da je sve sunce izgorelo na našem krovu i onako crveno i ugašeno skotrljalo se negdje iza tamnice.

* * *

Na klincu koji jedva viri iz zida visi talijanska kapa. Ja je uzmem da se zabavim s njom — to mora neko da je zaboravio od zarobljenika. Pažljivo je pogledavši spazih na njoj dvije zrnobojine. Znači, nije imala sreće da stigne u neki od Musolinijevih muzeja kao ratni trofej. Malena je, kao za djetinju glavu, — mora da je trebovao neki sićušni, veseli Sicilijanac, a probušio i nju i njegovu lobanju neki čobanin iz Montenegra...

Na kažiprstu okrećem kapu i sladim se što kroz njene strane mogu da pročitam zvijezde na tamnom nebu. Priviđa mi se glava puste kape, glava koju su negdje vrane iskljuvale. A sada, zamislite, ja se opravdano radujem što je neki Sicilijanac svojom malenkošću zatvorio neki crnogorski klanac, a kapa ostala sama i pušta da čeka nečiju tuđu glavu.

Rat... rat...

Ta marionetida iz Sicilije jednog je dana postrojena u dvojne redove, prevarena, obučena, a onda motorizovana i upućena da se uči junaštvu po našoj sivoj crnogorskoj goleti. Mislim o njemu. Šta bih drugo radio. Uputili dijete sa mediteranske obale koje se zbunilo i začudilo našim bogazama. Mora da su mu u čevskom kršu otežale »alpinke«, pa kada se izuo, divlje drače ispod kojih se gnijezde lisice i zmije izranjavale su mu noge — i tada je počeo da ozbiljno razmišlja o besmislu rata. Najprije se kočoperio da bude viši nego je, i jači nego može biti, ali je ubrzo osjetio da mu je stas premalen u crnogorskoj prirodi po kojoj vječito plaču oblaci i koja je spaljena šarenim munjama. Siromah, psovao je što su ga uputili da stiče ratnu slavu ovdje gdje ništa ne rađa osim gromova, pelena, kiša i snjegova. Da su ga bacili negdje na nekom afričkom frontu imalo je izgleda da postane vojnik, vrati se s medaljom kući i opravda nađu da je i on nešto u ratu značio, ali sve se okrenulo drugačije, kako ne valja i onako kako sićušni Sicilijanac ni u snu nije sanjao.

Zamišljam ga kako je dočekao prvu crnogorsku zimu. Upadao je u snijeg do pojasa i žalosno se smijao svom sopstvenom stasu. Ponekad je, između stražarskih smjena, sanjao narandžaste obale Sicilije, a onda mu je gorko bilo pogledati crnu, ledenu crnogorsku noć, začuđen kako je i do sada ostao živ.

Okrećem kapicu i igram se s njom vrteći je na kažiprstu desnice i mislim na soldata Sicilijanca kako je bio zbunjen i začuđen...

Mrak pade i samo kroz svoje mastiljavo tkanje ostavi komad nemirna neba i jedan proliven meteor nad podmuklim tišinama lovćenskih gora...

Kapu objesih gdje sam je i našao i sinu mi misao — dobro nije stigla u arhivu Musolinijeve političke policije — ko je taj budala da je donese ovdje sa mrtve talijanske glave, sa zrnobojinama.

* * *

Sada ću početi da brojim zvukove spolja: negdje vjetar jače zamane sa pijevcem na dimnjaku, na kućama susjednim tamnici; negdje stražar ubija dosadu kašljucanjem i diskretnim elegičnim zviždukanjem. Mislim kako se ovdje nikad neće naći sklad za ove južnjačke serenade — za njine tonove gluva je ova cetinjska akustika. I čemu će to sve u ovoj otrovanoj, zarobljenoj i mračnoj cetinjskoj noći?

Moj drug u tamnici boluje tifus i cijeli dan bunca. Uplašen ovom groznicom koja mi se čini opipljiva, skupljam svoje prnje, hvatam ćošak i pravim granicu između mojih i njegovih vašiju stalnim povlačenjem kažiprsta preko golog betona. On se katkad okrene na me i gleda me tako ludački da me očima proguta. Psuje me dugo i uporno, krešti kao kreja, a onda zajeca bolom svojih nataloženih nevolja i suza suzu stiže niz žalosno okorelo lice.

Danas sam usto našao jednu osobitu zabavu: po nekoliko kapi vode od našeg oskudnog sledovanja stavljam na dlan i čovjeku kvasim čelo. Pošto je vode ponestalo, susamičar je počeo da me tuče i sav se pretvorio u jastreba, uzvikujući mi:

„Vode, lopužo, ti si popio i moju vodu!"

Naljutila me je ova njegova psovka; on mi se osvetio za svu pažnju. Tek poslije kad se bolesnik umirio i zaspao neki tihi san — pokajao sam se što sam poželio da čovjek umre. Bio mi je toliko dozlogrdio — čak sam rado zamišljao kako ga iz tamničkog dvorišta vuče mazga na groblje, ona ista mazga što nam svakog dana donosi hljeb i vodu.

»Oh braćo, pljušti kiša. Potopićemo se. Donesite vatre da se ne potopimo. Ubiti... Iščupati, a, aaa, iščupati im...immm život iz peta. Anđa, potrči, vo je rasporio ovcu. Na rogovima nosi komad runa. Sve je pakao, sve je vatra, izgorećemo od vode... Ljudi potrčite, pretecite nevolju... Ljudi, vi ste konji... vi nijeste ljudi...« Čovjek dugo bunca, a onda počne da pjeva. Kasnije zamijeni pjesmu pričom smiješnom i samo za kratko vrijeme zabavnom, a onda ubitačno dosadnom.

Danas poslije podne prviput u zadnjih osam dana moj susamičar prodobrio se. Njegove velike, bolesničke oči gore dobrotom i jedna suza dugo stoji

Rudi SUPEK

O ZAKONITOSTI I DEKADENCIJI GRADJANSKE UMJETNOSTI

Na stranicama »Književnih novina«, i ne samo njih, bilo je u nekoliko navrata govora o tome da naša literatura i umetnost uopšte stoji pred rešavanjem mnogobrojnih i komplikovanih estetskih problema. Poslavši ovaj rad redakciji »Književnih novina« njegov pisac, Rudi Supek, stvorio je time jedan vrlo zgodan povod da se od prostog isticanja takve potrebe prede na stvarnu analizu tih problema kroz diskusiju. Redakcija je voljna da omogući i pozdravila bi takvu diskusiju u »Književnim novinama«.

U posljednje vrijeme pojavljuju se nešto češće u našoj književnoj esejistici stavovi jedne emocionalističke estetike kako u odnosu na prošla književna ostvarenja tako i u pogledu našeg vlastitog teorijskog i umjetničkog usmjeravanja. Pojavljuju se, doduše, još u početnim, konfuznim i nedorečenim formulacijama, tako da ne mogu biti predmet jedne kritičke rasprave, ali dovoljno naglašeno i uporno da ih se može uzeti kao simptom jedne kulturne situacije.

Među raznim varijantama idealističke estetike, emocionalistička je bila ona, sve tamo od Schopenhauera i Nietzschea pa preko Bergsona do suvremenog V. Bascha, koja je na planu umjetničkog stvaranja jasno izrazila obrat građanskog idealizma k subjektivizmu i iracionalizmu, za razliku od formalističke ili takozvane „realističke" estetihe (Focillon, Souriou), koja je u duhu objektivnog idealizma branila autonomni razvitak estetskih „oblika" ili „struktura", te za razliku od pozitivističke estetike (Delacroix, Alain, Ch. Lalo), koja se je trudila da u skladu sa naučnim otkrićima ispita estetski fenomen u okviru individualne ili društvene egzistencije umjetnika. Nije potrebno posebno naglašavati da prva varijanta idealističke estetike, to jest emocionalistička, najvjernije izražava tendencije građanskog individualizma, oslobađanje stvaralačkog postupka od društvenog determinizma, a umjetničke tvorevine od društvenih kriterija, kao što potonja, pozitivistička ,najviše naglašava upravo ove vrste uvjetovanosti estetskog fenomena, te se po svojoj orijentaciji i najviše približava marksističkom gledanju. Treba li da na osnovu navedene diferencijacije građanske estetike zaključimo kako pojava emocionalističke estetike kod nas znači izvjestan obrat individualizmu, i to individualizmu građanske prirode, koji vidi osiguranje autonomnosti svojega djelovanja u isticanju nekih iracionalističkih i vitalističkih principa? Pa što bi mogla značiti u našoj kulturnoj situaciji pojava takvog individualizma? Znači li ona, zaista, oslobađanje od one bez-ličnosti kojom nam je zaprijetio sovjetski dogmatizam? Jer, nema sumnje, da se elementi jedne emocionalističke estetike i obrat k individualizmu, na iracionalističkoj osnovi (danas se taj iracionalizam pojavljuje naročito u obliku egzistencijalističkog iskušenja!), iskrsli kao reakcija na sovjetski dogmatizam, kao antiteza na vulgarni sociologizam koji u njihovoj estetici briše upravo ono specifično umjetničko i individualno. Ali se postavlja pitanje, da li je, u ovom slučaju, pronađen pravilan put negaciji toga dogmatizma, da li je otkrivena ona dijalektička negacija koja nas vodi prevladavanju jedne pojave na liniji teorijskog izrasta, dakle kretanja u naprijed, ili se radi o onoj vrsti antiteze koja nas zadržava na razini jedne učmale historijske protivrječnosti (sovjetski dogmatizam — građanski individualizam), i umjesto da nas vodi naprijed, da obogaćuje naše marksističko gledanje, srozava nas na predmarksističke pozicije? Meni se čini, da nas u našoj sadašnjoj kulturnoj situaciji tendencije k jednoj emocionalističkoj estetici vraćaju na predmarksističke pozicije. Radi se djelimično o jednoj opravdanoj reakciji, ali koja nas vodi krivim putem, potpuno suprotnim, čak i onda ako se radi samo o izvjesnom razmekšanju dogmatičkih mozgova suvišnim stoga, jer marksizam već danas raspolaže dovoljnim teorijskim sredstvima da nam pokaže način napredovanja naše teoretske misli i na području estetike ili teorije umjetnosti.

*

Rekao sam da postoje opravdani razlozi neraspoloženju prema načinu kako sovjetski teoretičari pristupaju i obrađuju estetsku problematiku građanske ili socijalističke umjetnosti. Taj se način redovito obilježuje kao vulgarno sociologistički ,a posljedica je epifenomenalističke primjene teorije odraza u oblasti ideologije. Pojedine pojave u ideologiji, to jest u društvenoj superstrukturi, nastoje se objasniti i ocijeniti gotovo isključivo jednostranom uvjetovanošću od društvene baze, to jest od ekonomskih i političkih faktora, a zanemaruje se međusobni utjecaj pojedinih ideoloških oblasti kao i vlastiti determinizam pojedinih ideoloških oblika (takozvana „realistička" estetika, koja govori o unutrašnjoj zakonitosti razvitka pojedinih estetskih oblika ili struktura, pretstavlja hipotezu koja uz lake korekture može naći u jednoj marksističkoj estetici svoj raison d'etre!), dok se o utjecaju nadgradnje na bazu govori samo iz poštovanja prema tom opće poznatom dijalektičkom načelu. Odnos baze i nadgradnje shvaća se grubo mehanički tako da se slično kao i u epifenomenalističkoj koncepciji psiho-fizičkog paralelizma, idejne ili svijesne pojave tumače samo kao popratne pojave, odnosno nad-pojave ,epifenomeni, osnovnih materijalnih ,fizioloških ili ekonomskih promjena, pri čemu se ekonomski faktori smatraju odlučujućima, ne samo u posljednjoj liniji, nego u svakoj karici ,u svakoj etapi ideološkog razvitka. To dolazi naročito do izražaja kad se progresivno ili reakcionarno obilježje građanske umjetnosti veže strogo paralelno uz progresivno ili reakcionarno gibanje same buržoaske klase. („Tako je naprimjer, piše Pavlov ,buržoaska umjetnost bila progresivna u epohi, kad je buržoazija bila isto tako progresivna revolucionarna klasa. No čim je ona kasnije postala reakcionarna, njena se umjetnost isto tako, po nužnosti, pretvorila u reakcionarnu umjetnost."[1]) Karakteristično je za tu rečenicu, koja bi trebalo da bude samo najširа, okvirna, po sebi točna sociološka konstatacija, da podvlači strogi paralelizam izrazom „isto tako", čime se smisao te konstatacije iskrivljuje u ime „nužnosti" — kakve nužnosti? — koja pretpostavlja jedan kruti mehanički odnos baze i nadgradnje.)

[1]) T. Pavlov, Pitanje estetike kao nauke.

Nije teško ukazati na to da takav strogi paralelizam dovodi do očiglednih kontradikcija. Treba li klasicizam, u koji se odjela Francuska revolucija, ili romantizam, koji je vjerno izražava na umjetničkom planu, smatrati progresivnijom umjetnošću od realizma, koji nastaje kao posljedica razočaranja u ideale buržoaske revolucije, nakon što je buržoazija obračunavajući se sa proletarijatom u Julskoj revoluciji 1848. pokazala prvi puta otvoreno svoje reakcionarno lice? Kako objasniti da se tendenciozna socijalna umjetnost uveliko služila ,i još služi, ekspresionističkim elementima (Majakovski, Piscatorov teatar, Massereel, Picassova „Guernica", kod nas grupa „Zemlja", itd.)? Da ovakav paralelizam dovodi do neugodnih kontradikcija primjetili su i sovjetski teoretičari, te nakon početnih sociooloških i historijskih razmatranja redovito uskaču u ghoseološke pozicije, koje osim toga ukidaju izvjesni historijski relativizam i dopuštaju da se istupa normativnije i autoritativnije ,to jest dogmatskije. Tako se umjetnost ne dijeli više prema tome, da li se veže uz progresivnu ili reakcionarnu klasu, nego prema tome da li se odnosi objektivno, odnosno realistički, ili subjektivno, odnosno ne-realistički ili romantički, prema stvarnosti ,te se realistička umjetnost veže uz materijalističko gledanje, a ne-realistička ili romantička uz idealističko gledanje. Iz čega bi morali izvući zaključak da, budući da je materijalizam definitivna tekovina naučne spoznaje, a on to svakako jeste, da će i realistička umjetnost biti definitivni, konačni ili vječni stil izražavanja naprednog čovječanstva. A tko nam to garantira? Ako se danas progresivna umjetnost izražava realistički, zašto bi se ona morala tako izražavati i u budućnosti? I još nešto, zašto bismo mi vjerovali da za našu umjetnost mora vrijediti ono što Rozental traži od sovjetske umjetnosti, kad kaže da se ona ne može „koristiti (?) dekadentnom umjetnošću formalizma i naturalizma"?[2]) Meni se, naprotiv ,čini da se suvremena dekorativna umjetnost može savršeno „koristiti" formalističkom apstraktnom umjetnošću, na što ću se, uostalom, još vratiti.

[2]) M. Rozental, Pitanje sovjetske naučne estetike.

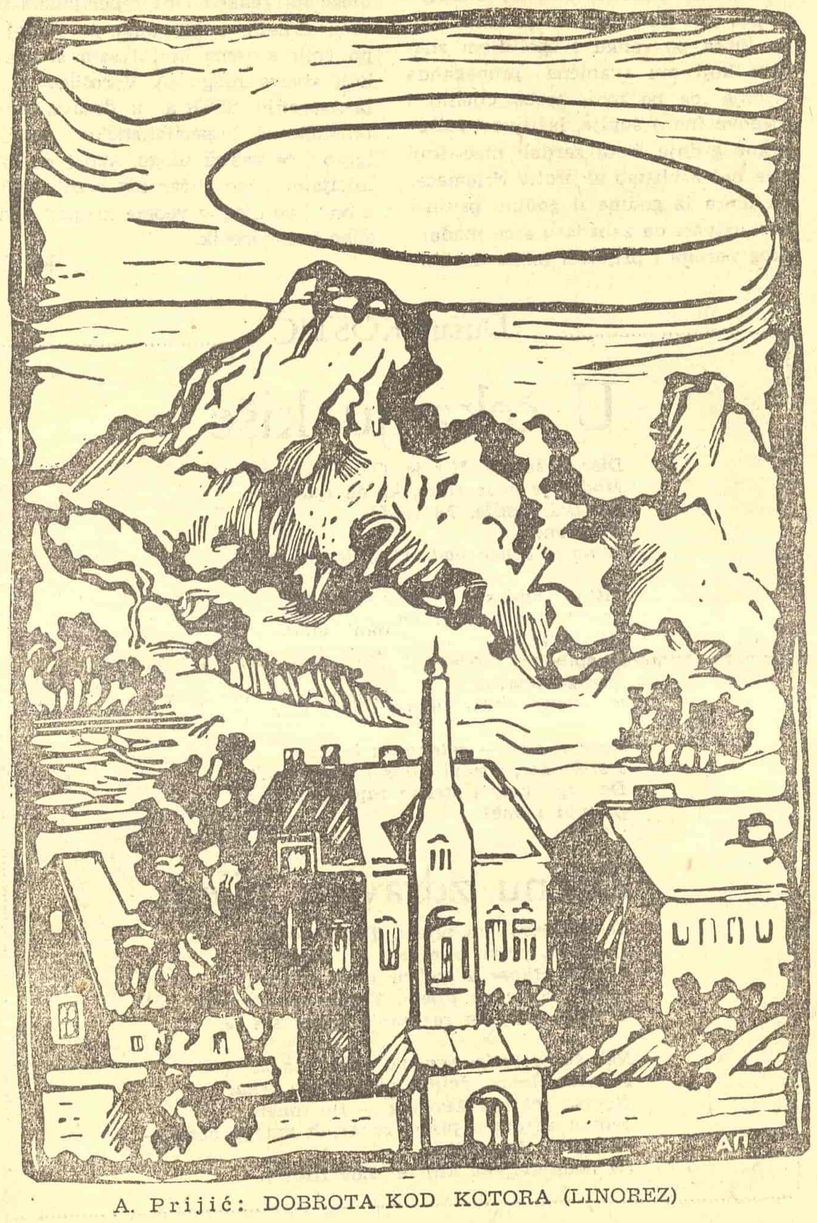

A. Prijić: DOBROTA KOD KOTORA (LINOREZ)

Vulgarni sociologizam, koji isključuje razumijevanje specifičnog razvitka pojedinih ideoloških oblika, s jedne strane, ahistoricizam, koji na osnovi čisto gnoseoloških suprotnosti, dakle, metafizičkih ,nastoji ovjekovječiti pojedine izražajne i misaone oblike, s druge strane, to su posljedice epifenomenalističkog primjenjivanja teorije odraza.

A što treba tome suprotstaviti? Da li neku emocionalističku estetiku, koja također polazi od gnoseoloških spekulacija sub specie aeternitatis? Naravno, ne. Treba potsjetiti da jedna ideološka pojava nije jednostrano uvjetovana ili određena u svojem historijskom trajanju, već višestruko, polideterministički, i da jedan od osnovnih faktora koji određuje njezinu specifičnost je čovjek sam, čovjek sa svojom psihofizičkom konstitucijom. Plehanov je, doduše, na jednom mjestu upozorio da prema Marksovom i Engelsovom poimanju odnosa baze i nadgradnje treba između ova dva sloja uklopiti „psihologiju društvenog čovjeka", ali sam nije ništa uradio da bi objasnio ili potanje odredio prirodu te „psihologije društvenog čovjeka", iako se Marks njome prilično bavio u svojim ranijim spisima.

Da bi analiza jedne ideološke pojave bila potpuna sa marksističkog stanovišta potrebno je da ona sadrži tri determinističke perspektive: sociološku ili historijsku (utjecaj ekonomskih i političkih faktora na ideologiju), antropološku ili psihološku u najširem vidu (odnosi ideja i ljudskih potreba u smislu teorije otuđenja) i specifični determenizam razvitka oblika pojedine oblasti (utjecaj oblika, ideja ili struktura jedne na druge po zakonima kontinuiteta, tradicije i metamorfoze).

Potrebu takvog gledanja pokušat ćemo pokazati na primjeru dekadencije buržoaske umjetnosti, a da se pri tome ne zadržavamo na metodološkim rasuđivanjima, čija važnost u ovakvim člancima ne može potisnuti utisak suhoparnosti.

*

Iako nam se razvitak građanske umjetnosti u posljednjih stotinu godina čini neobično bujan, raznolik i protivrječan, ipak se ne možemo oteti utisku da se radi o jednoj dubokoj unutarnjoj zakonitosti razvitka, koja tom prividnom haosu od raznolikosti osigurava kontinuitet i dijalektički smisao. Stoga se ne bih složio sa tvrdenjem M. Đilasa da je „eklektizam „idejna" osnova ove (buržoaske) dekadencije"[3]) u ideologiji uopće, pa prema tome i u umjetnosti. Eklektizam ne može biti „idejna" osnova nikakvog razvoja, koji pokazuje neku posebnu unutarnju zakonitost, bez obzira na prirodu i kvalitet ideja, jer eklektizam znači uvijek kombiniranje bilo raznolikih ideologija bilo raznorodnih postavaka jedne iste ideologije. Eklektizma nalazimo podosta kako u uzlaznoj tako i u silaznoj fazi buržoaske ideologije, i on ima neku vezu sa idejnom suštinom buržoaske ideologije, ali on ne izražava u cjelini tu suštinu. Eklektizam, kao i svaka druga vrsta idejnog hermafroditizma, ostaje sterilan, dok je buržoaska ideologija veoma plodna ,čak i u svojoj dekadentnoj fazi .

Idejne osnove buržoaske dekadencije treba tražiti u nekim drugim momentima, čiji će osnovni karakter biti izražen upravo u tome što ih nalazimo u svakoj fazi, u svakom pojedinom umjetničkom pravcu iako u drugom obliku. Koji bi to bili momenti ili, drugim riječima ,ideološke pokretne sile?

U prvom redu, naročita priroda buržoaskog individualizma. Taj individualizam počiva na dvostrukom karakteru čovjeka-građanina koji, uzet u cjelini, pojavljuje se kao homo duplex, podvostručeni čovjek, to jest kao čovjek sa „javnom", „političkom" ili „državničkom sviješću", u kojoj idealizira svoje društveno biće, i kao čovjek sa „privatnom sviješću", u kojoj izražava svoj rezervirani stav prema zajednici i državi, svoje sebično, privatnovlasničko postojanje. Svoje društveno biće — državu, narod, domovinu — on idealizira i ocjenjuje još čisto apstraktnim i formalnim kriterijima (Deklaracija o pravima čovjeka), dok se u pogledu svog individualnog, privatnog postojanja nalazi na čvrstome tlu materijalnih i ekonomskih interesa. Marks je podvukao tu protivrječnost kad kaže da je u građanskoj revoluciji „savršenstvom idealizma država postignuto u isti mah i savršenstvo materijalizma građanskog društva", jer idealizacija formalnih demokratskih prava nije oslobodila građanina od njegove sebične, privatno-vlasničke prirode, nije ga oslobodila od kapitalističkog vlasništva, nego mu je naprotiv dala punu „slobodu vlasništva", pa ga tako nije oslobodila niti njegove usamljenosti, već mu je samo dala slobodu da odredi sam prirodu svoje usamljenosti. U tome je, rekli bismo, protestantsko obilježje buržoaskog individualizma, koje je došlo do punog izražaja upravo u romantici.

Citav građanski individualizam iscrpljivat će se u načinima kako da odredi svoju usamljenost u odnosu na idealiziranu zajednicu, koja će uostalom preživjeti razne metamorfoze na estetskom planu kao „apsolutno lijepo" ili prosto „ apsolutno", kao „čisti sentimenat" ili „životno intenzivno", kao „nesvijesno" ili „nadstvarno", a da pri tome ne napusti ni jednog časa tlo sebične, izolirane egzistencije u okviru svoje „privatne svijesti" koju će izjednačiti sa „slobodnom svijesti" i „slobodnom voljom" uopće. Od Kierkegaardove pobune protiv Hegelovog „objektivnog duha", od Stirnerove apoteoze postojanja „Jedinoga", od Nietzscheove tvrdnje da „tamo gdje prestaje država, počinje carstvo slobode" pa do suvremenog egzistencijalističkog poricanja historijskog determinizma malograđanski anarhizam stojao je uvijek u latentnoj ili otvorenoj protivrječnosti sa svojom idealiziranom zajednicom, i njegove idejne reakcije izražavale su to tim jasnije što je njegova idejna proizvodnja, po načelu podjela rada i interesa, bila udaljenija od same pravno-političke strukture društva i advokature te strukture.

U romantičnoj patetici dolazi do izražaja njegovo povjerljivo i zanosno uzdizanje od razine izolirane, materijalne, lične egzistencije do razine idealizirane zajednice, sa kojom se slobodno i širokogrudno izjednačuje, ali da pritom ne prekorači subjektivni okvir takvog stapanja. Kada ga je, međutim, lično iskustvo upozorilo o raskoraku idealizira-

(Nastavak na petoj strani)

— 5 —

na njegovom desnom obrazu. Ne može ni da se skotrlja, ni da se osuši, kao da će vječno da zrači. Druge dvije gledaju me iz prikrajka očiju kao izvinjenje za sve ono što sam podnio od ovog čovjeka. Čovjek se nalaktio na prašnjavi kut slamarice, riđu bradu uhvatio rukom i ispovijeda se:

„Udavio sam te, umorio, psovao, ponizio. Je l' da sam bio poludio? A šta — ti se nijesi razbolio kao ja? Ponekad je zaista čovjek ružno stvorenje. Mora da sam plakao. Sramota, zar ne?... E, brate moj..." Nasta mala stanka, njemu presahnuše sve riječi, a ja već tri dana ne umijem ništa da kažem.

On opet poče:

„A, je li, pravo reci, da si poželio da umrem. Pa možda bi bilo i bolje: ovdje je tako malo prostora i za jedan život... aRzbolio sam i ovo malo vazduha, i ovo malo hladna zida. Sve su rešetke zarđale od moje bolesti i od majih nevolja. Vazduh sam ti razbolio, brate moj! Sve sam sanjao: znam, neko mi ukrao oči, a ja trčim za njim i tražim da mi ih natrag vrati. Šta ću bez očiju! Onaj se naljuti pa mi i noge ponese i ja ostah sam i bespomoćan bez očiju i bez nogu, kao nešto neobično i ukleto. Kada sam se osvijestio — popipao sam samog sebe i opazio da imam noge, samo je, brate, ova naša tamnica uvijek mračna i nijesam bio uvijek siguran za oči. I noge, čini se, da u njoj nijesu potrebne.

„Vidi kako se ponašaju bližnji — čak su nam i zrak oteli. Toliko zraka ima na svijetu — mjera naših gladnih misli ne može ga izmjeriti — a nama su eto, sve oteli. I sunce ispari mora i rijeke, a oni ne daju ni njegova rosa da opere naše zjene. Šta ćeš da radiš kad izađeš iz zatvora? Brate moj, ako se ikada dohvatim moga slobodnog Montenegra i upitaju me kakav zanat najviše volim — bez predomišljenja ću reći: „Moram malo da budem dželat!" Ništa to ne mari. Ubijati brate, na vrijeme ,a ne dozvoliti da te ubiju. Najgore je biti ratna tetka — kakav sam ja bio. Je li da smo premnogo sitni i bijedni! Pogledaj šta rade sa kanarincima. Naprave im tanane kaveze, u njima podignu tetive i oni se šećkaju tamo-amo. Objese im kuće kad je hladno negdje prema suncu, a vode i vazduha imaju i na pretek. Gospoda prema nama... A nas prvo izmuče, pa nas poslije ubiju. I to samo zato, brate moj, što smo dobri!

»A je li boga ti, ti mi ne reče šta želiš biti poslije rata? (Da, samo u tom slučaju ako ti čapricu ne osuše?). Šta ti misliš o ovom mom zanatu? Ako misliš da postaneš kosač ili drvosječa, za te poslove

— 6 —

sumnjam da ćeš tada imati snage. Svu su nam je popili ovi tamnički zidovi — i neće biti tih vještaka koji će nam je moći vratiti. Pisar nećeš biti, — ko zna koliko si sposoban, a to u krajnjem slučaju nije mnogo ni zanimljivo. Ja bih ti ozbiljno savjetovao da bar jedan mjesec budeš u mojoj profesiji.«

* * *

Danas je zavladala svečanost našim tamničkim dvorištem: jedan karabinijer Napolitanac čitavi dan dežurao je i pustio nas čak do dvorišne kapije i otvorio kapke na rešetkastim vratima. Čudili smo se kako smo zaboravili na izgled periferiskih ulica. Ljudi mimoilaze našu kuću i bogobojažljivo skreću poglede, šaraju očima po rešetkama i žicama, u mimohodu koraci su im nespretni i nesigurni, hlade se od ove kuće koja umjesto prozora na ulice i periferiju gleda tamnim, muklim zidovima svojom sleđenom strogošću.

Napolitanac šećka između nas, obazre se da ne prođe maršal karabinijera i stalo mu je do toga da bude dobar. Očima, mislima i pokretima kazuje kako je sve ovo naše tamnovanje besmisao i kako mu je to dežuranje, u kom je proveo tri dijela vijeka, sasvim prisjelo — mir i sunčani Napulj i malo mirisa vezuvske lave — postale su mu jedine želje.

I moj je tifusar izmilio na sunce i promijenio odluku o svojoj profesiji. Šta ga je to danas prodobrilo? Ili ovaj komad sunca, ili onaj naivan razgovor između njega i njegovog djeteta što mu pruža hljeb kroz rešetku na tamničkim vratima, ili ona toplina na licu neprijateljskog vojnika Napolitanca? Možda je i jedno i drugo i treće, — tek me on zove i kazuje mi tiho kao da saopštava neku tajnu koju treba dobro sakriti:

„Znaš, ipak neću da budem dželat! Šta misliš: ja računam da i ta profesija čak i velikim krvnicima ogadi! (Doduše, i moje dželatstvo u neku ruku bilo bi plemenito, ali sam se odlučio da to nekome drugome prepustim)".

Cijelih deset dana tifusar je živio od posjete svoga sina i bezbroj puta ispričao ono što mu je dijete kazalo:

„Pruža slabe ručice kroz rešetke i kaže: »Tata, posijaćemo pšenicu u Vinodo... Tata, brzo dođi kući...!«

Već deset dana čak i kad spava njegov vid ne napušta one slike kako dijete poseže rukom za rešetku i majka briše suze i ne umije ništa da kaže mužu, i kako joj je žao kad je stražar zatvorio kapke na vratima što još jednom ne ugrabi da ga vidi, jer nije li to zadnje viđenje...

»Tako tanak hljeb donijela... Ta moja žena nije

— 7 —

nizašta! Pogledaj, možeš kroza nj zvijezde da prebrojiš" — ljuti se moj samičar.

„Šta bi htio: sa tanke zemlje mora i hljeb da bude tanak!«

Tamnički režim popušta uporedo sa zimom. Karabinijeri vole da izmaknu i maršal već ne dolazi.

Možda je dobro što čovjek nikad nije zadovoljan — sve bi stalo, umrlo ,izgubilo se, postalo prazno i besmisleno.

* * *

Prijatelj moj Uroš Marić cijelu zimu mislio je na malo tijesne crnogorske slobode. On je čovjek sa ženjama skromnim i jednostavnim: puška, jedni gumeni opanci i po koja noćna bitka.

Stalno se žalio na bol reumatičnih kostiju i pričao o cerovom žaru koji izvlači sve bolesti iz tijela, a sad je, kad je režim popustio i tamničke zidove razgrijalo đurđevdansko sunce, postao toliko dosadan i zao samom sebi, a meni još više.

Kod kuće je ostavio ženu koju još, takoreći, nije ni upoznao ,i sad mu se otvorile školjke srca i po dva dana ljubomora mu ne da da zaspi: priviđaju mu se suparnici i progone ga ružni otelovski snovi. Po cijeli dan sjedi na trupini pri zidu i pokušava da opameti samog sebe, svađa se sa svojim mislima i slutnjama, čuje neke daleke uzdahe iz svojih sopstvenih grudi i čudi se svojoj slabosti koju ne može da savlada.

U jednoj bici sa ustašama postao je vještak da bije s hladnim oružjem, jedanput je olako, kao san, preživeo petodnevni štrajk glađu, na leđima nosi sagove od tamničkih prostirača i još, sve crnogorske ceste pamte njegove potucačke stope, — uopšte nekako samog sebe ubraja u poznatije partizanske junake, — a sad je slabiji pred ovom poganom mišlju koja se zove ljubomora i koja je sastavljena od dvije strašno suprotne riječi; on, partizan, Uroš Marić, pred njom je slabiji od latice vilina konjica pred jesenjim vjetrom.

Šta li sad radi?... nijeg se otopio, kaćuni su isprošivali livade i pasišta, zelenilo prošaralo predjele zavičajne. Ona sama, mlada, bez zaštite, bez snage da se brani, da se snađe. Možda sada, dok on ovo razmišlja, sjedi pri prisoju, a oko nje ovce tragaju za travom. Ona u dalekim daljinama ne umije ni da zamisli kako ja izgledam, ne zna šta znače rešetke, ni šta znače ove kuće bez prozora — sve je to njoj sakriveno i zastrto tamnom zavjesom bezazlenosti i seljački naivnosti. Nije imala vremena da pozna bol ni radost. Našla se djetinjasta pred zagonetkom rata stala kao iznenađena košuta opkoljena lovcima. I sve se pretvorilo u jedan znak pitanja pred kojim, ama baš nikako, neće moći odoljeti!

— 8 —

Ona sjedi, prede, ili meni plete čarape; prsti su joj ogrubjeli i pomodreli od kasne studeni, pjesme je zaboravila — lice je svelo i izgubilo jarke boje. A tamo iza džbuna možda joj neki »lovac« srce vreba i pokušava da joj ga probudi, da s njega smijehom i lukavstvom muškog pretvaranja okopni snijeg učmalosti i robovanja. Vreba je kroz granje i smišlja kako da joj priđe, šta da joj kaže vježbajući svoje otrovne misli.

Njegove pohlepne oči kroz zeleno tkanje proljeća padaju na njene crne kose, na lice, na obline njenih bedara, na pokrete vitkih ruku...

Ruke... ruke su zaboravile na zagrljaje... i zagrljaji su ostali negdje ispod dalekih tama sjećanja. Javljaju se u mislima kao divne burme, kao polomljeni oreoli na poodmaklom i zaboravljenom putu života. A ona sada ajka ovce, vabi nemirne životinje za sobom, a njen ženski glas odzvanja u njegovom srcu kao pjesma, pokreće ga i snaži. Vode grgolje i dolinom huče vjetrovi, prskaju pupoljci pred očima i gore zvone, plaču, mole muklim bolom...

Možda je sada sve svršeno: ko to zna — sigurno da u njegovim rukama cepti kao usamljen vlat na vjetru, u njenim zenicama ogleda se njegov strašan zavodnički lik i dvije otrovne suze, kao dva izgubljena dragulja, popiće mrtva zemlja. Ruke drhte slabe i nemoćne i njeno vitko tijelo skuplja se kao zategnuta tetiva.

Sad opet sjede jedno pored drugoga, a njena ruka miruje u njegovoj, hladnoj kao zmijina košulja, a on joj sigurno nagovještava kako se ja nikada više neću vratiti, da su mi čak i stope umrle po zavičajnoj zemlji — ništa neće ostati osim neka daleka i blijeda sjećanja i jedan pust grob na kome neće biti ni znaka ni trave.

A ona je tako mlada, kap rose u nemirnom oku proljeća; uostalom ni ta mladost ništa ne znači — naiđe pa prođe. Mladost treba proživjeti, a ne provenuti je kako je to mene zapalo. Žena gleda negdje u neku proizvoljnu tačku, u njoj ratuju strast i ljubav prema njemu, mladost, ta nemirna ženska mladost vodi je u iskušenje i sva je postala nježna i slaba. On sada stavlja njgove muške ruke između njenih dojki, a tamna, mirisna sjenka, što tek nekoliko godina živi među njima, pada po tim pohlepnim, strvinarskim rukama. A on je ovdje umoran od zidova i lanaca, zaboravljeni broj na spisku robijaša!

Možda se otima, kune, plače i drhti. Ili joj je stid pao po licu, a od mnogo stida lice gubi ljepotu i ljepota će proći prije nego se on vrati.

Da se zaboravi sve to, da odagna te misli — htio bi, i kad mu to uspije, one se opet skoro vidljivo

ne i stvarne slike društva, dolazi do povlačenja njegove simpatičke ekspanzije i odmah jače iskaču sve latentne suprotnosti između ideala i stvarnosti te unutar stvarnosti same. Beaudelairova teorija o „dvostrukom sastavu" ljepote i svake stvari, lijepe i ružne, niske i uzvišene, trenutačne i vječne, o umjetničkom doživljaju kao nečem ne više harmoničnom, nego manihejski protuslovnom, antagonistički raspetom između rugobe i ljepote, o životu kao uživanju i ispaštanja — „užas od života, zanos pred životom" —, samo će odražavati onu dvostrukost koja se neumoljivo provlači kroz čitavu buržoasku stvarnost: bogatstvo i bijeda, luksuz i prostitucija, tehnika i priroda, duh i materija, itd., a te protuslovnosti ne postaju predmet stvarne dijalektičke analize, nego samo povod da se pokaže opravdanost jedne nadprirodne, metafizičke i spiritualizirane stvarnosti.

Zašto su rješenja građanskog anarho-individualističkog revolta na društvenom planu nužno spiritualistička? Zato što je polazna točka tog revolta idealizirana, dakle subjektivirana, društvena zajednica, pa kad je u romantičkom revoltu nju porekao — parnasovska i simbolistička reakcija u penziji —, to jest potisnuo u svoju potsvijest ,ona ga kao svi loše pokopani mrtvaci pohađa u obliku duhovne, spiritualizirane prilike. Nije potrebno isticati da su pojedini pravci dekadencije u svojoj dubini mistički namjereni — sjetimo se samo one Bretonove izjave o „pokretaču" nadrealističke djelatnosti, koji vodi onoj „točki duha, gdje se život i smrt ,stvarno i imaginarno, prošlost i budućnost ,visoko i nisko više ne zamjećuju kao protivrječnosti"! —; a ako stvarno ne svršavaju u misticizmu u jednoj čisto pasivnoj kontemplaciji izvjesne „točke duha", onda to treba pripisati dinamičkoj prirodi industrijske civilizacije ,koja ne podnosi takva rješenja, iako nameće takve tendencije u uvjetima kapitalističkog društva. Tu se susrećemo sa drugim momentom zakonitosti buržoaske dekadencije u umjetnosti. On stoji u izvjesnoj suprotnosti sa prvim.

Radi se o sensimonističkom, aktivističkom, industrijskom ili mašinskom obilježju građanske kulture. Zahvaljujući stalnom napretku prirodnih nauka i tehnike građanin se ne može više odreći vjerovanja, da je čovjek sposoban preobraziti prirodu u svoju korist, pa čak i onda kad i usvaja filozofijsku kritiku tehnike i mašinizacije (Ruskin, Bergson, Berđajev) on se ne može osloboditi pretjerane brige u pogledu „tehnike" vlastitog misaonog i estetskog izražavanja. Tako se u filozofiji interes sve više usredotočuje oko metoda i funkcija, oko „mišljenja" na račun „mišljenoga", oko postupaka spoznavanja uz zapostavljanje predmeta spoznaje u cjelini — novo-kantovci, novo-hegelijanci, novo-pozitivisti —, dok se u umjetnosti sve više obraća pažnja stvaralačkom postupku, formi i konstrukciji, svijesnom traženju „pravila koja uvijek uspijevaju" (Valéry). Estetski konstruktivizam, koji dolazi do izražaja kod simbolista, ekspresionista, nadrealista, apstraktne umjetnosti, itd., neposredno je inspiriran naukom i tehnikom, i to upravo u onom obliku koji prevladava u kapitalističkom društvu, to jest kao protivrječnost između sve veće racionalnosti samog procesa proizvodnje, s jedne strane, i stihijske, iracionalne podjele i upotrebe proizvodnje, s druge strane.

Konstruktivizam je razlog sklonosti eksperimentiranju sa izražajnim sredstvima, analizi umjetničke materije i hiperintelektualizmu u izgradnju umjetničkog djela. („Volio bih neizmjerno više da napišem sa punom sviješću i potpuno lucidno nešto slabo, nego da rodim zahvaljujući nekom transu i izvan sebe samoga

Ljubo Belogaski: PREDEO

najljepše remek-djelo", Valéry). Konstruktivizam, u kojemu dolazi do izražaja racionalistička narav industrijske civilizacije, nalazi se u stalnoj suprotnosti sa emocionalizmom, sa tendencijama ka sentimentalnom predavanju čovjeka predmetu, pa i sa težnjom utapljanja stvaralačke ličnosti u estetski idealiziranoj stvarnosti. Tu suprotnost nalazimo u svim etapama umjetničke dekadencije. Na primjer, u simbolizmu između Verlainovog muzikalizma i Mallarméovog sintetizma (u slikarstvu impresionisti i Cézanne, u muzici Debussy i G. Fauré), a nalazimo ga i u nadrealizmu između automatizma slika ili pisma i proizvoljnosti konstrukcije (od dadaista do Dalijeve „paranoidno-kritičke metode", u apstraktnom slikarstvu između „orfizma" boja kod Delaunaya ili u „zvučnim simfonijama" boja i mehaničkog konstruktivizma Picabie kod Kandinskoga). Uvijek se radi o sukobu između težnje za mističkim rasplinjavanjem vlastite ličnosti i individualističke potvrde vlastite stvaralačke slobode. Značajno je, međutim, jedno: da se te suprotnosti odvijaju u svakoj etapi u sve apstraktnijim formalističnijim odnosima subjekta i predmeta. To je posljedica dehumanizacije, potiskivanja društvenog sadržaja čovjeka, s jedne strane, u duhu Eluardovog postulata: „Treba oduzeti osjetljivost svijetu!", i analitičkog rastvaranja predmeta, koji se najprije pretvara u subjektivni utisak („Treba crtati ne predmet, nego učinak predmeta na nas", Mallarmé), a zatim još samo u reminiscenciju na taj utisak, (automatizam slika kod nadrealista) što pokazuje razvitak od impresionizma do nadrealizma i apstraktne umjetnosti.

Taj razvitak ka sve apstraktnijim i subjektivnijim elementima umjetničkog izražavanja vodi nužno do negacije ličnosti, do iščezavanja personalnog obilježja umjetničkog djela, do gubitka individualiziranih stilističkih svojstava umjetničkog izraza. Tu se susrećemo sa trećim osnovnim momentom dekadencije buržoaske umjetnosti.

„Svi su ljudi rođeni originalni, zašto umiru kao kopije?", postavio je pitanje pjesnik Young. Težnja za originalnošću postala je prava opsesija u građanskoj umjetnosti i došla u fazi dekadencije do vrhunca i do neminovne negacije. Ta težnja proizlazi iz prirode samog kapitalističkog kulturnog tržišta, ako nam se dozvoli ovaj izraz, koje se ne pojavljuje sa već utvrđenim ukusom i kulturnim navikama. Životni stil buržoazije je upravo negacija svakog trajnijeg stila, i on se svodi na publicitet, reklamu, efekat, trenutačni uspjeh, opsjenu. Umjetnik ne dobiva narudžbu u skladu sa već utvrđenim sadržajem i tome primjerenim načinom izražavanja, on je pozvan da sam uobliči, stvara ukus toga tržišta, da stvori stil da bi prođao svoje djelo. On je prisiljen da se na njemu pojavljuje uvijek sa novim, „revolucionarnim" ili senzacionalnim proizvodima, da bi izazvao pažnju. To ne treba shvatiti doslovno. Kao sve druge stvari tako se spiritualizira i kapitalističko tržište, koje se pojavljuje u svijesti umjetnika kao „duh vremena", kao strah da ne zaostane za „općim napretkom", da ne postane staromodan, odnosno da se njegovo vlastito iznašašće ne pokaže kao plod već zastarjelih idejnih premisa. U težnji za originalnošću, u kojoj vidi osim toga, a to je u ovom slučaju odlučno, očitovanje svoje stvaralačke samostalnosti i duhovne slobode, upravo kao reakcija na razna robovanja u buržoaskom društvu, on će biti bačen u vrzino kolo eksperimentiranja sa izražajnim sredstvima, koja ne mogu iz gore navedenih razloga da idu drugim putem nego putem sve većeg subjektivizma i formalizma (formalizam, naravno ,ne isključuje eksperimentiranje sa formama, to jest invencioznost).

A kuda će ga dovesti njegova stihijska težnja za originalnošću? O tome nam rječito govori sam nadrealizam: do automatizma slika, do čisto pasivnog odnosa stvaralačke ličnosti prema igri maše. Beznačajnost individualnosti u nadrealizmu počinju isticati već i sami nadrealisti, jer je individualna svijest samo slučajna posuda kroz koju se slijeva rijeka slika jedne „nad-svijesti", i dosljedno s time Max Jacob će reći da je „ličnost trajna zabluda," a Breton da je „ja u nadrealizmu omrznutije no bilo gdje drugdje". Isto tako predstavnici apstraktnog slikarstva, koji također brane spiritualnost svojih nastojanja („Volim svaki oblik koji je nužno proizašao iz duha i koji je stvoren od duha, kao što mrzim svaki koji to nije", Kandinski), koji će sa odvratnošću govoriti o degradaciji likovnog izražavanja u realizmu uslijed imitacije vanjskih predmeta, doći će također na pozicije jedne bezlične, impersonalne umjetnosti, u kojoj će imitirati ne doduše vanjske predmete, nego vlastite kombinacije apstraktnih elemenata, boja linija i oblika. I sami će isticati impersonalni karakter svojega slikarstva (Mondrijan ,Duchamps), u što se nije teško osvjedočiti kad čovjek prođe pogledom nekoliko tisuća apstraktnih platna! Naprijed navedemo Youngovo pitanje treba primijeniti na čitavu dekadenciju građanske umjetnosti.

Očito je, da se dekadencija građanske umjetnosti odvija u smislu postepene dehumanizacije potiskivanjem idejnog sadržaja ,a sve izrazitijim isticanjem subjektivnih i iracionalnih elemenata u našoj doživljajnosti, ali je značajno za njeno udaljavanje od objektivne stvarnosti da svakim pomakom prema subjektivnosti ističe kao kompenzaciju jedan emotivniji, nagonski ali intenzioni i neposredni odnos prema životu, tako da ne svršava u misticizmu. Isto tako zadržavanje i briga oko formalnih problema ne vodi do čistog manirizma, jer forma kao takva postaje predmet istraživanja, nosilac nemira, sve dok se njene unutrašnje mogućnosti ne iscrpe. A to iscrpljenje odigrava se tako da težnja za originalnošću, za novim, za revolucioniranjem izraza, svršava u dekorativnosti, u bezličnosti, u obliku jedne opće osjetljivosti i adekvatnog izražavanja te osjetljivosti u odnosu prema „predmetima uopće" u njihovom praktičnom, utilitarnom i funkcionalnom vidu.

Navedeni idejni momenti određuju opći pravac razvitka buržoaske dekadencije u ideologiji uopće, ali oni nam još ne objašnjavaju na koji način se vrše one promjene u ideološkim oblicima, u umjetničkim pravcima koje možemo slijediti iz jedne etape u drugu. Te promjene možemo objasniti, po mojem mišljenju, utjecajem samih izmijenjenih odnosa među psihološkim funkcijama našeg doživljavanja i utjecajem same materije, odnosno estetskog predmeta sa njegovom već zatečenom strukturom. Osnova za tumačenje prve vrste utjecaja nalazi se u marksističkom shvaćanju otuđenja čovjeka, primijenjenom na uži plan umjetničkog stvaranja.

Kod svake značajnije promjene umjetničkog izražavanja, kod pojave drugog stila, nalazimo kod stvaraoca neke promjene u odnosu prema stvarnosti, u njegovom umovanju i osjećanju. Kod svake izmjene izraza možemo otkriti kako je nešto subjektivirao, preuzeo od stvarnosti i pretvorio u svoju subjektivnu viziju, a nešto opet od svoje doživljajnosti prenio na stvarnost i dao mu objektivni značaj. Taj proces subjektivizacije i objektivizacije odigrava se dijelom u svijesnom, a dijelom u nesvijesnom obliku, pa je i odnos svijesti i potsvijesti u svakoj etapi drugojačiji. Tako, na primjer, romantik objektivira, idealizirajući ga, u državi, u narodu ili čovječanstvu svoje društveno biće i vidi u njemu stvarno društvo, dok ga, naprotiv, simbolista subjektivira, potiskujući ga u potsvijest, gledajući društvo onakvo kakvo jest, po sebi sebično i nečovječno, ali ga u potsvijesti pretvara (to je mehanizam premještanja sadržaja u potsvijesti pored sačuvanih ideo-afektivnih stavova) u nostalgiju, u senzualni odnos prema prirodi, u muzikalizam, u težnju utapanja svoje individualnosti u jednom nesvijesnom više orgastičkom stanju. Muzikalizam (sentimentalizam ili infinitizam, težnja nedovršenosti izraza) kod simboliste izražava istu težnju koju kod romantika izražava patetički zanos, samo što prvi u jednom čisto subjektivnom kvalitetu, u zornosti (plastičnosti slika, sinestezijama, nijansama, glazbi) misli naći nadoknadu za ono što je izgubio od drugoga, naime humanistički sadržaj građanske ideologije, odnosno onaj idealizirani vid društvenog bića. Jasno je, da subjektivni kvaliteti našeg zamjećivanja postaju istovremeno nešto objektivnije, izraz neposrednijeg odnosa sa nečim van-subjektivnim ili nadsubjektivnim, tako da odbijanje stvarnosti u njenom humanom vidu znači istovremeno jače prijanjanje uz stvarnost u jednom vitalnijem ,iracionalnijem vidu. Nietzsche, izvrstan psiholog buržoaske dekadencije, opazio je da je idejni sadržaj simbolističkog senzualizma onaj skepticizam, koji „prezire i grli u isti mah; pokapa i čuva u posjedu; ne vjeruje ali i ne luta; daje opasnu slobodu duhu, ali učvršćuje srce".

Potsvijest dobiva na težini, što se očituje u prvom redu u cijepanju racionalnosti i emocionalnosti, a dolazi do izražaja naročito u nadrealizmu kao antiteza intelektualnog konstruktivizma i imaginativnog automatizma, čiji senzorni kvaliteti dobivaju značenje prodora jedne nad-stvarnosti u našu svijest, dakle predstavljaju krajnji oblik objektivizacije čisto subjektivnih procesa. Otuda ta umjetnost ističe magični i mistični odnos prema stvarnosti. Istovremeno ona negira lični, personalni karakter izvora subjektivnih slika, što znači i negaciju, kao što smo vidjeli, originalnosti ličnog stvaranja.

Utjecaj već zatečenih estetskih struktura na promjenu izraza možemo vidjeti kod pojave svih novih stilova, tako kod prelaza iz impresionizma u neo-impresionizam, gdje pod utjecajem naučne analize odnosa komplementarnih boja i zakona pigmentarne fuzije boja dolazi do konstruktivističke modifikacije impresionističkog stila. Drugi primjer možemo vidjeti upravo kod simbolističkog konstruktivizma, gdje se najprije ističu odnosi suprotnih čuvstava, „crnih" i „bijelih" slika (Mallarmé), toplih i hladnih tonova, a tada se sa ekspresionizmom otkriva princip disparatnosti slika (De Lautréamont, Apollinaire).

Kod ovih promjena trebalo bi, naravno, govoriti o nekim funkcionalnim promjenama koje se odigravaju s obzirom na odnos stvaralačkih motiva prema značaju, rezultatu, objektivnom smislu umjetničkog izraza. Nedavno sam izložio da do takve funkcionalne promjene dolazi kod metamorfoze nadrealističkog fantastičkog, kao htijenja skrajnje subjektivnom odnosu prema stvarnosti, u dekorativno, u banalno. Taj obrat dekorativnome, što ga nalazimo u likovnim umjetnostima sa očitim priklonom arhitekturi, nemoguć je u poeziji, jer vodi u besmisleno, kao što to pokazuje apstraktna poezija letrista! Apstraktna umjetnost, prestaje biti izraz jednog skrajnje subjektivnog odnosa prema stvarnosti, nego kao izraza jedne opće, „dekorativne osjetljivosti čovjeka visoko racionalizirane tehničke dobi, koji je naviknuo promatrati stvari u presjecima, planovima, elementima, logičkim i jasnim odnosima, u njihovoj funkcionalnoj razgovijetnosti, ukratko u povezanosti smišljenog, korisnog i udobnog sa lijepim".[4]) To nas upozorava da se prema pitanju dekadencije ne odnosimo jednostrano (sjetimo se Rozentalove postavke da od nje ne možemo imati nikakve „koristi"!), jer vidimo kako nastojanje buržoaskog čovjeka da kroz umjetnost ostvari svoje totalno biće, a koje ga vodi ustvari ne samo negaciji društvene stvarnosti već i svoje individualne originalnosti i samostalnosti, susreće se u posljednjoj etapi razvitka sa jednim općim vidom razvitka osjetljivosti modernog čovjeka, čije umjetničko izražavanje na planu dekorativne umjetnosti ne može se više negirati. Ono odražava upravo one promjene u našoj osjetljivosti koje su vezane uz jedan opći vid naše civilizacije — uz tehničku i naučnu vlast čovjeka nad prirodnim silama. Pored silazne linije buržoaske umjetnosti latentno se razvijala i jedna ulazna, koja se u datom momentu oslobodila, protiv volje, razumije se, njenih protagonista, one romantičke i metafizičke problematike, koja je osnovni pokretač čitavog procesa dekadencije!

Sa ovih nekoliko naprečac nabacanih misli iz veoma složene problematike buržoaske dekadencije u umjetnosti htjeli smo upozoriti da nam marksistička kritika ideologije omogućava da otkrijemo zakonitosti i prividno nerazmrsivih, slučajnih i stihijskih pojava upravo u onim oblastima, kao što je umjetnost, koje su najudaljenije od neposrednog utjecaja ekonomskih i političkih faktora, ali koji stoga ne podliježu ništa manje jednom čvrstom historijskom determinizmu u okviru kojega treba dati pravo mjesto čovjeku sa njegovom psihologijom, što je dosada bilo zanemareno. Treba da gledamo sa punim povjerenjem u instrumenat spoznaje, koji nam pruža dijalektička metoda, i koja nam dozvoljava da otkrijemo ne samo najopćenitije zakone ideološkog razvitka, nego da objasnimo zakonitost i najsuptilnijih pojava iz posebnih oblasti ideologije. Valja, naravno, još taj instrumenat razrađivati kako u njegovom metodološkom tako i u sistematskom vidu. U tom poslu nećemo uspjeti, budemo li se predavali raznim emocionalističkim shvaćanjima, koja zapravo odaju izvjesnu lijenost duha, već samo ako ćemo stalno izoštravati našu kritičku svijest, učvršćivati naš racionalni odnos prema stvarnosti i obogaćivati naši marksistički, to jest naučni pogled na svijet. To skoro postaje za nas, u historijskim protivrječnostima koje proživljujemo na svjetskom planu, pitanje biti ili ne biti, jer nam je historija momentano povjerila zadatak, čiji politički značaj proističe prvenstveno iz jedne ideološke akcije.

Rudi SUPEK

3) M. Đilas, Razmišljanja o raznim pitanjima, izd. Kulture, 1951.

4) Članak u »Vjesniku« od 3 III 1952.

— 9 —

roje oko njega kao mušice, razlivaju se, množe, dražе ga i uzimaju mu spokoj koji ga u njihovom otsustvu ipak ponekad obuzme.

Kada se modrozelena noć ušulja zgusnuta u selo i zazvone osamljene zvijezde iznad glupo žutog mjeseca — ona se umorna i bespomoćna svije na slamarici i oči joj piju mrak po svu noć. Oko kuće vrebaju straže i noćni zvukovi napadaju njen san, a ona se trza i širi umorne ruke koje nemaju šta zagrliti osim praznu i nagu golotinju noći.

Čukovi plaču po gorama i ona samo vidi povorke pogreba kako izgubljeno idu bespućem, da se opet vrate odakle su i pošli sa mrtvacima nepokopanim.

Ponekad cikne i jaukne — i glas proguta noć — svi su joj vidokruzi optočeni crnom bojom i snaga je njena toliko neznatna — ko zna da li je mrav nekada poginuo pod njenom stopalom.

Ako se nekada vrati neće umijeti da joj oprosti, a možda bi trebalo — šta tu može siroto žensko čeljade.

Oči će biti toliko prestrašene — suze sve isplakane — i sad će mu žao biti što joj je lice postalo suho i tvrdo — uopšte lice nije lijepo ako ga ponekad suze ne zakite. Bila je dobra, umrijeće od kajanja i jednog ledenog jutra pod mojim ramenima zaškripaće njen lijes, i samo će ostati nemir uspomene da drži stražu nad mojom savješću, da je okiva i prijeti joj dok sam živ.

A kada god bude pored groba navraćao, biće ga strah, i između tamnih borovina, koje svojom sjenovitošću pokrivaju groblje svega njegovog roda — javljaće se njena tanka sjen, smijaće se negdje u granama, kao nekada davno kad je bila čobanka. Učiniće mu se da ga zove, a on neće imati glasa ni snage da se javi, niti da popriča s njom. Poslije mora da će biti dugo bolestan i smiriće se s njom u grobu. Nikako mu se ne sviđa to seljačko groblje: oslabi nestabilna ograda, a onda krave dođu pa ga iščepaju i po njemu opasu travu. Groblje ostane grozno, i samo, i crno. Čini mu se da u groblju ima razlika. A, konačno, zašto su bolji oni što su sliveni od cementa — svejedno i oni su grobovi. Ograđeni kovanim šipkama, pa šta — zar mi je i ovakvo malo okova bilo za ovu pregršt nemirnih dana? Baš je lud, — želi neke okovane grobove, a čemu, kad su ljepši oni što po njima raste slačak i žuti zvončići, a na proljeće dođu pčele pa se zavlače u cvjetove i po koji zec zaluta po njima i nemirnim brkovima isprobava slast trave po našem groblju.

Ili ako se u toj bezazlenoj kratkoj, ženskoj ćudi krije ono što ja i ne slutim: sad je možda na nekoj planinskoj bogazi sva posrnula i predala se zabo-

— 10 —

ravu da sam ja nekad postojao. Zaboravila je na majku, oca, muža — na samu sebe...

Ako se vratim kući — sve se to neće moći sakriti — i kad vidim njenu sopstvenu krv kako kaplje ispod moje surove nemilosti — ja nikad više neću imati snage da se nasmijem i čitav život biću kao tmuran zimski dan. Uopšte, ovim ljudima ne daju da se smiju?! Još iz malena po njima pospu pepeo jada — i tako prođu, nestanu u suzama i sve iskre njihovog smijeha utrnu na njihovim usnama prije nego i sazrenu za smijeh.

Naš Otelo već nekoliko dana žmuri i tek kroz trepavice naslućuje stvari i lica kao da vid čuva od svih tih ubitačnih slika koje ga danima uporno progone.

Jutros se nešto promijenio: odnekle mu je u ruke pao komad javorova drveta i čovjek se po cijeli dan zabavlja upornošću koja ja samo robijašima svojstvena — nada se da će od komada drveta sebi osigurati duvanjaru.

Od grubog dleta, izbrušenog na tamničkom cementu svrbe ga, nekim prijatnim bolom, prvi žuljevi na desnom dlanu i osjeti se srećan kad mu je ta zabava otjerala one misli i grozničavu halucinaciju od koje se toliko uplašio da je čak pomišljao da mu se može desiti da ga uskoro otprate u neku ludnicu. Ponekad mu ta strašna misao zagolica maštu i ona mu se učini privlačna: ko zna — možda i u ludilu ima nekakve sreće! Sigurno da je pijanac rođak ludoga, — dakle, kad je čovek pijan nema straha ni od čega, — a lišiti se straha ma koje vrste to bi mu u neku ruku bilo sebi pribaviti glupu sreću.

* * *

Ima u našem zatvoru sredoviječan čovjek, ćutalica, na prvi pogled neobičan, očiju ptice zloslutnice ispred kojih se klone ljudi. On nikome nije rekao ko je i odakle je, a niko nije našao za potrebno da ga pita. Znamo samo toliko da je pripadao rodu kriminalaca i da je susret sa njegovom pojavom dosta neugodan.

Vječito bi pušio, ali trpi dobro oskudicu duvana. Osjeća je kao mučenje. Ovdje u zatvoru nikad ni u koga nije zatražio cigaretu ni parče hljeba, niti se naklonio nekome kad ruča, ni pokazao volje da to učini. Kada sam ga god vidio u vrijeme »slobodnog časa«, on je bio u stalnom pokretu od gvozdene kapije do suprotne strane tamničkog zida, u užurbanoj, nemirnoj šetnji kao da će tim brzim hodanjem ipak negdje stići, kao da mu se žuri, ili ako stane da će mu i život stati.

Kad su ga doveli u tamnicu, bio je snažan i zdrav, a malo je trebalo da se čovjek sasvim promi-

— 11 —

jeni: počeo je da linja, da se nekako smanjuje i mršavi. Čak je prvih dana odbijao i da jede i govorio da na takvu hranu mogu jedino izdržati komunisti, i »koji sve mogu da učine, pa i stomak da smanje«. Tako su vaspitani, a on nije voljan dugo da živi tako — radje će samog sebe izgladnjavati ne bi li što prije presvisnuo.

Večeras me je zapalo da s njim dijelim dva metra samice. (U ratovima uvijek tamnice postanu tijesne i malo ih je). Najprije me je bilo strah od njega — ta nemirna ćutalica ko zna šta misli, — tek ćefa radi može lako, duboko u noć, da mi rukom, kao da sanja, zavine vrat i u njegovoj ruci da ostane moja duša. Gdje ga god dirnem nekako je kosmat i neobičan; njegovi koščati udovi upiru u me kao stijenje, a njegov dah sjeća na neku travu neprijatna mirisa od koje sam se uvijek sklanjao.

Pust i gluv mrak i ja sa svojim nemirima i ćutalica sa svojim.

Makar kad bi nešto progovorio čini mi se da bi mi lakše bilo, a ovako iza njegove tvrde šutnje gomila se brdo neprijatnosti i ne umijem da počnem nikakav razgovor. Štogod su ljudi dosad izmislili — ništa nije moglo pokrenuti njegovu volju da razgovara. On samo živi sam sa sobom i od svojih, samo njemu poznatih, misli i snova. Ako je kakav ludak koji toliko ne daje spoljnih znakova ludila, — a ludaci uvijek imaju duplu snagu u odnosu na nas — šta bi moglo biti — mogu da budem sićušna žrtva jednog njegovog, možda nesvjesnog, prohtjeva.

Pa šta, sve će ići po starom — bijelo lišće topole ozelenjeće nad tamnicom i zaigraće pjegavi medaljoni na šturom crnogorskom suncu, bijesna talijanska mazga otaljaće svoju snagu dok me iznese na zatvoreničko groblje i jedan neželjen pop baciće na me kletvu, psovku i malo zemlje i posuće me vinom (blago siromasima — njihovo je carstvo u rakama).

Tako glupa sudbina: nekad je čovjeku izgledalo da mu je predodređeno, kad već treba da umre, da umre od tuđeg kuršuma negdje u nepoznatom zavičaju po zakonu svoje sopstvene želje i ideje, a ovako ispade da kviknem pod šakom ove nepoznate ruke kriminalca!

Ćutalica se okrenu meni i učini mi se da omjera samicu kako ne bi ugrozio moj prostor i duboko uzdahnu onim nagonskim, snažnim uzdahom. U takvom stanju čini mi se da se nađu zvjerke koje su privikle na široku slobodu.

»Što si se skupio? Uraste u zid. Daj primakni se da podijelimo ovo malo mraka. Zar neće biti bolje da smo bliže jedan drugome. Biće toplije. Ove tamničke noći duže su nego obično. I jedan sam ništa

— 12 —

ne može u njima!« — progovori ćutalica nekim glasom potpuno suprotnim svakom njegovom pokretu i postupku, nekim dobrim toplim glasom kao da iz njega neko drugi progovara. Iznenađen i ohrabren prijateljstvom čovjeka od koga je sva tamnica puna dva mjeseca zazirala — pomirih se s mišlju da u ovom čovjeku mogu naći i zanimljivo prijateljstvo, sada dobrodošlo za skraćivanje tamničkih časova.

Ne umjeh ništa da odgovorim, zbunjen iznenadnim razgovorom ćutalice, a on ponovo poče razgovor, sad nekako nježnije i ljepše:

»Ovi vojnici nizašta nijesu sposobni. Čak su slabi i kao lješinari. Da ih čovjek zamoli da ga ubiju — pa ni za to nemaju dovoljno spretnosti, strasti ni snage. Crna Gora nije nikad prije doživjela tako nešto: došla nekakva starmala djeca s juga s puškama i topovima — i po mjeri i po naravi ne odgovaraju ovoj zemlji od kamena. Ko zna, i da ih čovjek ostavi na miru — čini se da bi se pod ovim podnebljem pretvorili u nešto drugo, u ptice, ili neke druge životinje — tek izgleda da bi sami nestali. Naša zemlja nije skrojena za takve piliće — tu moraju da rastu drugi ljudi koji zrijevaju brzo i rano umiru — a to nije tako ni loše: da im se prilika da umru jaki i lijepi, uostalom, meni se čini da je starost sama od sebe smrt«.

„Nikad se još nijesam molio, a tako bih rado otjerao »đavola ispred očiju« sa dva dima. Evo ti jedna polovina, ali ti da zoveš stražara i da mu tražiš šibicu. Ja ovo njihovo parlanje ne mislim da učim za ovih dana«!

Zamalo okadismo samicu i mrak zamirisa na dah »velikog prijatelja«. Iznenadio sam se kad opazih da rešetke obnaže zora. Tako je noć u razgovoru brzo prošla i sad mi se činilo da smo i ja i moj prijatelj bili tu nešto kao nestvarno, samo da je puna samica njegove ispovjesti.

Kaže da nikad ne voli da živi na „sitno". I kada se počeo baviti kriminalom, naredio je sebi da taj posao ne obavlja na sitno. On je samo pravio »veliki lov« ako je mogao, ako nije, on je, kako reče, »čekao i trpio« — uglavnom na sitnim zločinima nije htio da »griješi ruke«. Zato sada ne želi da se ponižava za mizerne stvari; niti od koga traži duvana, niti gleda kakvu će mu supu kuvar usuti, ni kakvo će mu parče hljeba zapasti — on je želeo da bude otmen razbojnik.

Prije rata, poslije dobrih priprema, noću je ubio dva bogata čovjeka i, kako reče, od ta dva zločina živio je gospodski sedam punih godina.

»Uostalom, ja sam u neku ruku učinio plemenito djelo. Oni bi skapali kao tvrdice i minuli slabi i

KRATKA BELEŠKA O »RAZMIŠLJANJIMA POVODOM« MOJIH PREDAVANJA

Dr Dušan NEDELJKOVIĆ

Redakcija »Književnih novina« zamoljena je od Dr. Dušana Nedeljkovića da objavi njegov odgovor na kritičke osvrte povodom njegovih predavanja otštampanih u broju 52 i 53. Pristajući da objavi ovaj odgovor redakcija se nalazi pobuđena da izjavi da ona ne odobrava ton i način potcenjivanja »ex cathedra« kojim je pisan ovaj odgovor. Međutim, kako sam odgovor, uprkos tome, daje osnova za dalju diskusiju i kako je pretresanje ovakvih pitanja u javnosti potrebno i neophodno, redakcija na ovom mestu objavljuje ovaj tekst kako ga je formulisao sam autor.

1.

U vezi sa objavljenim »razmišljanjima povodom« mojih predavanja na Kolarčevom narodnom univerzitetu Protivurečnosti i frontovi savremene filozofije od strane d-r Zagorke Micić, Vuka Pavićevića i Ivana Laće, moram pre svega izjaviti da mi je neobično žao što Književne novine ne mogu objaviti sam tekst mojih predavanja zbog njegove, prema prostoru lista, relativne obimnosti. Bio bi to, zaista, najbolji odgovor kako onima koji »razmišljaju povodom«, tako i brojnoj čitalačkoj publici Književnih novina koja je sebi morala povodom tih »razmišljanja« postavljati mnoga pitanja. Tako bi, pretpostavljam, svi oni mogli svojim očima videti da kako slovo tako i duh, sama argumentacija mojih predavanja u celini i u pojedinostima sušta su suprotnsot svemu onome kako to »razmišljaju« od nečeg grdno uznemireni i preplašeni prikazivači mojih predavanja.

Valjda usled te neke grozne i nerazumljive uznemirenosti, prva »razmišljanja povodom« tolika su konfuzija i protivurečnost, da ne mogu imati nikakve veze ni sa samim sobom, a kamo li sa mojim predavanjima. Tako, tvrde ona s jedne strane da za mene „suprotnost između idealističke i materijalističke filozofije predstavlja onu nužnu dijalektičku suprotnost koja je pokretala filozofsku misao napred«, a s druge strane opet za mene, »prava filozofija iznad pravaca treba da bude pravedna prema idealizmu i materijalizmu kao svojoj zastranjenoj deci«, pa iz grdne gomile ovakva protivurečna galimatijasa treba nekako da izađe, ovoga puta ne u more, već za moju kritičarku je »idealizam-materijalizam« nužna dijalektička suprotnost u razvitku filozofije koja pokreće filozofsku misao napred mnogo šematski shvaćena i uska«. Pa da bi se nekako proširila ova, kako su Marks i Lenjin to istakli, osnovna linija razvoja filozofije kroz vekove, moja kritičarka, a ne ja, predlaže da dijalektički materijalizam zameni svoju dialektičku metodu huserlovskim intencionalnim analizama" za koje ona vrši žarku propagandu pišući da »pretstavljaju veliku pozitivnu tekovinu i metodsku mogućnost za proučavanje procesa održavanja sveta, našeg iskustva o svetu, a time je ona značajna i za neka proučavanja u psihologiji. Tu se do majstorstva razvio način proučavanja aktivne strane svesti.« Sa svom tom nemoguće protivurečnom zbrkom nemaju moja predavanja ničeg zajedničkog, taman toliko koliko ni sa ovim huserlovskim majstorstvom«.

Međutim, pošto je ovim »majstorstvom « »intencionalnih analiza« zamenila dijalektičku metodu i proširila »usku« oštricu borbe materijalizma i idealizma kao osnovne linije razvoja filozofije, moja kritičarka je mene optužila: »Nalazimo da ima nečeg opasnog u izlaganjima profesora Nedeljkovića. . . To je otupljivanje kriterijuma koji filozofski pravac danas pretstavlja put ka razvitku filozofske misli put ka naučnosti filozofskog pogleda na svet. . .«

Ostavimo ovo poslednje po strani što se za nas, marksiste, uopšte već više od jednog veka ne postavlja pitanje ovoga „puta ka naučnosti filozofskog pogleda na svet«, jer mi već u dijalektičkom i istoriskom materijalizmu imamo potpuno i strogo naučni filozofski pogled na prirodu, društvo i ljudsko mišljenje.

Ali pitajmo se: kako je moguće da naša kritičarka tvrdi da ja »otupljujem kriterijum koji filozofski pravac danas pretstavlja put ka razvitku filozofske misli« i čak misteriozno primećuje da tu »ima nečeg opasnog«, kad ona sama ne samo zna da sam ja baš to pitanje otpočetka do kraja svoga predavanja naročito sistematski zaoštrio, jer mi je baš ono, a ne neko drugi, prebacila da sam ništa manje nego baš precenio uticaj i značaj dijalektičkog materijalizma kad sam njegovu pojavu i razvoj uzeo za karakteristiku i odlučujuću snagu razvoja čitave epohe savremene filozofije?

Neka mi bude dozvoljeno da ovde navedem, izuzetno i samo primera radi, tekst iz trećeg moga predavanja (rukopis, str. 65—66), koji je od moje kritičarke napadnut i kao »opasno« „otupljivanje kriterijuma", i kao „isticanje uspeha (dijalektičkog materijalizma) koji ne postoji«. Moj tekst glasi: »Kao što nam je jasno da se naša epoha započela pojavom na pozornici istorije i revolucionarnom delatnošću nove, korenito revolucionarne klase proletarijata, tako nam je jasno i to da je savremena filozofija karakterisana u osnovi i celini svoga razvitka pojavom i razvojem dijalektičkog i istoriskog materijalizma, novog pogleda na svet i društvo te nove klase koja će svojim rukama pružati materijalnu osnovu napretka našega vremena, i svojom revolucionarnom borbom i duhom otvarati perspektivu revolucionarne budućnosti celine društva. Dijalektički i istoriski materijalizam je, po rečima njegovih osnivača Marksa i Engelsa, s jedne strane »filozofija proletarijata«, a s druge »filozofska osnova naučnog socijalizma«, — s jedne strane povezan sa revolucionarnom praksom osnovne i najrevolucionarnije klase kapitalističkog društva, a s druge strane najviše dostignuće revolucionarnog, praktičnog i teoriskog razvoja filozofije i nauka prirodnih i društvenih, dostignuće okarakterisano naučnim socijalizmom tj. Marksovim i Engelsovim otkrićem nove revolucionarne perspektive razvoja filozofije i nauka, i ujedno ostvarenja životnih interesa proletarijata i »celine društva«, otkrićem nove revolucionarne perspektive socijalizma u kojoj postaje jasan svekoliki razvoj civilizovanoga društva u prošlosti od robovlasničke, preko feudalne, do kapitalističke društvene formacije i u budućnosti kroz prelazni period socijalističkih revolucija i socijalističke izgradnje do novoga života u komunizmu.«

Povodom ovoga, moja kritičarka je nekoliko redi ranije zvonila na uzbunu smatrajući da je to ništa drugo nego »opasno« »otupljivanje kriterijuma«, — a zatim, tačno na razmaku od svega dve rečenice autoritativno je ona odrezala i nešto sasvim suprotno i protivurečno: „Smatramo da je čudno sistematizovati razvoj novije filozofije na filozofiju Marksa i Engelsa kao da su oni uticali neposredno na filozofsku aktivnost u svetu... Ističe se uspeh koji ne postoji«... Zaista, što je mnogo, mnogo je: eto, gde po jednom i istom pitanju, u jednome i istome stavu moja kritičarka pada i po četvrti put u protivurečnost i sa samom sobom i sa činjenicama mojih predavanja, a ništa ne primećuje. Ako je i fenomenološki, suvišno je!

A takav je redovno višestruko protivurečan svaki njen stav kad se uzme u celini njenih »razmišljanja povodom«. Naročito je gusta protivurečnosti njenih pasusa u kojima se muči da nekako prodre u tajnu onoga što ona zove »ograničenost dijalektičkog materijalizma«. Ali ,tu ne pomaže ni najveće „majstorstvo intencionalnih analiza"; tu treba, kao što nas je drug Tito tu skoro poučio, »znati dijalektički misliti«. Međutim, stvar je, ma da ne skvakidašnja, ipak dijalektički čini mi se, dosta elementarna, iako ne prosta. Pokušaćemo da je ovde zbog malog prostora kojim raspolažemo, formulišemo sa najmanje moguće pojmova čak i samo jednom jedinom, ali dužom rečenicom, za čiju dužinu se čitaocu unapred izvinjavamo.

Uzećemo upomoć analogiju samo jedne, ali poznatije kategorije, kategorije proletarijata, pa ćemo reći da, kao što se pod uslovima razvoja kapitalističkog načina proizvodnje javlja posebna klasa spolja, u svojoj celini pojavno, prividno „određena" i „ograničena" (u Spinozinom, Hegelovom, Marksovom i Lenjinovom relativnom dijalektičkom smislu ovih reči) njenim posebnim interesima tim rezultatima borbe protivu posebnih interesa ostalih klasa, a naročito vladajuće izrabljivačke, buržoaske klase, to jest čitavim opštim i specifičnim uslovima mesta i epohe u kojima se odvija njegova borba sa drugim klasama, a u suštini svojoj klasa koja nosi u sebi, u nužnosti svoga sopstvenog oslobođenja ukidanje svake, pa i svoje klasne i ostvarenja besklasnog društva i time neograničenog, beskrajnog daljeg razvoja ljudskoga društva i čoveka, — tako i dijalektički materijalizam, kao revolucionarni pogled na svet i ubojito idejno oružje proletarijata u borbi protivu konzervativnih i reakcionarnih pogleda drugih klasa dijalektički se relativno, pojavno, kao sistem koji je u mogućnosti, prividno rešio već sve protivurečnosti, privido pojavljuje kao „određen« i »ograničen« (uvek u Spinozinom, Hegelovom, Marksovom i Lenjinovom relativnom dijalektičkom smislu tih reči) da je nasuprot mehaničnosti i uopšte formalističnosti i neistoričnosti zastarelih i reakcionarnih pogleda nazadnih klasa on dijalektički i istoriski, a nasuprot njihove idealističnosti činjenički materijalistički, a nasuprot njihove subjektivne idealističnosti naglašenost odlučujuć g karaktera u poslednjoj instanci ekonomskog faktora ili nasuprot njihovom ekonomizmu i sociologizmu naglašenost odlučujućeg karaktera subjektivnog faktora ,itd. te budući uvek „određen" i „ograničen" (uvek pojavno, u celini kao naučni sistem koji se sukobljava sa drugim sistemima i ovim sukobima svoje epohe dalje određuje, novim pozicijama utvrđuje i ograničava, da bi dalje nužno i ove pozicije i ograničenja prevazišao i dalje napredovao) u ovome smislu u kojem je zakon svega »određenog« i »ograničenog« da svoju datu odredbu i granicu ukida i postaje beskrajnim, ali ovakav, dijalektički materijalizam celovit ,strogi dijalektički materijalistički sistem nemilosrdan svojom činjenički gvozdenom logikom u borbi protivu takođe celovitih i sistematskih ali gnilo i trulo idealističkih, formalističkih i dogmatičkih pogleda nazadnih klasa, ustvari, u suštini svojoj, u bitnome sadržaju svome jeste ona Marksova »savremena filozofija sveta« iz Rajnskih novina i »filozofija« iz Teza o Fojerbahu koja je kao sadržaj bitno licem svojim okrenuta menjanju sveta i zato bitno sama praksa toga menjanja a ne više bitno samo objašnjavanje sveta, i time u istoriskom razvoju filozofije prvi put tako korenit revolucionarni pogled koji je sama kritička i revolucionarna praksa menjanja sveta kojom se proletarijat »oformljuje« i oslobađa oslobađajući čoveka uopšte, te se filozofija na najvišem stupnju svoga istoriskog razvoja, filozofija dijalektičkog materijalizma ili marksizma, ta osnova naučnog socijalizma, baš kao bitno i pre svega revolucionarna praksa, po Marksovim rečima ostvarava proletarijatom, kao što se proletarijat oslobađa ovom filozofijom kao životvornom praksom, i upravo kao takav dijalektički materijalizam je u suštini svojoj ne samo zametak, već i samo efektivno delovanje i neprekidni razvoj same one »savremene filozofije sveta«, koja kao praksa delotvorni je sadržaj dijalektičkog materijalizma kao sistematske dijalektičke teorije, — upravo kao takvim, dijalektičkim materijalizmom kao ujedno posebnom kritičkom i revolucionarnom teorijom koja na filozofskim frontovima vrši negaciju negacija brojnih suprotnih nazadnih idealističkih i materijalističkih filozofskih pravaca i sistema, kao i svojim opštim, suštinskim sadržajem, stvaralačkom kritičkom i revolucionarnom praksom, tom živom čulnom, materijalnom „savremenom filozofijom sveta" koja je sama akcija i praksa revolucionarnog, stvaralačkog menjanja sveta, uki daju se sve dublje i potpunije podvojenosti i sukobi raznih filozofskih frontova, pravaca i sistema pa i sama podvojenost dijalektičkog materijalizma baš kao što proletarijat svojim revolucionarnim delovanjem i razvojem kao klasa nosi u sebi nužno ukidanje svake klasne podvojenosti, pa i svoje sopstvene, otvarajući baš dijalektičkim materijalizmom odnosno njegovim suštinskim sadržajem delotvorne, revolucionarne prakse, koju je u opštosti i celini njenoj kao i u krajnjem ishodu njenu, Marks već opštečovečanski okarakterisao kao »savremenu filozofiju sveta", — otvarajući baš njima perspektive čovekova izlaska iz sveta nužnosti u svet slobode.

Eto, doduše dugačkom, jer drukčija nije mogla biti, ali jednom jedinom rečenicom rečeno sve što mi izgleda da je bitno u samom ovom pitanju, i što sam ja nadugačko u svojim predavanjima objašnjavao. Ali sve to je za moju kritičarku ,koja je više navikla na „majstorstvo" „intencionalnih analiza«, suviše dijalektički složeno, pa je više volela ili možda i jedino mogla da naivnorealistički i vulgarnomaterijalistički čitavu stvar shvati i objavi kako ja smatram da je dijalektički materijalizam uzet neka-

(Nastavak na osmoj strani)

PRODUŽUJEMO SA GLEDANJEM DEČJIH CRTEŽA

Međunarodna organizacija društava za zaštitu dece u zajednici sa danskim društvom »Red Barnet« raspisala je međunarodni konkurs među školskom decom za ilustrovanje Andersenovih bajki. Konkurs je organizovan na taj način da se u svakoj od zemalja učesnica odabere 100 ilustracija, po deset uz svaku od deset prethodno naznačenih priča. Kada budu sakupljeni ovi radovi, oni će biti upotrebljeni za izložbe ili za reprodukovanje u cilju prikupljania sredstava za humanitarnu delatnost navedene međunarodne organizacije.

Kod nas je konkurs sprovodio Savet Saveza pionira, a odabrani radovi su bili izloženi u Beogradu, u čitaonici časopisa Ukus. Nadovezujući se na nedavnu izložbu dečjih radova u Galeriji ULUS-a, ova nova smotra nas uvodi dalje u problematiku te dečje aktivnosti. Ako smo tada mogli da učinimo izvesna opšta opažanja u pogledu čovečanske vrednosti toga rada, ovako raspisana tema, kao zajednička platforma učesnicima konkursa, može da nas povede u razmatranje razlika među njima i, eventualno, nekih naših specifičnih jugoslovenskih problema, naravno, sve to gledano kroz relativnu prizmu onih, preko čijeg izbora su ti radovi morali prethodno da prođu pre nego što su dospeli do nas.

Ono što nam prvo pada u oči su radovi jedne male Slovenke od sedam godina. Ona je najmlađa među onima čije su ilustracije izložene i, u jednom smislu, među njima najizrazitija. Sa neverovatnim smislom za raspored obojenih površina, ukusom i tehničkim znanjem, ona se dala na ilustrovanje priče »Slavuj«. Naslikala je Kineza kako stoji u dugoj haljini sa ornamentima pored drveta u kome se nalazi ptica. U pozadini, na velikoj žutoj površini, izdvaja se kuća sa tipičnim kineskim krovom. Ne ulazeći u pedagoški problem da li toliko poznavanje kineskog stila i tehničkog izvođenja akvarelima, kakvo se ovde

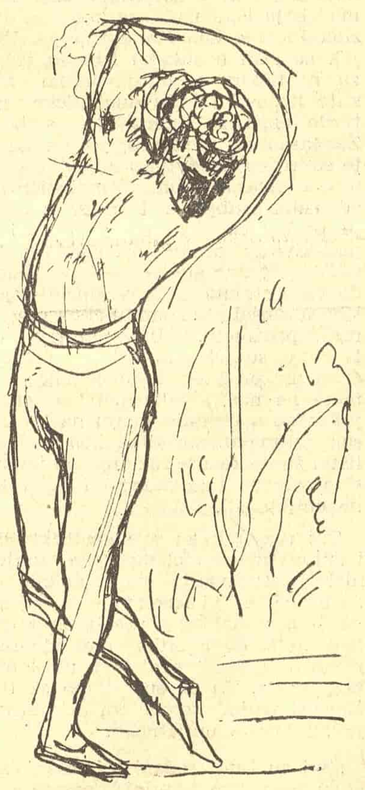

Petar Omčikus: HARLEKIN

pokazuje, odgovara uzrastu ove devojčice, mi sami sebi postavljamo pitanje: da li su to u pravome smislu, naravno u njenim razmerama, ilustracije? Da li je detinja mašta bila baš vođena neodoljivom željom da izrazi priču, da fiksira to svoje uzbuđenje iz priče, ili nečim drugim?

Više smo naklonjeni onom drugom odgovoru. Iz te slike, kao i ostalih toga deteta, osećamo više njen ambijent, koji se posredno odražava u njenom, manje ili više svesnom negovanju estetike. Nameće nam se osećaj da to dete živi u kulturnoj sredini, znatno iznad prosečnog nivoa onog što obično decu okružuje. Možda ima prilike da vidi moderne slike i ilustracije, možda je okruženo uspelim modernim nameštajem i drugim predmetima, možda uz to čuje njoj razumljiv govor o tome šta je lepo, osnovan na savremenom evropskom ukusu, tek, šta je da je, povod za stvaranje joj je više želja za kretanjem u estetici, nego li u sadržaju Andersenovih priča. Više u dekorisanju, nego li u oslobođenju jedne napetosti stvorene samom pričom. Fantazije ima, ali je to, u malome, profesionalna umetnička fantazija koja se bavi rasporedom i upotrebom boje i stilom.

Sasvim drukčije stoji sa dečakom, čini mi se iz Beograda, koji je prikazao trenutak kada mali olovni vojnik prolazi u čunu pred njuškom strašnoga pacova. Zaista jeza prođe čoveka, kako izgleda taj pacov. Boje na slici su tamne, pomešane sa crnom, tako da sve deluje kao u mraku kanala, u kome svetluca jedino čeljust te grozne životinje. Tu je zaista ilustrovan momenat priče. I što je najčudnovatije u tom upoređenju sa devojčicom ,to je da ovaj dečko ima četrnaest godina. Da se izrazimo jedno, bolje: čudnovato je to da ovaj dečko od četrnaest godina ima fantaziju uzbuđenu ovom pričom kao da je mnogo mlađi, kao da priču prima bez rezerve i želi da izrazi svoje uzbuđenje pod njenim utiskom, dok devojčica od sedam godina gleda na stvari kao odrastao slikar.

Ustvari, odraslih slikara može biti takvih kao što je ona, a može ih biti i takvih kao što je ovaj dečak. Pitanje je šta nam u životu daje jedno, a šta drugo. Oni koji su kao ova devojčica pružaju nam radost, odmor, daju nam ugodnost na jednom višem stupnju. A ovi kao dečak daju nam uzbuđenje, saznanje, katkada nepomirljivu viziju onog što jesmo. Tu je deo odgovora na pitanje gde je novo, gde je izraz, gde su, i za šta, veće mogućnosti.

Ali vratimo se našim mladim ilustratorima. Odakle dolazi pojava da gotovo svi izabrani crteži potiču od dece između 12 i 15 godina starosti. Većina tih ilustracija su očigledno dobre sa umetničke tačke gledišta, ali deluju kao da potiču od znatno mlađih autora. Da li to dolazi od izvesnog zakašnjenja u intelektualnom razvoju? Da li od nedostatka nastave crtanja, ili možda od nedostatka onoga što verujemo da je ona devojčica imala u svojoj okolini? Iako taj momenat doduše ne utiče na neposrednost likovnog osećanja te dece, ukoliko ga imaju, čak može katkada i bolje da ga održi, on nam daje povoda da i sa te strane razmislimo o našoj sredini i o problemima podizanja dece ka višoj opštoj kulturi. Tu ostavljamo po strani umetnost, koja svoje talente može da nađe pod vrlo različitim uslovima.

A. Č.

— 13 —

beznačajni ovim putem što se zove — život, a novaca bi nestalo; takve su ckvrnje bili!«

Jedanput je ovaj svoj postupak sa takvom ubjedljivošću naglasio, da sam i ja bio zaboravio da se zaista preda mnom nalazi ubica.

Krivo mu je da ljudi zaziru od njega, ne voli da ga vide niti da ga sretnu, a on je ovih dana, u nevoljama i danima kad ljudi podliježu moralnim iskušenjima, pred onom vodom što Italijani zovu »la minestra« jači od mnogih i riješen da umre u prkosu, osobenjački, jer uostalom, i do sada je živio po svojoj volji i naravi, a sada bar Italijani neće moći da izmisle nikakvu silu koja će direktno određivati njegovu dalju sudbinu. Njemu, kaže, ništa nije da jednog dana prospe supu kuvaru na glavu i da legne, pa tako, ne dižući se i ne tražeći hljeba ni vode da umre svojom sopstvenom voljom. On kaže da će to učiniti prije nego donesu smrtnu presudu.

Hvatali su ga jednom prije rata, poslije jednog, kako on reče, »krupnijeg lova« i on je brzo izabrao dva puta — ili da pobjegne, ili da umre u tamnici — tek kaže da su mu noge rasle samo zato da se prije vremena smire negdje u grobu ili, pak, da slobodno hodaju po zemlji. Uspelo je ovo drugo — poslije deset dana noću je ubio stražara, brzo se prebacio u Hrvatsku, a onda pod lažnim imenom nastavio tamo da živi.

Sa dugih stranica mračne ispovjesti — kad mu je bilo već svejedno — pročitao mi je kako je prije tridesetak dana ubio nekog talijanskog preduzemača i opljačkao mu pare, kako ga je jedan čovjek, čije saučešće nije htio da primi, izdao i sad žali što nije uspio ni pedeseti dio svoje »muke« da potroši. Još dok se onaj nije dobro ni ohladio — pao je u ruke karabinjera. Nema toliku želju da se sveti onome koji ga je odao i provalio; veli da je neka nejakuša; takav kakav je nikako se ne može ubiti. Njega je priroda ubila kad ga je dala... Sitan je, zavidljiv i strašljiv; misli nasitno i krade još nasitnije. I kad bi ga srio, ne bi ruke umarao da mu uzme život — samo bi se nasmijao i požalio ga, ali mu je jedino žao što pare ostaše nepotrošene.

Trebalo je da ga uhvate makar poslije godinu dana, ali mu se ni toliko želja nije ispunila. Poživeće još koji dan na toj tankoj tamničkoj čorbi i na tom pričešću talijanskog hljeba u težini od dvjesta grama dnevno, a kad mu se dosadi — prestaće i to da prima i pomoliti se bogu ili đavolu (moj samičar misli da su njih dvojica braća od jedne majke) ne bi li što prije nestao i zaboravio tu čamotinju, to dugo i beskrajno umiranje. Plaši se jedne stvari — ima mnogo snage, pa glad i tamnica imaće mnogo posla dok je

— 14 —

izvuku iz njega — treba mu više muke, ali on je kadar da je podnese.

Prvih dana moj suložnik držao se jako oporo i svojeglavo, a ima nekoliko dana kao da mu se vratila narav iz djetinjstva — sav se raznježio i ražalostio, prodobrio i moli slučaj ili sudbinu ili koga bilo da ga što prije ispišu iz spiska živih, jer ne može da podnese ovo muklo tamnovanje. Tako su mu dosadne te gole opeke zida i one plaču i tuže glasom svih onih njegovih prethodnika, sa krovova tamnice noću silaze kao fantomi, mrtvi njegovi prethodnici, onako neobični i potišteni zvone bukagijama po pločniku tamničkog dvorišta, krive se i igraju, a on bi rado otišao, ali njegovoj jakoj volji stala je na put jedna obična gvozdena reza užglobljena u zarđao vratnik. I ne može da podnese to natčovječno strpljenje svoje okoline koja traje u zatvoru i gleda danju i noću neku daleku tačku koja se zove Bolje i koju će na svom putu zabilježiti revolucija. I uopšte je pao tamo gdje mora biti slabiji od djeteta.

Jutros mu se nešto osobito ražalilo i proplakao je velike suze. Kako čudno izgleda: poslije ovih suza oči su mu postale žarko plemenite — ne postaju li oči od suza plemenitije? Prodobrio se čovjek i izvinjava se, pošto sutra treba da bude strijeljan, što mora, kad već ne može da piše, u mom pamćenju bilježiti sve poruke.

Poručuje prvo ženi da se uda i to samo da to učini u onom slučaju ako nađe nekog smjela čovjeka, pa bio on i razbojnik. Ne zahtijeva od nje da ga žali ni toliko koliko trava njegov grob pokrije. Neka se uda još dok grob bude topao od njegovog tijela. Ima, kaže, sina od sedam godina i po svemu liči na njega — mora da će biti, kad poraste, kao i otac, neka drska čovječuljina, — samo ne bi želio da se bavi očevim zanatom. Dovoljno je da otac rano umre — to sin ne bi morao. Sad ovo nailazi nekakvo drugo doba, valjda mu takav zanat neće ni pristojati.

Svu noć je sklapao ruke oko mene i žalio što će ga za pet dana ubiti, a nije uspio da sam umre ili da se ubije. Cijelu noć nijesam imao mira — prvo me je dugo grlio i rekao neka mi to bude nagrada što ću mu kući ponijet poruke, a kaže da mu je žao što ništa drugo nema da mi da osim zagrljaja njegovih »grešnih ruku". Onda je počeo da misli kakve je još sve poslove imao da svrši prije nego ga smrt ugrabi i sad je došlo na red opraštanje s prijateljima.

Sjetio se nekakvog Trebinjca, koji mu je po svoj prilici bio prvi učitelj i koji nije imao sreće da dugo ortači sa đakom. Uspio je da se ubije u nekoj dubrovačkoj tamnici režući vene i sad mu ovaj zavidi na njegovoj blaženoj smrti:

— 15 —

»E, moj sirače. Meni je u smrti sreća okrenula leđa. Ni konopca nemam, ni komad kaiša da napravim svoja sopstvena vješala na rešetkama. Nemam ni noža, ni eksera — sve su mi oduzeli. Ti si junak bio: prije nego su krenuli da tvojim sopstvenim tijelom maste vješala rekao si: »Nećete to dočekati, majkovići!« Natjerao si dželate da se vrate besposleni i kad bi svi osuđenici bili kao ti — iskopao bi se trag tome zanatu na svijetu. A ja ću morati da gledam kako puške natežu. Biću vezan, ništa neću moći...«

Pošto je porazgovarao sa Trebinjcem, prešla mu je misao na neku krčmaricu, kojoj se dugo i dugo zahvaljivao i molio je da mu oprosti sve uvrede koje joj je nanio. Prebrojio je dane i večeri koje je proveo u njenoj krčmi, prijatelje koje je tamo upoznao i zamolio me je jecajući kad se vratim iz tamnice, da joj ponesem poruke:

„Reci joj da sam bio hrabar, da sam bio kapetan u razbojništvu, a general u ljubavi i da je njen general umro jedne bijele zore s njenim varljivim likom u njegovim zjenama. Ako zaplače — utješi je. Uostalom, možda neće pred tobom zaplakati. — Što bi i plakala — obično niko nema računa da plače za ovakvim ljudima? A čemu sve te želje? Čovjek treba da bude gluv kad ga osude na smrt. Koji dan zvaću se: grob! A kažu da svi Talijani jako škrtare kad dijele zemlju za grobove. Mogu da dođu noću lisice i da se časte tvojim tijelom. Zamisli ti ove računice: čovjek živi, pa ti odnekud dođu neki patuljci, uhvate te, narede da ne živiš i opet te ne zakopaju ljudski, već te zvjerke večeraju i sav se tvoj život svede na to da postaneš obična lisičja večera (obična, jer lisice rađe jedu kokoške nego ljude). Čuo sam da ima neki grobar-Talijan koji, ili od lijenosti ili iz pakosti, kopa grobove samo dvadesetak santimetara duboke, a ja mu garantujem kad ga stignu oni ozgo, on će imati toliko zemlje (iako smo mi u Crnoj Gori s njome oskudni), da će s mirom počinuti i bez brige.

„A kada dođeš na Arslanagića Most, na lijevom parapetu uzvodno primijetićeš da stoji jedan krst oštro usječen u njegov vječni luk. Sam, po svojoj volji, taj drevni turski most odredio sam sebi za spomenik. To niko ne zna sem mene i tebe. Znao sam ja unaprijed da ću završiti u vremenu i prilikama kad će ljudi morati škrtariti i sa zemljom za grobove, a volio sam da samom sebi osiguram spomenik. Tamo imaju i dva moja inicijala — tek vidjećeš da mi je spomenik golem i zavidan! Ništa mu se ne može — trista godina konji i vojnici utvrđuju ga u postojanosti prolazeći preko njega i noseći prah s njega; voda ga roni i rijeka ga ujeda bijelim nemirnim bukovima — a on sve što je stariji — postaje

— 16 —

tvrđi i čini mi se da sve prolazi i sve nestaje osim njega. On ostaje da preko njega gaze svačije noge, pa i ove moje razbojničke. Zora me je zaticala na njegovim lukovima i s njega sam gledao kako se krvavo hercegovačko sunce valja iza nudoljskih jama, i kako ribe piju golicavu, ćutljivu trebinjsku zoru«.

»Ribe nikad nijesam imao volje da lovim. Eto, ubijem čovjeka, ali ribu ne. Gledam je kako srebrna i lijepa za sobom ostavlja tugaljive tragove i kako svojim nemirima izaziva talase što se razbijaju o samotno i crno stijenje — pa mi se sažali, velju neka živi. Znaš, i ja sam ti imao neku svoju filozofiju. I bio sam ljubitelj mostova — možda zato što sam na njima čekao svoje žrtve. A možda i ne samo zato!...«

Te noći je još ispričao o nekim svojim saučesnicima, naravno, brinući se da razgovor o njima ne oda nekog od njih, ljutio se na svoju neopreznost i žalio samog sebe što ničim nema da se ubije, »jer nevoli da pravi čef slabijim razbojnicima od sebe", a kad je bilo kasno u ponoć zaćutao je kao zaliven, psujući samo pokatkad stražara da mu da »fiamiferi«, da bi duvanom okadio dušu prije nego ga pogube.

Ujutru rano karabinjeri su ga izveli i odvojili u samicu za pogibaoce. To bi još ranije učinili, ali sve samice za osuđene na smrt bile su prepune.

Pozdravio se sa mnom i očito mu je bilo žao što se razdvajamo, rekavši mi:

»Komuniste nikad nijesam poštovao, a opet mi je žao što me odvode od tebe, no, onakav kakav sam — umjeću da umrem baš kao i vi — naučio sam da savlađujem strah u svom zanatu kao vi u svom«.

Zemlja i tamnica bile su mu popile lice i mučno je bilo zadržati pogled na njegovim zenicama. Činilo se kao da on sprovodi karabinjere, a ne oni njega.

Sjutradan, u osvit našli su ga zaklana. Niko još nije doznao kako je za kratko vrijeme došao do nekog zarđalog džepnog peroreza. Niti će doznati.

Mene su zvali na saslušanje pročitavši mi pismo koje je nožem na zidu urezao preko noći. Karabinjer je tražio da ga prepišem i dugo se nekakav čovjek mučio da ga prevede.

Završetak pisma, po sjećanju, glasio je ovako:

»Jesam li ti rekao da me neće ubiti!

Moja drskost ipak se osvetila njihovoj sili.

— — — — — — — — — — — —

Ne zaboravi da se obazreš na natpis mosta, da pozdraviš krčmaricu i da poneseš ostale poruke. Doći će vrijeme da se ponovo nađemo kad ni moje ni tvoje drskosti neće više biti«.

Branko Radičević

1 DEČAK

Crteži: Mića POPOVIĆ
Tekst: Borisav MIHAILOVIĆ

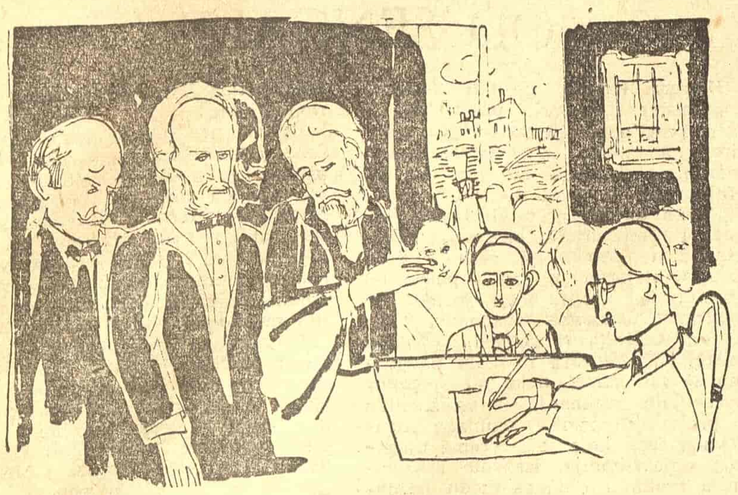

I

Karlovci. 1835 godine. Jesen...

Znate li vi, namršteni starci, profesori gimnazije slavne, koga to privodi vašem stolu Teodor Radičević, carinik iz Zemuna? Pogledajte malo bolje tog jedanaestogodišnjeg dečaka bistrih očiju. Mirno ga upisujete u prvi razred „classis preaparandorum"? Zar niko od vas ne sluti da je sa ovim detetom u Karlovce ušla njihova buduća slava?

— Poljubi, sine, u ruku i slušaj profesore!
Karlovci. 1835 godina. Jesen.

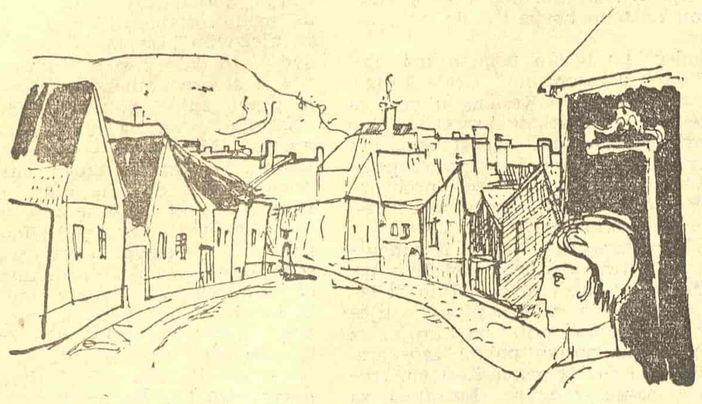

II

„Mamica je umrla 14 marta posle podne u dva sata u ftornik, ja sam ostao od mamice od devet godina", — zabeležio je svojim krupnim detinjim rukopisom pre dve godine. Sada ga je otac doveo i ostavio u ovom gradiću. Prvi put sam na svetu. Zgrudvala se, sklupčala na srcu prva detinja tuga.

Podigne glavu. Jesen je. Karlovačka jesen. Pogleda prema Fruškoj Gori: vidi čitave povorke vinograda, zelenu kapu Stražilova i talasavu liniju fruškogorskog vidika. Ispne se na brdo: povijaju se pod vetrom grivasti ritovi i vrbaci dunavski, pukao vidik do pola Bačke.

Uzdahne uzbuđeno, smelo i gleda. Pamti sve što vidi, urezuje u mladi vosak duše — jednoga dana to će biti pesma.

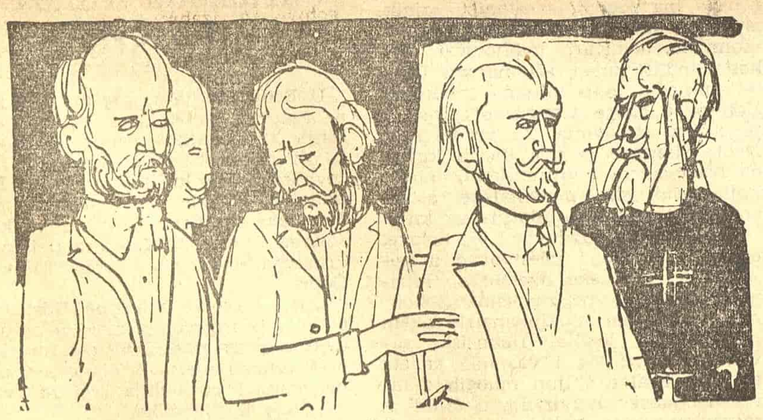

III

Ali rano je još za pesme. Duga, oniska zgrada svako jutro čeka malog Aleksija da ga u njoj profesori uče na nemačkom i latinskom jeziku. Rođenu, dragu srpsku reč on, njen budući pesnik neće čuti u školi. Ipak valja učiti dobro, kazne su mnoge i oštre: „Izobličavanje, ukor, stajanje, klečanje, zatvor, šibanje brezovim prutem". „Vospitanije" pazi na svaki korak: „nepristojno povedanije u školi i kvartiru, nestašluk na sokaku, nemirluk u crkvi, idenje na komendiju, kupanje na Dunavu". Nižu se godine, preparandist je postao gramatikalac, sad je već humanista. Zna nemački, latinski, ponešto grčki. Davno je već pročitao Cezara i Cicerona, sad čita rimsku poeziju. Sve je naučio što mu je škola mogla dati.

Ali mladić je — tek ga je garila prva nausnica — naučio i nešto drugo. Nije li to na njega strogo pogledao profesor kada je juče upitao kao da istražuje zločin:

„Quis heri gitaram cimbavit?"
(„Ko je to juče svirao u gitaru?")

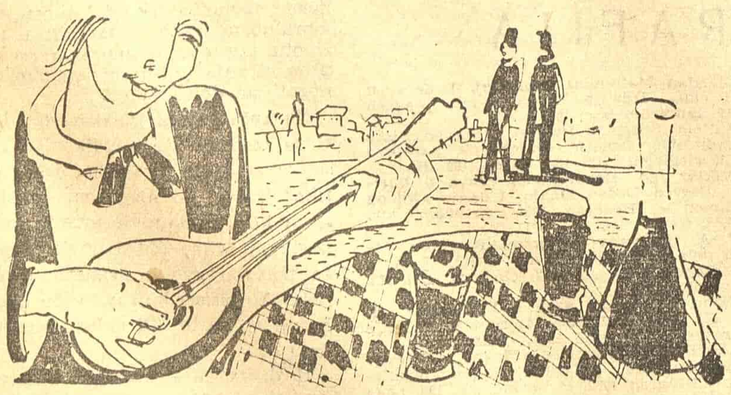

IV

„Tambur, tambur, sitna tamburice —
Udri, pobro, u zlaćane žice.
Sitne žice — sitniji koraci,
nek se znade kad igraju đaci!"

Nije to ni svečana sednica, ni učeni skup, ni mudri dogovor. Prosto, mladost hoće da se proveseli.

Ej, stara đačka veselja Brankovih vremena! Koga to slavite uz čašu i kolo? Koga spominje pesma? Kakvo se to drugo pijanstvo meša sa karlovačkim rizlingom? Nije li to Vukova pesmarica u ruci?

„Brže, braćo, čaše napunimo,
Napunimo onog vina žarka,
Kucnimo se pa onda napijmo
Ta desnici Kraljevića Marka."

Tu na prvom pragu mladosti, napiste se prvom čašom nacionalnog zanosa. Bićete od toga pijani celog života.

(Nastaviće se)

Marijan STILINOVIĆ

SUMRAK U PRAGU

(Sjećanje na dane u godini 1948 i 1949)

Nedavno, u nekom društvu, razgovarajući o žalosnom udesu čeških ljudi, jedan moj prijatelj dobacio mi je: »Ti si bio ambasador u Pragu u vrijeme kad se pojavila rezolucija kominforma i šteta je što nisi vodio dnevnik; sigurno je bilo mnogo interesantnih i vrijednih stvari da se zabilježe i publiciraju«.

Moj prijatelj ima pravo. Zaista je šteta što nisam vodio dnevnik. Ali onih praških nemirnih dana, u onoj predrezolucionaškoj, i kasnije rezolucionaškoj atmosferi, kad su se riječi cijedile kroz zube, ruke znojile i svaki nerv bio ustreptao i kad su se svakodnevno očitovali znaci teškog sudara — u toj i takvoj atmosferi bilo je zaista teško uzeti pero u ruke i zapisivati sve što se tih mjeseci (od 10 juna 1948 do avgusta 1949), zbivalo. Čini mi se da je u otvorenom oružanom ratu sve mnogo lakše ili točnije rečeno, — sve jednostavnije. Naprotiv, u ovakvom neobičnom, izuzetnom diplomatskom ratu, sukob se ispoljavao u vrlo različitim oblicima. On je imao vrlo malo blještavih, vanjskih oblika rata. On je bio sav sastavljen iz mnogo finih, istančanih, psiholoških detalja, nevidljivih za obično oko, nečujnih za tvrdo uho, i često puta sakrivenih za sve ostale koji su toj igri prisustvovali. To je bila prefinjena igra očiju, ruku, gesta, pokreta. U ministarskim pretsobljima, u dvoranama rezidencija, na prijemima, koktejima, diplomatskim ručkovima i večerama, u onom kovitlacu ceremonijala, — sretneš tako nečiji topao pogled koji pita ili se čudi, pogled samilosan ili strašljiv, i prenegražen. Ili opet, dok se ceremonijalno i mehanički rukuješ pride ti neko iznenada i stisne ruku i ti osjetiš uzdrhtale nervozne prste i znojav dlan, osjetiš ruku punu nade i očekivanja. Drugom zgodom, u kutu neke barokne dvorane, na nekom kokteju slušaš nekoga koji pokušava da ti kaže neku prijateljsku riječ, ali u tim pokušajima ne uspjeva i sve se svršava jednim neprimjetnim titranjem u kutu usana i smješkom na pola lica. A često sretaš oči koje izbjegavaju otvoren, jasan i iskren pogled, i koje lutaju i bježe i traže bilo što i bilo koga samo da se nekako smire i da sakriju svoju uznemirenost, zbunjenost, bojazan ili paničan strah. Ali susrećeš također i oči hladne, sive, neumoljive, neljudske, i ako ikad te oči nešto kažu, onda je to samo leden prezir i ništa više.

Susret s ruskim ambasadorom

Moj prvi važniji diplomatski susret upravo je tako i počeo. Susret s hladnim, neljudskim očima. Bilo je to prilikom jedne uobičajene kurtoazne posjete kod ruskog ambasadora Silina. Posjeta je u početku tekla manje više normalno. Sa mnom je bio i sekretar naše ambasade Todorić. Formalno rukovanje, lijevo i desno pokloni, ono neugodno sjedanje za stô kad domaćin neodređeno pokazuje rukom kuda treba da sjedneš i, naravno, čovjek uvijek sjeda na krivo mjesto (koje je domaćin predvidio za sebe ili za svog sekretara). Dijalog između ruskog ambasadora Silina i mene tekao je po prilici ovako:

Na obrijanom okruglom licu Silina dvije velike bradavice. Bez vrata i struka. Prsa i trhuh jedna tusta mješina na kratkim nogama. Sjedi cijelo vrijeme razgovora nepomično, ruku prekrštenih na trbuhu. Nakon kratke pauze upita me:

— Kada ste došli u Prag?

— Prije mjesec dana, odgovorio sam.

Poslije ovog pitanja nastaje pauza.

— A vi ste sigurno ranije studirali razne probleme Češke? — nastavlja dalje Silin.

— Da, tako nekako.

Nastaje dulja pauza. Posmatramo jedan drugog. Silin me gleda hladno, glumi potpunu indiferentnost, nezainteresovanost; gledam ga znatiželjno s grozničavim sjajem u očima. Prekidam pauzu koja se oduljila.

— Slušao sam neku večer kor Crvene armije, — dobar kor.

Silin odgovara tonom profesora — Silin je naime nekad bio profesor književnosti — koji poučava đaka: — Dobar kor, da. Ali, prema onima koje imamo u Sovjetskom Savezu ovo je kor drugorazredan. Stotine korova su bolji. Da, mnogo bolji. Po cijelom Sovjetskom Savezu ima mnogo prekrasnih korova.

Nakon ove lekcije o korovima nastaje pauza koja traje prilično dugo. Za to vrijeme Silin me promatra svojim bezizražajnim sivozelenim očima. Katkad sjevne prezriv pogled. Prekidam šutnju.

— Vi znate da se Jugoslavija poslije rata našla u velikim teškoćama..... Tu prestanem da govorim i pomislim, koga vraga ja tu meljem pred ovom mješinom i ućutim. Šilin me dalje gleda hladno, ništa ne odgovara i ta šutnja traje dugo. Ja na to ustanem demonstrativno i kažem: »Hajdmo druže Todoriću«. Hladno rukovanje bez i jedne riječi. Kad sjedosmo u auto Todorić me upita preneraženo i pomalo turobno: »Pa šta je ovo druže ambasadore? Ja umalo da nisam u onim pauzama kad ste ćutali, nestao ispod stola?«

»Ništa, bitka je počela«, promrmljao sam i ušutio. Todorić, diskretan, nije više ništa pitao. Ta scena odigrala se prije rezolucije, a Todorić još ništa nije znao o pismima Staljina i Molotova.

Sjedimo u autu i šutimo. Razmišljam o ovom susretu. To je dakle taj gospodin Silin, koji je prije svog dolaska u Prag bio kadrovik u Ministarstvu inostranih poslova. Ko je to od ruskih pisaca već davno opisao ovu figuru Silina? Zaista smiješno! Pa ova kvih Silina puna je ruska literatura. U književnim djelima Gogolja, Ščedrina, Hercena, Dostojevskog, Gorkog i Čehova, sjede ova tusta i mješinasta prevashodstva s rukama ukrštenim na trbuhu i prezrivo promatraju nas jadne jakobince, demokrate, zapadnjake i četrdesetosmaše, komunare ili Titove sljedbenike i prijatelje. Ovaj Silin je sada, ovdje preda mnom, bio u uniformi ambasadora, a još juče je nosio uniformu žandarmeriskog oficira ili personalnog referenta u Ministarstvu inostranih poslova, a sutra će obući uniformu ministra za prosvjetu, ili neku drugu, svejedno koju. Putuju tako ti Silini — činovnici u bričkama i salonskim kolima po svetoj, carskoj i pravoslavno-socijalističkoj Rusiji i po ostalim kontinentima već dugi niz godina i kupuju i prodaju mrtve i žive duše, i igraju se životima naroda, svojih i tuđih. I ovaj uniformirani đavo došao je sad u zemlje češke i moravske (zemlje antipapinske, husitske i progresivne) i merka i traži ovdje uboge duše ne bi li ih zapisao u svoj enkavedeovski đavolji tefter iz kojeg ih lje niko izbrisati neće, i ne bi li onda, zapisavši ih doživotno, zaigrao s njima jedan tako silan gopak, da će se Česima i Moravcima i Slovacima prevrtati utroba, a slike iz vremena tatice Masarika izgledaće im kao nedostiživa i obećana zemlja u kojoj se doduše živjelo malograđanski tiho i umjereno, ali ipak životom, koliko toliko dostojnim, čovjeka dvadesetog stoljeća.

Razgovori i zbivanja oko Svesokolskog sleta mjeseca jula 1948 godine

Evo, ovdje preda mnom na tribini velikog stadiona, za vrijeme svesokolskog sleta jula 1948, sjedi jedan par koji ovaj Silin, sa visine ambasadorske lože, gleda prezrivo i hladno. Bili su to Rudolf Slanski i Dolores Ibaruri Pasionarija. Pasionarija nešto živahno gestikulira i uzrujava se na vijest koju je upravo objavio stadionski spiker, naime da „jugoslovenska vježbačka ekipa nastupa ponovo na zahtjev publike«.

»Pa kako je to moguće, — ljuti se Pasionerija, — da Jugosloveni danas ponovo nastupaju druže Slanski? U današnjem programu izričito stoji da samo sovjetska ekipa nastupa. Kako je to moguće, druže Slanski, to je skandal!"

Slanski ništa ne odgovara, nego samo mudro, kao neki galicijski rabin, klima glavom. Osjetivši međutim, nečiji pogled na svojoj šiji, Slanski se instiktivno okrene i sukobi s pogledom Silina koji je sjedio u diplomatskoj loži do mene. (Silin je naime imao nesreću da po propisima protokola bude uvijek do mene). Slanskom pojuri krv u glavu i sav crven okrene se Pasionariji pokušavajući da joj objasni kako je ovu neugodnu situaciju skrivilo »reakcionarno sokolsko vodstvo«, kako su im sokoli, ti idioti malograđanski, podvlalili i kako je krajnje vrijeme da se to malograđansko društvo razjuri i poapsi.

Pasionarija, očito ne slušajući što to njen slavni kolega mudruje o malograđanskim sokolskim idiotima, samo je slijegala ramenima i uzdisala: »Kakva sramota, kakva sramota«.

Gledam tu očerupanu kokoš, Pasionariju, i mislim, s kojim pravom se ta gospa uzrujava i psuje nas Jugoslovene. Mi smo njoj i njenom narodu pošteno pomogli za vrijeme oslobodilačkog rata u Španiji, tukli smo se odlično, ostavili tamo ne baš mali broj grobova, dok su ona i većina njezinih kolega iz CK KP Španije, u najsudbonosnijem času razoružali svoju armiju, izdali svoju vlastitu stvar, pobjegli i prepustili Franku da kolje i mrcvari španske ljude. I naravno, nju nije sramota da sjedi na tribini praškog stadiona i da se skandalizuje što će sad morati da gleda »jugoslovenske trockiste i bandu izdajica«, a ne drage sovjetske fiskulturnike. Tu staru gospođu nije sramota da uzdiše i lamentira za nečije vrlo problematične račune, dok istovremeno tamo negdje u Estramaduri, Kataloniji ili Baskiji, onaj kasapin Franko otsječe svaki dan po nekoliko poštenih španskih glava. Jasno, to sve što ona sad radi nije sramota, nego je čisti marksizam, internacionalizam i svjetska revolucija.

Dok se odvijao ovaj marksistički dijalog između Slanskog i Pasionarije, spiker stadiona objavljivao je nastup ruske vježbačke ekipe i zatim jugoslovenske koja ponavlja svoju točku na zahtjev publike. U susjednoj, sovjetskoj loži, nastala je povodom te vijesti uznemirenost, neko kretanje, pogledavanje, došaptavanje. Da bi prekinuo tu očiglednu zbunjenost u svojoj loži, ambasador Silin pozvao je svog otpravnika poslova (taj sovjetski otpravnik poslova bio je kod nas za vrijeme oslobodilačkog rata, šef jedne od sovjetskih vojnih misija) i više gestovima i pogledima nego li riječima upitao ga šta je zapravo na stvari i kako to da odmah, poslije sovjetske ekipe nastupaju Jugosloveni? Otpravnik poslova priljubio je glavu uz uho Silina i, promatrajući me jednim okom, isprekidano šaputao nešto svom šefu. Silinovo lice neprekidno je blijedilo i zelenilo. Savladavajući teško svoj bijes, Silin je odgovorio svom otpravniku poslova nekim neodređenim pokretom ramena, zapravo jednim nervoznim trzajem, na što je ovaj odjurio u susjednu ložu sokolskih starješina. U loži sokola razgovor je bio kratak. Starješine su gospodinu otpravniku poslova pokazivali program na kome je jasno naštampano kojim redom nastupaju vježbačke ekipe, a pošto su Jugosloveni ubačeni, to će oni nastupiti, naravno, poslije ruskih vježbača. Brzim korakom otpravnik poslova vraća se u ložu ambasadora, prilazi ponovo njegovom uhu, šapće i žmirka jednim okom na mene. Silin sjedi mirno, ne okreće glave prema svom shurge d'adaire-u i nakon kratke pauze procijedi decidirano kroz zube: »Posljednja točka u programu sovjetski fiskulturnici«. Bez i jedne riječi gospodin otpravnik poslova, pukovnik i heroj otadžbinskog rata, bivši šef vojne misije u Jugoslaviji, okrenu se na lijevo krug i odjurio ponovo u ložu sokolskih starješina. Starješine negoduju, ustvari više glume negodovanje, — ponovo izvlače program i pokazuju ga, šetkaju iz lože u hodnik, iz hodnika u ložu, dogovaraju se, mašu nešto rukama i nemoćno sliježu ramenima. Otpravnik poslova šuti i čeka. Istovremeno u centralnoj, vladinoj loži, primjećuje se također neki nemir. Ministri češke vlade priklanjaju glave, nešto međusobno šapuću, ministar unutrašnjih poslova Nosek pogledava nervozno Gotvalda, koji se kao puž sav u sebe uvukao, žmirka očicama i kao snuždeno dijete gleda lijevo i desno oko sebe i na tren se zacrveni. Sovjetski otpravnik poslova stoji još uvijek u loži sokolskih starješina i čeka na odgovor. Prošlo je već više od pola sata kako je trebala da nastupi ruska ekipa. Publika nervozna, zviždi. Konačno pridolaze sa raznih strana sve starješine sokola, raštrkane po stadionu, i sad se u loži ponavlja isti prizor: pokazuju program, sliježu ramenima, zabrinuto klimaju glavama, viču nešto prema publici i pokazuju rukom na stadionskog spikera. Otpravnik poslova još uvijek nemoćno stoji i čeka. Starješine nastavljaju dogovaranje, šetkaju se, polako gestikuliraju, očigledno, ne žuri im se. Ipak, jedan starješina mahne rukom prema kabini spikera koji silazi dolje i prima neke upute. Poslije toga starješine se razilaze i niko od njih ne osvrće se na sovjetskog otpravnika poslova kao da ga i nema. Stadionski spiker objavljuje da u slijedećoj točki programa nastupa jugoslovenska ekipa na sveopći zahtjev publike.

Ne volim parade. Gomile, talambasi, bubnjevi, zastave, muzike, one sive jednolične mase ljudi među kojima ne vidiš pojedince i njihov izraz, gdje se sve individualno izgubilo, nestalo, utopilo — sve takve povorke i skupove nisam nikad volio. I od svih takvih parada bio sam uvijek iscrpljen i umoran. Ali sad u ovom času nisam gotovo ni primjećivao ni osjećao da se tu, na tom stadionu, nalazi blizu 300.000 ljudi. Sav uzbuđen, ja sam očekivao nastup naše vježbačke ekipe. I sasvim neočekivano, bez fanfara pojavili su se na polju stadiona naši momci i djevojke. U nekom lakom, plesnom ritmu talasalo se nekoliko hiljada vježbača i izvodilo razne figure tako skladno, neusiljeno, mekano, bez ijedne jedine pogriješke, da je cijeli stadion, koji je do tada šumio i brujao, zanijemio. Sav zanesen promatrao sam tu našu djecu, i iz tog zanosa trgnule su me ovacije i aplauzi mnoštva. Cijeli stadion bio je u pokretu. Ovacije se još nisu bile utišale kad je na stadionskog polje umaršriralo 700 naših mornara, preplanulih od sunca, laka koraka. Gomila je nastavila da plješće i sav diplomatski kor u ložama, osim ruskog, stajao je na nogama. U sovjetskoj loži ambasadora Silina, aplaudirao je jedino njegov desetgodišnji sin. U času kad su naši mornari izvodili jednu figuru, ispisujući ime Tito, Silin se okrenuo, pogledao svog dečka, onim svojim hladnim, bezbojnim pogledom i dječak je ostao ukočen, raširenih ruku, otvorenih usta, ne znajući šta da radi. Polako je spuštao ruke i sjeo.

Slet se završio nastupom sovjetske vježbačke ekipe. To je bila malobrojna grupa artista koji su vješto, na motornim kotačima, izvodili svoje akrobacije.

Na izlasku iz stadiona pristupio je najednom k meni, posve neočekivano, sovjetski otpravnik poslova, i u nekom tonu, kao da se ispričava, rekao: — Znate... naša ekipa nije bila masovna, znate... to su veliki artisti, to su najpoznatiji artisti u Sovjetskom Savezu«...

— Da, vidjeo sad da su veliki artisti — odgovorio sam.

Iznenađen ovim istupom sovjetskog otpravnika poslova ušao sam mehanički u rijeku mnoštva koje je jurilo na izlaze stadiona, i u toj stisci osjetio sam nečiju ruku koja me lagano vuče za rukav. Okrenem se i ugledam svog znanca profesora Ševčika. Pružio mi je ruku. Stisnuo je toplo i promrljao: »Uvijek ste bili sjajni momci, vi Jugosloveni«, i nestao u gomili...

Nastavljaju se razgovori i zbivanja oko Svesokolskog sleta i u palati Ministarstva inostranih poslova

Nema ništa dosadnije nego sjedjeti i čekati u ministarskim predsobljima. Svi koji tamo sjede i čekaju na prijem obično su zabavljeni svojim mislima i brigama i ukoliko nešto i razgovaraju sve je to šuplje i prazno brbljanje dok su pogledi stalno upereni u ona tapetirana vrata ministra koja se nečujno otvaraju i kroz koja vas uvodi sekretar ministra ili šef protokola, ili neko od onih bezbojnih lica koja cijelog svog života hodaju na prstima, razgovaraju u pola glasa razvučenih usta na smiješak, uvijek sagnuti i presječeni u struku.

Jedno tako bezbojno lice oblijetava oko mene i nešto me ispituje i priča.

— Molim vas izvinite, gospodin ministar Klementis je zauzet, upravo sad razgovara s predsjedništvom vlade... budite tako ljubazni ekselencijo i pričekajte jedan tren«.

Sjedamo za sto.

— Izvoli možda gospodin ambasador jednu cigaretu? — pruža mi sekretar ministra Klementisa svoju tabakeru.

— Ne, hvala, ne pušim.

— Vaše jugoslovenske cigarete su izvrsne, gospodine ambasadore. Imate odličan duhan.

— Da dobar duhan — odgovaram u po glasa.

— Kako vam se sviđa Prag, gospodine ambasadore?

— Lijep grad, svakako, — cijedim kroz zube.

— Oh, kako je prekrasno vaše more, gospodine ambasadore, znate, ja sam bio na vašem moru prije rata, vaše more to je i naše more.

— Da, prekrasno more.

— Izvolite cigaretu, gospodine ambasadore.

— Pa maloprije sam vam rekao da ne pušim, odgovaram malo nervoznim tonom.

— A da, izvinite, molim vas..

— Slušajte gospodine sekretaru, ja ovdje čekam već deset minuta i nema sumnje vi ste vrlo ljubazan gospodin, ali budite isto toliko ljubazni pa vidite hoće li me gospodin Klementis primiti ili neće. Konačno, on me je pozvao da mi nešto saopći.

— A molim lijepo, molim, odmah ću ja pogledati, vaša ekselencijo.

Sekretar nestane na prstima iza tapetiranih vrata. Ustanem i otšetam do prozora. Stojim i razmišljam da li da odem ili da pričekam još koju minutu. To oni sa mnom rade otkako sam došao ovamo. Već nekoliko puta, ovdje, u ministarstvu inostranih poslova, režiraju neke komedije da me ne prime odmah. Tako je bilo i prije nekoliko dana, kad sam došao u kurtoaznu posjetu onom nosorogu Noseku, ministru policije. Pustio me da čekam pola sata. I kako je to genijalno izveo! Svaki pet minuta slao je u pretsoblje svog pomoćnika da se prošeta i da vidi kako se ponašamo (sa mnom je bio i sekretar naše ambasade Andrej Debenak). Kad nas je konačno primio, Nosek je počeo u nekom šaljivom, zapravo maloumnom tonu, da priča o tome kako se muči s nekakvim tajnim šiframa i kako ga neobično raduje što nas vidi.

I evo, sad opet, ponavljaju istu komediju.

— Gospodin ministar vas čeka, trgne me iz tog razmišljanja šapat sekretara koji se nečujno pojavio iza mojih leđa.

Ulazim kod ministra inostranih poslova Vladimira Klementisa. Klementis stoji za svojim pisaćim stolom, i ne miče se. Vidim po držanju i izrazu lica da ne želi da mi izađe ususret i da me pozdravi. Prilazim mu i rukujem se preko stola. Klementis još uvijek stoji i, izgleda mi, da ne namjerava da mi ponudi da sjednem. Pomaknem sam fotelju i sjedam, Klementisa, na tren, kao da je začudilo i iznenadilo moje ponašanje, i, njegovo lice, koje je dotada bilo sasvim nepomično i namješteno ukočeno, zadobi odjednom mekaniji izraz. Sjeda i on.

— Gospodine ambasadore, u ime moje vlade moram da uložim usmeni protest kod vas zbog ponašanja vaših vježbača i iskorištavanja našeg tradicionalnog gostoljublja.

— Ne razumijem ništa, o čemu se radi? — upitam znatiželjno.

— Vaši vježbači — nastavlja Klementis suhim, zvaničnim tonom, — odkako su u Pragu, neprekidno izazivaju nerede i manifestacije na ulicama, i moja me vlada ovlastila da vam saopćim da mi to dalje nećemo trpjeti.

— Sve ovo što ste vi meni rekli, ja mislim, da nije točno. Naši vježbači, kao i svi ostali, — osim ruskih, koje su njihove starješine zatvorili u kuće — šetaju Pragom. To što Pražani aplaudiraju našim momcima i djevojkama, što ih srdačno pozdravljaju i plešu na ulicama zajedno sa njima — za sve to naši vježbači nisu krivi.

Klementis kao da ne sluša šta mu ja govorim, nego ponavlja svoju već izgovorenu frazu.

— Ja vam gospodine ambasadore još jednom ponavljam da izazivanje nereda naša vlada trpjeti ne može i neće.

— Pa dobro, šta želite od mene?

— Želim da kažete vašim vježbačima da ne izlaze iz stanova i da ne izazivaju nerede.

— Izvinite, ali ja to neću učiniti. Naši vježbači vaši su gosti i vi sad tražite od mene nešto smiješno i apsurdno, naime, da ja te vaše goste zatvorim kako oni ne bi iskorištavali vašu tradicionalnu gostoljubivost.

Klementis me prekida i govori povišenim tonom.

— Naša vlada biće prisiljena da preduzme druge mjere, gospodine ambasadore.

— Izvolite molim... odgovaram oštrije.

Poslije ovih oštrijih riječi nastaje pauza. Gledam Klementisa kako se muči i bori da savlada tešku ulogu koju su mu dodijelili. Do sada je u svim razgovorima sa mnom bio uvijek apatičan, odsutan, kao da ga se savršeno ništa ne tiče sve što se oko njega događa i govori. Nastojim da promijenim ton razgovora i pokušavam da govorim intimnije, neposrednije.

— Slušajte gospodine ministre, meni se čini da ovo što mi sad radimo, ne valja. Vidite, naši ljudi živjeli su uvijek dobro; u prošlosti nisu imali nikakvih raspra, sukoba, ni zađevica, i ne znam, zašto sad, za nečije račune, da ih svađamo. Trebamo misliti na budućnost...

Klementis najednom ustane i prekine me:

— Gospodine ambasadore, nema nikakvog smisla da ovdje diskutiramo. Rekao sam vam mišljenje moje vlade i svaka dalja riječ je suvišna.

Ustajem, rukujem se i prolazim kroz predsoblje u pratnji sekretara koji mi nešto priča. Silazim niz stepenice Černinove palače impresioni-

(Nastavak na osmoj strani)

BELEŠKE I OSVRTI

TRŠĆANSKI „RAZGLEDI" BROJ 2

»Razgledi« su jedan lep i zanimljiv časopis i po sadržaju i po opremi. Već prvi utisci govora s koliko se ljubavi uređuju, i kako se na četrdesetak stranica može doneti bogat sadržaj s književnim, muzičkim, likovnim i teoretskim prilozima i da čitalac živo oseti potrebu sve da pročita.

U ovom broju »Razgledi« donose zanimljivu prozu Borisa Pahora »Žalosni intermeco«, koja se odlikuje koliko lepotom naracije, toliko i stilskom svežinom i na momente snažnim psihološkim projekcijama. Jedan prozračni humanizam izbija iz refleksija njegovog Bojana Ravena. »Bojan Raven je sedeo i mislio: ova austrijska deca igraju se kao i druga deca u svetu, kao nemačka, kao francuska, slovenačka i talijanska. Ovaj čas negde padaju bombe na decu, negde nemački generali zahtevaju oružje za esesovce i gestapovce koji su ubijali ovako nedužnu decu kao što su ova...«. Bojan Raven veruje u snagu sjedinjenih boraca. Kad je tamo u Austriji ugledao oficirski auto s kukastim krstom, »brzo je pomislio na sve dobre i male ljude sveta koji se moraju udružiti, jer se samo združeni lako mogu rešiti straha, ropstva, logora i smrti. Pomislio je tada na Eriku koja se nikad ne bi mogla osloboditi dok je ne oslobode ujedinjeni dobri ljudi.«

Od ostalih pisaca časopis donosi priloge Alojza Rebule („Čas zova", i vrlo potresnu, darovito napisanu prozu Mare Samse („Otac se neće vratiti").

Pesme u ovom broju su: »Ponoćna svađa« Mateja Bora, »Varijacija na Bajronove stihove o domoviui i slobodi« Bogomila Fatura i »Među nama« Dore Gruden.

A stihovi Bogomila Fatura u »Varijaciji na Bajronove stihove o domovini i slobodi« pesnikova su poruka svima neprijateljima slobode naših naroda, ma na kom mestu oni takli u nju, u Trstu ili gde drugo:

»In naj trepečejo tirani!
B olj od nečastnega življenja
je ljudstvu ljuba častna smrt,
in kadar puške glas oznani,
se tod razlije silen srd,
in rušiti okov ne jenja,
dokler ne bo poslednji strt.

Pavle Merku je napisao interesantan osvrt na vrednosti u savremenoj muzici. Dodirujući razna pitanja, Merku se zadržao i na impresionizmu u muzici. Merku piše da je impresionizam koji je imao toliko pristaša u drugim umetnostima ,među kompozitorima našao svoj najčistiji izraz jedino kod Debisija. »To je jedini dosljedni impresionist — kaže Merku — : do krajnosti je raširivao harmoniju romantičara i upotrebljavao disonantne akorde i čiste asonanse (kvarte i kvinte) po novom kriteriju. Kontrapunktni elementi u njegovom vertikalnom sistemu se gube.« Merku zatim raspravlja o racionalnosti u muzici, o prekidima s tradicijom, o dodekafoniji, o glavnim pretstavnicima najnovije muzičke generacije, analiziravši ih ukratko (Dmitrij Šostakovič, Benjamin Britten, Jean Francais, Gian Carlo Menotti).

U rubrici kritike »Razgledi« donose ocenu Kocbekove knjige »Strah i hrabrost« koju je napisao Vladimir Bartol. »Nije potrebno da si učestvovao u ovoj ili onoj vojnoj jedinici; dovoljno je da si bio intimno povezan s oslobodilačkom borbom, da si poznavao toliko i toliko partizana, da si s njima po povratku govorio, da si učestvovao na sastancima Osvobodilne fronte; — biće ti jasno da se u partizanima nije tako govorilo, bolje rečeno, tako filozofiralo kao što filozofiraju Kocbekovi aktivisti, partizani i komandanti i komesari jedinica« — piše Bartol. »Imamo fizičku i imamo moralnu pobedu — kaže na jednom mestu kritičar. Postoje četiri mogućnosti: ili je neko fizički i moralni pobednik; ili je samo fizički pobednik a moralno poražen; ili je moralni pobednik a fizički poražen; ili je pak i fizički i moralno poražen«, dodajući »U oslobodilačkom ratu naš je otpor bio moralni otpor, a napad fašističkog osvajača nemoralan. Naša pobeda je bila dvostruka pobeda, fizička i moralna, a poraz fašističkog napadača je bio dvostruki poraz, fizički i moralni.«

Vladimir Bartol dao je također nekoliko zanimljivih likovnih prikaza u ovom broju. Posebno treba istaći njegov prikaz Spacallove izložbe u galeriji »Skorpione«, u kome se osvrće na apstraktnu umetnost.

I uopšte, ovaj broj »Razgleda« je bogat i zanimljiv i zaslužuje da bude zabeležen.

Č. K.

Đorđe Vukašinović: STARO DRVO

NOVA KNJIGA O DŽAKOMU KAZANOVI VITEZU OD SENGALTA

Herman Kesten, poznati nemački romansijer i dramski pisac, koji je zbog svog antifašističkog stava i satire na račun nacional-socijalista morao da emigrira iz Nemačke po Hitlerovom dolasku na vlast, autor nekoliko antologija novijih pripovedača i romansiranih biografija »Ferdinand i Izabela« i »Kralj Filip Drugi«, napisao je sad i počeo da objavljuje svoju novu knjigu — biografiju Džakoma Kazanove, viteza od Sengalta (1725-1798) poznatog pustolova, ženskara i — da navedemo za sad samo neka od njegovih bezbrojnih zanimanja — književnika i pisca »Memoara« obimnog književnog dela, koje je u vreme njegovog objavljivanja, izazvalo senzaciju u svetu, a i danas među poznavaocima važi kao uzor memoarske literature, važan dokumenat o svom vremenu značajno književno delo. Na taj način, obogaćena je ovom novom Kestenovom knjigom i inače već obimna literatura o Kazanovi, a pasionirani kazanovisti, koji po ugledu na stendaliste i stendalijanska društva, i ne bez veze sa Stendalom, ispituju Kazanovin život, njegovo književno delo i u zamršenom sporu oko autorstva njegovih memoara drže njegovu stranu, dobili su u Hermanu Kestenu novog i žestokog pristalicu.

Sudeći po prvim poglavljima objavljenim u časopisima — cela knjiga još nije izašla — Kestena u vezi sa Kazanovom interesuju pre svega dve stvari: Kazanovina ličnost odražena kroz njegov život i njegova spisateljska delatnost — treći problem, koji obično zavodi lake pisce i izdavače lascivnih, skraćivanih i prerađivanih »Memoara«, tajna Kazanovinog fantastičnog uspeha kod žena, po kome je taj ružni čovek (»Bilo bi lepo da nije bio ružan«, pisao je njegov prvi biograf princ od Linjija) uz Don Žuana postao pojam ženskara, izgleda da je Hermana Kestena, srećom, manje zanimao. Počinjući sa izjavom: »Ne kajem se ni zbog čega«! koju je Kazanova zapisao u svoj dnevnik pri kraju života, u svojoj sedamdesettrećoj godini, Kesten se trudi pre svega da nasuprot skučenosti današnjeg čoveka mašinizovanog veka u životu svoga junaka, tog zadocnelog pretstavnika kvinkvečenta, nađe istinskog renesansnog zamaha i životnog soka. Taj Venecijanac, sin jedne glumice — piše Kesten — bio je već u svojoj petnaestoj godini pisac istaknutih pravnih rasprava, zatim, učenik seminarije, sekretar jednog kardinala i pape, pa redom: sveštenik, vojnik, istoričar, antikvar, publicista, pesnik; violinista, hemičar, mađioničar, lekar i industrijalac. »Homerovu Ilijadu prevodio je u talijanske tercine, Voltera i druge francuske pisce u prozi i u stihovima. Za vreme svog života štampao je dva tuceta knjiga na francuskom i talijanskom, među kojim istorijske, matematske, astronomske, ekonomske, filozofske i književne sastave... Izdavao je listove, osnivao fabrike i učestvovao u pokretanju francuske nacionalne lutrije. Putovao je po zadacima slobodnih zidara, bio je diplomatski agent portugalskog kralja, finansiski savetnik francuskog i vaspitač kadeta pruskog kralja, špijun mnogih vlada i venecijanske inkvizicije u čijim je zatvorima proveo neko vreme. Bio je kockar od zanata, ortak profesionalnih varalica na kartama, direktor pozorišta, novinar, oficir, večiti tvorac projekata, alhemičar, varalica, čarobnjak i šarlatan.« Susretao se s Volterom i engleskim književnicima onóg vemena, dopisivao se sa čuvenim fizičarom Halerom i u svojoj šezdesetpetoj godini otpočeo da piše memoare koji su mu sačuvali ime za istoriju. »Ko je bio ustvari Kazanova«? — pita se na kraju Kesten. Da li je sve to što je napisao o sebi zaista istina ili samo proizvod njegove neobuzdane mašte?

A, da li su i njegovi »Memoari« zaista njegovi? — pitaju se mnogi istoričari književnosti, kazanovisti i stendalijanci.

»Memoari«, koji su dvadesetpet godina posle Kazanovine smrti ležali zabačeni, sve dok ih neki od njegovih rođaka nije ponudio poznatom nemačkom izdavaču Brokhausu, pisani su navodno odličnim francuskim jezikom i stilom, a u sačuvanim Kazanovanim pismima ima dovoljno dokaza da časni vitez nikad nije čestito naučio da piše francuski. Zatim, »Memoari« su izašli prvo u Lajpcigu, na nemačkom jeziku. Prevedeni s nemačkog objavljeni su posle i u Parizu i tek pošto su naišli na ogromno dopadanje čitalačke publike i mnogih istaknutih književnika: Ludviga Tika, Hajnriha Hajnea, Misea i Sent-Beva izdani su ponova, ovog puta sa originalnog fracuskog teksta čiji manuskript Brokhaus, njegov vlasnik i prvi izdavač, iz nepoznatih razloga, međutim, ni do današnjeg dana nikom nije pokazao. Ta nerešena misterija, činjenica da su »Memoari« objavljeni u vreme Stendalove književne aktivnosti, da se Stendal, veliki majstor i ljubitelj mistifikacija ove vrste, služio najčudnijim pseudonimima i da se, najzad, ni malo nije ustručavao da tuđi materijal koristi i prerađuje, kao što, to, među ostalim, pokazuje i slučaj sa njegovim „Lisjen Levenom" — sve je to dalo povoda da se posumnja u stvarno autorstvo Kazanovino, a pravi autor potraži u Stendalu. »Nastojao sam da otkrijem pravog autora »Memoara« — pisao je Pol Lakroa. — Oni ne mogu biti Kazanovini pošto on nije umeo da piše francuski i ni malo se nije razumevao u delima od mašte i stila. Izvesno je da je slavni vitez ostavio iza sebe beleške, pa i originalne uspomene ali su ove hartije mogle da budu objavljene samo uz pomoć nekog valjanog čoveka. Taj čovek je bio Stendal, o tome postoji moralna izvesnost, ili tačnije Bojl (Stendalovo pravo ime) čiji se duh, karakter, ideje i stil nalaze na svakoj stranici »Memoara«.

Gorljivi stendalisti često su preterivali! Biće interesantno šta će o tom reći Kesten, gorljivi kazanovista, kad na to pitanje u njegovoj knjizi dođe red. Ili će možda i to pitanje ostaviti otvoreno i nerešeno.

Kratka beleška o „razmišljanjima povodom" mo h predavanja

(Nastavak sa šeste strane)

ko kao mrtva i nepomična stvar, prosto naprosto, da ne kažem prostački, »ograničen«.

Još sa grubljim naivnim realizmom i vulgarnim materijalizmom postupila su druga dva moja kritičara. Oni čak nisu hteli ni toliko koliko prva kritičarka da se muče i gube vreme oko takvih dijalektičkih zavrzlama kao što je nekakva istoriska, dijalektička »ograničenost« samom epohom i njenim konkretnim protivurečnostima i teoriskim, kao i praktičnim borbama, nego su umesto one kritičarkine »ograničenosti« odrezali, baš kao dublje i dalje objavljivanje moga nečuvenog greha, kako sam ništa ni manje ni više nego pripisao, da ne kažem prilepio Engelsu (a ne znam zašto samo Engelsu, koji se nikad nije odvajao, niti sam ga ja odvajao od Marksa i dijalektičkog materijalizma uopšte) »mehanicizam« i »ekonomizam", i onda preduzimaju odbranu Engelsa, tj. ustvari čitavog dijalektičkog materijalizma od tobožnjeg moga nalepka »mehanicizma« i »ekonomizma", ali da najzad, protivurečno zaključe: »Mi znamo da su sve ove stvari Nedeljkoviću dobro poznate, kao što mu je poznato i to ko je sve optuživao marksizam za ekonomizam. Ali zašto onda daje stvarima nazive koji im ne odgovaraju?« Jasno je da je za njih marksizam tj. dijalektički materijalizam »stvar« kao i za prvu kritičarku, pa kad ipak govore o razvoju ove „stvari" i čak nešto pominju i priznaju neku „naglašenost", ona u sveopštoj povezanosti sveta dijalektičkog materijalizma po njima nema nikakve veze, uloge ,ni značaja za razvoj dijalektičkog materijalizma koji se, opet [illegible] njima, nekako mirno i harmoniski odvija kao Sovjetski Savez ili prava linija koja nema ni svoje natrag, ni svoje levo ni desno, nego samo »prjamolinijejše« napred. Pa kad ja mnogo insistiram na „preteranoj naglašenosti" ekonomskog faktora, (koju za prvu osnivačku i stvaralačku fazu razvoja dijalektičkog materijalizma nisam konstatovao ja, nego Engels), da bih sebi razjasnio ne samo razvoj dijalektičkog materijalizma, već i svega drugog što se dešavalo na i sa neprijateljskim idealističkim i materijalističkim filozofskim frontovima pravcima i školama koji su u borbi sa dijalektičkim materijalizmom, osnovnim revolucionarnim pogledom epohe nastajali i nestajali, i bez čijeg razvoja se ne može objasniti ni samo delovanje, kretanje i razvoj dijalektičkog materijalizma, pa ni samo njegovo »preterano naglašavanje« ovoga ili onoga, — onda je sasvim prirodno da ovi moji kritičari, (koji kao i kritičarka, samo razmišljaju »povodom« mojih predavanja, a u njih ne ulaze), smatraju da je oskrnavljena svetinja mira i harmonije one prave linije koja se ništa ne razlikuje od svetinje formalnologičke identičnosti ili dogmatizma, — smatraju da sam ja baš na celinu, svekolik razvoj i suštinu dijalektičkog materijalizma nalepio i to ništa manje nego etiketu »ekonomizma«, »mehanicizma«, itsl. i, ne trepnuvši, produžio da govorim i zastupam dijalektički materijalizam.

I sve je u napisu ove dvojice mojih kritičara sličan paralogizam. Da uzmem samo još jedan primer. Uzgred sam bio pomenuo da inače vrlo korisna i popularna slika baze ili osnove, i nadgradnje (koju i ja sâm često koristim da izrazim odlučujući karakter ekonomskog faktora) ima taj nedostatak da se kao i svaka druga slika može pretvarati u mit, kad se misli da se ovom slikom kao slikom može apsolutno adekvatno objašnjavati sama suština stvari kao što je u poslednje vreme slučaj u lingvistici Sovjetskog Saveza; i izrazio sam svoje mišljenje da je naučno egzaktnije i adekvatnije upotrebljavati izraze manje ili više neodređen, manje ili više određen- određujući, odlučujući, odlučujući u poslednjoj instanci. A moji kritičari eto to shvatili kao da ja „mitom nazivam« uopšte razlikovanje osnove i nadgradnje, ili, tačnije rečeno ekonomskog faktora kao odlučujućeg u poslednjoj instanci od ostalih odlučujućih i određujućih faktora istoriskog kretanja i razvoja društva, što bi, valjda za njih imao biti dokaz da ja odbacujem dijalektički materijalizam kao „ekonomizam".

I sve je sama ovejana zamena teze i u ovim drugim kao i u onim prvim »razmišljanjima povodom« mojih predavanja. A šta bi drugo ona i mogla biti, kad su već sasvim tačno sama sebe nazvala »razmišljanjima povodom«, a hoće i treba da su nekakav sud o samim mojim predavanjima?

Ako su baš hteli razmišljati, mogli su valjda nešto reći i o samom predmetu mojih predavanja, o protivurečnostima i frontovima savremene filozofije pa bi to, ko zna, možda bilo korisnije našoj socijalističkoj zemlji, kad je na nju nastala prava najezda raznih egzistencijalističkih književnih i drugih moda. A kad već naši filozofski radnici ne nađoše ni tri reči odziva za valjda skoro dve hiljade stranica, koje sam posle oslobođenja pod svojim imenom objavio, — mogli su se strpeti i sačekati da naskoro završim i objavim studiju čije sam samo prve odeljke u predavanjima čitao, pa da onda pišu valjda sa više razumevanja, ali i tad pre svega o samom gorućem predmetu protivurečnosti i frontova u savremenoj filozofiji, a ne o meni, samo malom trudbeniku na ogromnom i mučnom polju izgradnje socijalističke kulture naše lepe zemlje.

Dr Dušan NEDELJKOVIĆ

Godišnja skupština Udruženja književnika Srbije

U Beogradu je šestog aprila održana redovna godišnja skupština Udruženja književnika Srbije. Skupštinu je otvorio pretsednik Udruženja književnika Srbije književnik Milan Bogdanović. U ime Društva književnika Hrvatske skupštinu je pozdravio književnik Vjekoslav Kaleb, a u ime Udruženja muzičara Srbije Dragutin Čolić.

Duza Radović sekretar Udruženja, podneo je iscrpan izveštaj o radu Udruženja za poslednju godinu dana, o aktivnosti njegovih članova u svim pravcima i poslovima koji su vezani za poziv književnika.

Posle izveštaja sekretara Udruženja, uzeo je reč pretsednik Udruženja Milan Bogdanović koji se osvrnuo na rad Udruženja i na književnu situaciju uopšte u protekloj godini. U svojoj reči Bogdanović je istakao da se u novije vreme pojavilo nekoliko književnih dela od značajne umetničke vrednosti i da se sve jasnije uočava kako naša literatura uopšte, oslobođena svih šema sve smelije sebi krči put ka novim ostvarenjima u svim žanrovima literature. Zatim se Milan Bogdanović, govoreći o nekim važnim književnim problemima o kojima se danas korisno diskutuje, dotakao i motiva antiherojstva u literaturi ističući da je po njegovom mišljenju ,motih herojskog ne samo u literaturi, već i u svim vidovima lične i javne ljudske delatnosti, veliko moralno uporište, a naročito u našem životu i u ovoj situaciji, tako da bi propagiranje antiherojstva moglo biti negativno dejstvujuće.

Na reč Milana Boodanovića kritički se osvrnuo književnik Eli Finci, istakavši da je motiv herojskog i antiherojskog po njegovom mišljenju stvar koja se ne može primiti kako je postavio Milan Bogdanović. Finci je za potvrdu svojih argumnata naveo nekoliko pisaca koji u životu nisu bili heroji ali su to bili u literaturi (Bodler i dr.).

U diskusiji su zatim učestvovali Oto Bihalji-Merin, Zdenko Štambuk, Erih Koš, Rodoljub Čolaković, Skender Kulenović, Božidar Kovačević, Stanislav Vinaver i Radomir Konstantinović.

Posle diskusije skupština je pristupila glasanju i izabrala novi upravni odbor u koji su ušli: Milan Bogdanović, pretsednik, Dušan Kostić, sekretar, Mihalj Majtelji, potpretsednik. Za članove uprave izabrani su: Oto Bihalji Merin, Aleksandar Vučo, Mihailo Lalić, Mladen Leskovac, Desanka Maksimović, Dušan Matić, Đuza Radović i Eli Finci.

Sa skupštine je upućen pozdravni telegram drugu Titu.

SUMRAK U PRAGU

(Nastavak sa sedme strane)

ran ovim razgovorom. Kako je sve to žalosno. A ipak, u ovoj neugodnoj sceni zasvjetlilo je, samo na tren, nešto, što govori da se u njegovoj, Klementisovoj unutrašnjosti nešto zbiva. U ovom čovjeku, koji se davno, već prije rata, suprotstavio Rusima, nešto se kreće; on se bori, ne dâ se, pokušava da se probije na čistinu. Kako je samo reagirao na moje pokušaje da progovorimo neposredno, ljudski. Skočio je naglo i prekinuo razgovor. Tako se odbranio. Pa nije on sam koji tako reagira. Mnogi njegovi drugovi, u kojima je još ostalo nešto savjesti revolucionara, u razgovoru sa mnom ili drugim funkcionerima naše ambasade, rade to isto: prekidaju razgovore, sklanjaju se, bježe, ili bez ikakvog povoda stanu da galame, viču kao da svojom dernjavom žele da uguše one svoje vlastite, intimne, iskrene glasove. Hoće li se Klementis probiti iz svega toga? Ne znam.

Obuzet tim mislima nisam ni primjetio da su kola stala pred našom ambasadom u Mosteckoj ulici i da šofer stoji kod otvorenih vrata i čeka da izađem. U predvorju ambasade predaje mi vratar pismo ministarstva inostranih poslova. Otvaram i čitam. Mole me da hitno dođem sutradan načelniku ministarstva inostranih poslova, Boreku.

Sutradan uspinjem se ponovo stepenicama Černinove palače. Po hodnicima muvaju se podvornici, činovnici, funkcioneri različitih diplomatskih pretstavništava. Svi se nekamo žure, svima je jako hitno, svi lamentiraju kako imaju pune ruke posla. U svima kancelarijama, predsobljima i hodnicima raznih praških ministarstava promatram tu istu sliku: jedno mnoštvo danguba koji izigravaju prezaposlene ljude, kojima se uvijek jako žuri, i upitaš li nekoga od njih bilo što ili zatražiš neku informaciju, odgovoriće ti nešto neodređeno i reći da on zato nije nadležan i poslati te nekom drugom, koji, također nije zato nadležan, nego netko drugi, a tko je taj drugi, naravno, to nitko ne zna. Tako sam dugo tražio Borekovu kancelariju. Konačno sam je našao na drugom klinu Černinove palače. Ulazim kod Boreka koji me dočekuje srdačno i raširenih ruku. Izvinjava se što me stalno zovu i maltretiraju, ali stvar je vrlo hitna. Radi se o našim vježbačima.

— Šta se opet dogodilo?, upitam.

— Nažalost —, nastavlja Borek nekim neprirodnim, žovijalnim tonom — ovo što rade vaši vježbači prelazi sve granice. Znate li vi gospodine ambasadore da su oni jučer po ulicama Praga bacali letke?

— Kakove letke?, upadnem mu u riječ.

— Male letačiće na kojima je bila napisana parola: NE STALJIN — NEGO TITO.

— Izvinite, molim vas — prekidam Boreka — ali to su gluposti. Kako možete tako nešto tvrditi za naše mladiće? To je isključeno.

— Pardon, gospodine ambasadore, ali ja imam dokaze, corpus delicti. Molim lijepo, izvolite, — i Borek mi pokaže neki letačić pet centimetara dug i četiri centimetra širok na kojem je primitivnim blijedim slovima bilo naštampano: NE STALJINI — NEGO TITO. Vrtim ovaj papirić u rukama i prosto ne znam šta da radim.

— Gospodine načelniče, kako vas nije sramota da mi ovu ceduljicu pokazujete kao nekakav corpus delicti?

— Kako molim?, zacrvenio se Borek.

— Evo ovaj papirić, taj vaš takozvani corpus delicti, odštampan je gumenim slovima. To su slova dječje štamparije, koju smo mi, još kao djeca, za vrijeme Franje Josipa, dobijali na poklon i igrali se štampara. Pa to je neozbiljno i nedostojno što vi radite.

— Pa šta vi mislite da smo mi to vama podmetnuli?, zbunjuje se Borek.

— Gospodine načelniče, ja znam da vi lično nemate nikakve veze s ovim papirićem, ja znam da nijedna policija na svijetu ne raspolaže nekim obiljem mudrosti, ali ova vaša, češka, prevršila je svaku mjeru gluposti, tupavosti i bezobrazluka.

Ustajem i bacam letačić na Borekov sto. Borek također ustaje i sav crven u licu počinje da viče.

— Ne dozvoljavam da vrijeđate naše ustanove.

— Tako dakle, ja vrijeđam vaše ustanove? A šta vi drugo radite nego neprekidno vrijeđate vaše goste, naše mladiće, valjda po liniji vaše tradicionalne gostoljubivosti? I to ih vrijeđate na jedan najordinarniji način.

Cijeli ovaj razgovor završio se obostranom vikom i dernjavom.

Demonstrativno izlazim napolje zalupivši vratima. Bijesan napuštam palaču ministarstva, i ne obazirući se na šofera koji me čeka, polazim pješice i spuštam se Nerudovom ulicom na Malostranske namjesti, i ne primjetivši našu ambasadu u Mosteckoj ulici, — zaustavljam se na Karlovom mostu. Naslonjen na ogradu starog mosta, zurim u prljavosmeđu mirnu Vltavu i smirujem se polako.

Žao mi je Boreka. Ostario je u revolucionarnoj borbi, bio je i kod nas u Jugoslaviji prije rata i učestvovao s nama zajedno u našim ilegalnim bitkama, a evo sad, mora da crveni i da se zbunjuje kao kakav šmrkavac kad ga uhvatiš u laži. Jasno, njega su naročito izabrali da ga upropaste, zgnječe...

Teče Vltava preda mnom, mutna, prljava i valja svojim koritom svu nečist grada.

Moli me glava. Večeras moram ići na prijem. Čekaju me razgovori i radoznali pogledi. Treba otići kući, leći i odmoriti se...

M. STILINOVIĆ

BIBLIOGRAFIJA

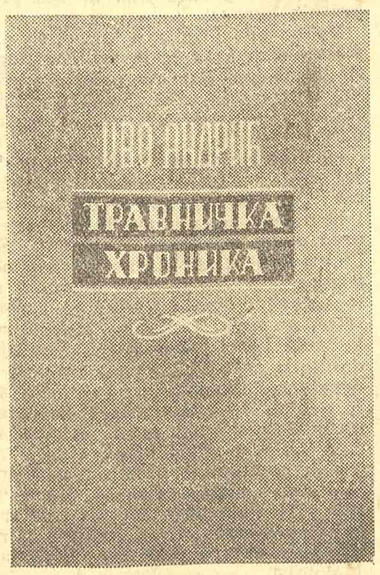

Ivo Andrić: **Travnička hronika.** Izdanje »Svjetlosti« Sarajevo 1951, ćirilicom str. 477, cena 250 din.

Milovan Đilas: **Legenda o Njegošu.** Izdanje »Kulture«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 217.

Hasan Kikić: **Carska goveda.** Izdanje »Prosveta«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 90.

Isak Samokovlija: **Pripovijetke.** Izdanje »Svjetlosti« Sarajevo 1951, latinicom, str. 298, cijena 220 din.

Marijan Matković: **Prometej.** Drama u tri čina. Izdanje »Glasa rada«, Zagreb 1952, latinicom, str. 109.

Viljem Šekspir: **Hamlet.** Preveo Sima Pandurović. Izdanje »Svjetlosti«, Sarajevo 1951, ćirilicom, str. 135, cijena 180 din.

Viktor Igo: **Bogorodična crkva u Parizu.** Preveo Dušan Đokić. Izdanje »Novog pokolenja«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 593, cena 260 din.

I. A. Gončarov: **Oblomov.** Roman u četiri dela. Preveo Milovan Glišić. Izdanje »Kulture«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 715, cena 360 din.

Džon Golsvordi: **Saga o Forsajtima.** I, II, III. Preveo Mihailo Đorđević. Izdanje »Prosvete«, Beograd 1952, ćirilicom.

Prežihov Voranc: **Đurđevak.** Preveo Đuza Radović. Izdanje »Novog pokolenja«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 129, cena 85 din.

Jovan Nikolić: **Sluga.** Izdanje »Prosvete«, Beograd 1952, ćirilicom, str. 61.

Aleksandar Hercen: **Prošlost i razmišljanja.** Knjiga treća. Preveo Josip Horvat. Izdanje »Kulture«, Beograd 1951, ćirilicom, str. 738, cena 245 din.

L. M. Tronski: **Povijest antičke književnosti.** Preveo prof. Miroslav Kravar. Izdanje »Matice hrvatske«, Zagreb 1951, latinicom, str. 587.

Eduardo De Filippo: **Napuljski milijunaši.** Drama u tri čina. Preveo Ive Karlović. Izdanje »Glasa rada«, Zagreb 1952, latinicm, str. 145.

James Hilton: **Doviđenja Mr. Chips.** Preveo Branko Belan. Izdanje »Glasa rada«, Zagreb 1952, latinicom, str. 66.

Jakob Wassermann: **Kristof Kolumbo.** Preveo Đuro Plemenčić. Izdanje »Glasa rada«' Zagreb 1952, latinicom, str. 165.

Veljko Milićević: **Vihor.** Izdanje »Prosvete«, Beograd 1952, ćirilicom str. 48.

Hug Lofting: **Pripovijest o doktoru Dolittlu.** Preveo Ivo Hergešić. Izdanje »Matice hrvatske«, Zagreb 1952, latinicom, str. 123.

UREDNICI
MILAN BOGDANOVIĆ
SKENDER KULENOVIĆ

Odgovorni urednik: Milan Bogdanović. — Štamparija »Borba« Beograd, Kardeljeva 31, telefon 25183. Broj čekovnog računa 102-9032020. Poš. fah redakcije i administracije 629. Rukopisi se ne vraćaju.